

UDK 811.163.42'367.335

Izvorni znanstveni članak

Prihvaćen za tisak 23. 4. 2024.

<https://doi.org/10.29162/jez.2024.1>

Mislav Benić

Institut za hrvatski jezik, Zagreb

Odnosna rečenica: semantički pristup*

U radu se nastoji dati maksimalno zadovoljavajuća definicija odnosne rečenice. Ona se temelji na semantičkim kriterijima jer je značenje univerzalnije od forme. Razmatraju se samo finitne konstrukcije, a analiza se fokusira na hrvatski jezik, i u znatno manjoj mjeri na još neke indoeuropske jezike, pa bi tipološku vrijednost rezultata tek trebalo provjeriti.

U literaturi se odnosne rečenice definiraju na različite načine i u različitom opsegu. Pri tom se shvaćanja odnosnih rečenica ili temelje na jasnim kriterijima, ali nisu intuitivna/praktična, ili su intuitivna/praktična, ali se ne temelje na jasnim kriterijima. U ovom se radu nastoji na jasnim kriterijima definicije i na funkcionalnosti definirane kategorije. Funkcionalnost se shvaća kao unutarnja funkcionalnost (koherentnost sustava odnosnih rečenica) i kao vanjska funkcionalnost (uklopivost u nadsustav zavisnih rečenica).

Odnosne se rečenice u radu definiraju kao: 1. zavisne rečenice koje primarno vrijednost nekoga parametra u situaciji glavne rečenice određuju kao jednaku ili na ovaj ili onaj način nejednaku vrijednosti istoga parametra u situaciji koju same izriču (restriktivne odnosne rečenice) i 2. poluzavisne rečenice nadovezane na glavnu rečenicu tako da kao specifičnu anaforu sadrže neku njezinu sastavnicu, parametar ili cijelu situaciju (nerestriktivne odnosne rečenice). Tako definirana kategorija ima određena problematična mjesta, koja se u radu detaljno razmatraju. Ipak, njezinu koherentnost dokazuju brojne formalne i sintaktičke osobine specifične samo ili gotovo samo za definiranu kategoriju. Novodefinirana se kategorija vrlo dobro uklapa i u nadsustav jer omogućava podjelu većine zavisnih rečenica u tri koherentne i kompaktne skupine: upitne, izrične (eksplikativne!) i odnosne rečenice. Pri tom se zavisnoupitne rečenice mogu shvatiti i kao podskupina izričnih: izrične rečenice s nepoznicom ili nepoznatom istinosnom

* Zahvalan sam svima koji su na ovaj ili onaj način doprinijeli radu. To su ponajprije Branimir Belaj, Marija Aleksandrovna Holodilova, Lana Hudeček, Mate Kapović, David Mandić, Violeta Moretti, Mladen Uhlík i dvoje anonimnih recenzentata.

vrijednošću. Razlika je pak među izričnim i odnosnim rečenicama ontološka. Izrične su rečenice prikladne za izricanje situacija, dok su odnosne rečenice prikladne ponajprije za izricanje nesituacija.

Ključne riječi: odnosne rečenice, zamjenice, izrične rečenice, zavisne rečenice, restriktivne odnosne rečenice, nerestriktivne odnosne rečenice

1. Uvod

Prema Cruse 2000 (15–16) semantika se dijeli na leksičku, gramatičku i logičku. Leksička semantika, prema istom autoru, proučava značenje leksema, gramatička se semantika bavi ponajprije problematikom vrsta riječi i značenjem gramatičkih morfema,¹ dok logička semantika proučava odnose između prirodnoga jezika i formalnih logičkih sustava kao što su račun sudova i račun predikata. U stvarnosti su granice gramatičke semantike ipak prilično nejasne. Štoviše, pojam *gramatička semantika* u literaturi na engleskom jeziku nije osobito uvriježen. Tako je u Lyonsovu uvodu u semantiku (Lyons 1995), ako ne računamo prvi, općeniti dio, građa podijeljena na leksičku semantiku, semantiku rečenice i semantiku iskaza. Semantika rečenice i iskaza samo se djelomično poklapaju s Cruseovom gramatičkom i logičkom semantikom, a semantika se iskaza uz to uvelike poklapa s pragmatikom i diskursnom lingvistikom, odnosno lingvistikom teksta. U Lyons (1977) postoje tri poglavlja naslovljena *Semantics and grammar* (I, II i III), koja se bave temama kao što su vrste riječi i izraza (skupina), determinatori, kvantifikatori, valencija, uloge partipanata i cirkumstanata, dok se deiktičke kategorije te način i modalnost obrađuju u drugim poglavljima. U ruskoj je lingvistici pojam *gramatička semantika* uvrješeni nego na zapadu. Gramatičkoj su semantici posvećene dvije značajne monografije na ruskom jeziku: Knjazev (2007) i Plungjan (2011). Doduše, ruski lingvisti gramatičku semantiku uvelike shvaćaju kao učenje o gramatičkim kategorijama. Sintezu ruskoga i zapadnoga pristupa u određenoj mjeri predstavlja pristup Anne Wierzbicke, koja smatra da je jezik cjelovit sustav u kojem sve (riječi, gramatika i ilokucijski mehanizmi) služi prenošenju značenja, pa s tim u vezi lingvistiku dijeli na leksičku, gramatičku i ilokucijsku semantiku,² a gramatičku semantiku donekle proizvoljno dijeli na sintaktičku i morfološku.³ Međutim, kako god lingvisti shvaćali gramatičku semantiku, s pojmom *semantika* većina ljudi koji su koliko-toliko upoznati s njegovim značenjem, u prvom redu asocira leksičku semantiku, a tek potom, u znatno

¹ Među gramatičke Cruse uvrštava i neke morfeme koji će prije biti derivacijski, kao *re-* i *-al* u *retrial*.

² Wierzbicka (1988: 1).

³ Wierzbicka (1988: 3).

manjoj mjeri relativno nejasan ostatak nekako podijeljen između gramatike i logike, što najbolje govori o tom kolika se važnost pridaje semantici u gramatici.⁴

Stav je Anne Wierzbicke da se cjelokupna lingvistika može podijeliti na tri semantike, naravno, pretjeran. Ipak, činjenica je da je jezik sredstvo kojim se formalizira značenje i da bi se znatan dio sintakse dao svesti na semantiku, tj. na odnos značenja i forme. Taj bi odnos – ne samo na leksičkoj razini, nego na svim razinama na kojima postoji – vjerojatno trebao biti središnji, premda ne i jedini važan, u proučavanju jezika. Kao što kaže Wierzbicka (1988: 3), gramatika nije neovisna o značenju, nego su gramatičke razlike motivirane semantičkim razlikama.⁵ Te gramatičke razlike mogu biti raznolike. One se nipošto ne svode samo na morfologiju u užem smislu, tj. na razlike izražene gramatičkim morfemima, niti na morfologiju i ono što se obično asocira s pojmom *sintaksa*, a to su fenomeni povezani sa sintaktičkim funkcijama kao što su predikat, subjekt, objekt, atribut. Bitno je samo da postoji neka razlika na planu izraza, i da ona odgovara nekoj razlici na planu sadržaja. Ipak, pristup jezičnim fenomenima u središtu kojega je značenje, može se razlikovati od fenomena do fenomena. Tako se na morfološkoj razini pri odredbi nekoga fenomena obično polazi od forme, a zatim se određuje značenje: neki se oblik, npr. genitiv, lako prepoznaje na temelju tipičnih gramatičkih morfema (značenje je teže uhvatljivo), a zatim se istražuju njegove semantičke osobine. U sintaksi je pak, osobito u sintaksi složene rečenice, forma često teško uhvatljiva. Neke se formalne osobine možda i uočavaju prije semantičkih, ali, kad fenomen treba jasno odrediti, najpoznatije je polazište ipak semantika,⁶ a definicija se fenomena stvorena na temelju značenja može dalje provjeravati i ovjeravati ispitivanjem formalnih osobina.

U ovom će se radu pokušati ilustrirati učinkovitost semantičkoga pristupa jeziku na primjeru fenomena koji se smatra prvenstveno sintaktičkim, a uz to je prilično kontroverzan. Riječ je o kategoriji odnosnih rečenica. Naime, pri definiciji se kategorije odnosnih rečenica razni autori opiru na razne kriterije, a uz to u raznim pristupima kategorija ima vrlo različit opseg. U radu se pristupi raznih autora uspoređuju međusobno, a zatim se predlaže semantička definicija odnosne rečenice. Njezina se prikladnost provjerava kako unutar zadanoga sustava odnosnih rečenica (ponajprije formalni kriteriji), tako i unutar nadsustava zavisnih rečenica (ponajprije

⁴ Naravno, semantički pristupi gramatici postoje i unutar generativne lingvistike, a još su zastupljeniji u funkcionalizmu, dok su u kognitivnolingvističkim konstrukcijskim pristupima semantički i diskursno-pragmatički odnosi ključni za opis forme. Unatoč tomu smatram da, općenito gledano, zastupljenost semantike u gramatičkim opisima, osobito tradicionalnim, nije zadovoljavajuća.

⁵ To, naravno, nije uvijek tako, ali u većini slučajeva jest. Osim toga, premda Wierzbicka naglašava da navedena tvrdnja vrijedi za sinkronijsku razinu, u nekim je slučajevima semantička uvjetovanost formalnih razlika ipak vidljiva ponajprije na dijakronijskoj razini. I konačno, jasno je da je riječ o formalnim razlikama unutar pojedinih jezika, a ne među jezicima.

⁶ Doduše, pri apstrakciji forme i postularanju raznih formalnih nulā granica između forme i značenja postaje nejasna.

je logički i praktični kriteriji). U sklopu se semantičkoga opisa kategorije odnosnih rečenica nešto detaljnije govori također o definiciji i opsegu kategorije zamjenica. Semantički se pristup pri odredbi kategorije odnosnih rečenica primjenjuje i u radu Arsenijević (2006). Međutim, u tom je radu riječ o generativnom pristupu u skladu s načelima formalne semantike, dok se pristup u ovom radu može smatrati funkcionalnim. S tim se u vezi i rezultati dvaju radova znatno razlikuju.

Ilustracija (moga viđenja) semantičkoga pristupa jeziku, koji bi se zbog istodobnoga opiranja na formu mogao nazvati i izrazno-sadržajnim, naravno, nije jedini cilj ovoga rada. Rad u prvom redu nastoji doprinijeti boljemu razumijevanju kategorije odnosnih rečenica. Riječ je ponajprije o odnosnim rečenicama u hrvatskom jeziku, ali se u određenoj mjeri uzimaju u obzir i neki drugi indoeuropski jezici: slavenski, grčki, italski i germanski. S obzirom na relativno malen broj jezika rad, naravno, nije tipološki relevantan. Osim toga, što je veći broj jezika, nužno je veća i formalna raznolikost realizacije određenoga značenja. Zato je u tipološkim opisima sa semantičkom dominantom forma svakako manje bitna nego kad je riječ o jednom jeziku ili nekoliko genetski bliskih jezika. U takvim je opisima ipak značenje gotovo jedina konstanta.

2. Odnosne rečenice u literaturi

Odnosne se rečenice u literaturi shvaćaju vrlo raznoliko. Između dviju krajnosti – izjednačavanja pojmova *odnosna rečenica* i *atributna rečenica* s jedne strane i smatranja gotovo svih zavisnih rečenica odnosnima s druge – nalaze se neki umjereniji pristupi.

2.1. Odnosna rečenica kao atributna rečenica

Dobar su primjer prvoga pristupa, u kojem se odnosne rečenice izjednačavaju s atributnima Annear Thompson, Longacre i Hwang (2007: 238). Oni razlikuju tri tipa zavisnih rečenica: dopunske, koje funkcioniraju kao imeničke skupine, odnosne, koje funkcioniraju kao atributi (modifikatori imenica),⁷ i adverbijalne, koje funkcioniraju kao priložne oznake (modifikatori glagolskih skupina ili cijelih klauza). Takvo je shvaćanje odnosne rečenice povezano s dvije skupine stvarnih ili prividnih problema, koje razni autori rješavaju na različite načine. Prvu skupinu čine klauze koje nisu, ili prema poimanju dijela autora ne bi trebale biti, odnosne, a mogle bi se

⁷ Izvorni su termini u zagradama, a izvan zagrada su podmaćeni termini, čije se značenje ne mora sasvim poklapati sa značenjem izvornih termina. Naime, modifikatori se ovdje očito shvaćaju kao elementi koji se pridružuju glavi, tj. termin *modifikator* je ovdje blizak terminu *circumstant*, dok za atribut, kao što ćemo vidjeti, nije jasno može li biti i upravljani (regiran) ili ne. Ipak, englesko *modifier* se u slavenskim lingvistikama obično (tako i kad je riječ o odnosnim rečenicama) prevodi kao „atribut“.

smatrati atributnima. Drugu skupinu čine rečenice koje se prema mnogim autorima mogu smatrati odnosnima, iako nisu atributne ili je njihova atributnost upitna.

2.1.1. Sporna ponajprije odnosnost

U prvoj skupini, u kojoj je problematična u prvom redu odnosnost, valja zasebno razmotriti dva „problema“: finitne i nefinitne klauze.⁸

2.1.1.1. Finitne rečenice

Kad je riječ o finitnim rečenicama, problematična su dva tipa. Prvomu tipu pripadaju rečenice uz imenice poput (1), koje dijele neke osobine s namjernim i posljedičnim rečenicama.⁹

(1)¹⁰ *Znam jedan vic da pukneš od smijeha.*

Takve su rečenice svakako atributne, a njihova je potencijalna pripadnost odnosnim rečenicama relativno teško rješiv problem. U ovom se poglavlju njima nećemo baviti, nego ćemo ih samo ukratko spomenuti u 3.1.2.6.

Drugomu pak tipu pripadaju izrične i upitne rečenice uz imenice semantički povezane s glagolima kao u (2) i (3).

(2) *Oduševila me pomisao da odemo na izlet.*

(3) *Muči me pitanje tko je to učinio.*

Takve se rečenice ne smatraju odnosnima, a u vezi s njihovom mogućom atributnošću postoje dva pristupa.

Neki autori takve rečenice ne smatraju atributnima (Meščuk 2021) i samim tim eliminiraju problem. Doista, takve rečenice ima smisla smatrati aktantima, odnosno dopunama (komplementima), ali nije jasno oduzima li im ta činjenica status atributa ili ne. Naime, dok su termini povezani s gramatikom zavisnosti i valencijom kao *aktant*, *komplement*, *dopuna* relativno jasno definirani, iako se definicije razlikuju od teorije do teorije, tradicionalne su sintaktičke uloge kao objekt i atribut slabije određene. Tako postoje teorije u kojima se postuliraju subjekti i objekti imenica

⁸ Nazivom se *klauza* koristim samo kad govorim o nefinitnim ili o finitnim i nefinitnim predikacijama. Govoreći o finitnim predikacijama, upotrebljavam tradicionalan termin *rečenica*.

⁹ Najčešća je bliskost s posljedičnim rečenicama kao u (1). Rjeđa je varijanta bliskost ujedno s namjernim i posljedičnim rečenicama, npr. *tražim muža da mi pomaže u kućanskim poslovima*.

¹⁰ Hrvatske sam primjere uglavnom sam smislio, a pri tom sam nastojao izbjegavati primjere na granici prihvatljivosti. Dijalektalni hrvatski primjeri i primjeri na drugim jezicima, ako nije drugačije navedeno, potječu ili iz moga usmenoga dijalektalnoga korpusa ili su dobiveni ispitivanjem izvornih govornika. U svim se ostalim slučajevima uz pojedini primjer navodi izvor.

(usp. Krylov 2001). U takvim će teorijama zavisne rečenice iz (2) i (3) u terminologiji sintaktičkih uloga biti objektne, a ne atributne. Međutim, obično ne govorimo o subjektima i objektima imenica, a ako takve subjekte i objekte ne priznajemo, onda su, primjerice, zavisnici imenicē *potpis* u *njezin potpis ugovora*, kao i zavisne rečenice u (2) i (3) nužno atributi.

S tim u vezi drugi autori zavisne rečenice kao u (2) i (3) smatraju atributnima, ali ne i odnosnima. Tako Gladrow i Kosta (1999: 409) razlikuju eksplikativne atributne rečenice (kao u 2 i 3) i odnosne, tj. restriktivne i deskriptivne (nerestriktivne), atributne rečenice. Silić i Pranjković (2005: 351–355) također razlikuju dva tipa atributnih rečenica: one koje se uvode po imenici kao vrsti riječi (odnosne), i one koje se uvode po značenju imenice i nisu odnosne (rečenice kao u 2 i 3). Slično se u Alanović (2018: 91–92) zavisne rečenice kao u (2) i (3) smatraju zavisnim rečenicama s ulogom dopunskoga atributa¹¹ i ne smatraju se odnosnim rečenicama. Pri takvu se shvaćanju atributnih rečenica odnosne rečenice od ostalih atributnih rečenica obično razgraničavaju tako da se definiraju kao atributne rečenice koje sadrže sudionika¹² koreferentna referentu imeničke skupine od koje zavise (usp. primjerice Cinque 1988 (443), Givón 2001: 175–176 i Xolodilova 2014: uvod i § 8.1.).

2.1.1.2. Nefinitne klauze

Tradicionalno se u slavistici zavisna rečenica shvaća kao rečenica s veznikom i finitnim glagolom. Od takva su prototipa moguća određena odstupanja, npr. zavisna rečenica s veznikom i infinitivom poput (4) ili s finitnim glagolom i bez veznika kao (5).

(4) (ruski) *Prežde čem otvečat', horošo podumaj.*

‘Prije nego što odgovoriš, dobro razmisli.’

(5) (ruski) *Ne pridi ja vovremja, slučilas' by beda.*

‘Da nisam došao na vrijeme, dogodila bi se nesreća.’

Ipak, tipične se infinitivne i participske konstrukcije u tradicionalnoj slavistici ne smatraju zavisnim rečenicama.¹³

¹¹ Naravno, nije riječ o dometnutom atributu (*dopunski* u značenju „dometnut“, kako će se kasnije vidjeti, upotrebljavaju primjerice Silić i Pranjković), nego o atributu kao dopuni odnosno komplementu.

¹² Sudionik (participant) se u takvim definicijama očito ne shvaća kao element koji nužno popunjava semantičku valenciju predikata odnosne rečenice (usp. Testelec 2001: 157–161), nego kao bilo koji entitet koji igra neku ulogu u odnosnoj rečenici: doslovno kao sudionik situacije odnosne rečenice.

¹³ U nas je iznimka gramatika Belaj i Tanacković-Faletar (2020), u kojoj je poglavlje o implicitnoj (asindetskoj) subordinaciji posvećeno ponajprije infinitivnim i participskim konstrukcijama.

U anglistici se pak, a danas sve više i u lingvistici općenito, složena rečenica dijeli na klauze, koje za razliku od tradicionalnih surečenica mogu biti finitne i nefinitne. S tim u skladu dio autora, primjerice Lehmann (1989: 1200), odnosnim rečenicama smatra i atributne participijske konstrukcije, dok neki kao Comrie (1981: 143–144) među odnosne rečenice uvrštavaju čak i atributno upotrijebljene pridjeve. Promatranje konstrukcija s nefinitnim glagolskim oblicima, ali ne i pridjevskih atributa, kao klauza ima određena smisla i određene prednosti, osobito u tipološkim pristupima. Ipak, smatram da se pitanje treba li atributne participijske konstrukcije smatrati odnosnim rečenicama ili ne, ne može konačno riješiti, tj. da odgovor na nj uvelike zavisi od teorijskih polazišta i praktičnih ciljeva.

2.1.2. Sporna atributnost

Drugu skupinu problema povezanih s atributnim odnosnim rečenicama, kao što je već rečeno, čine rečenice koje bi se mogle smatrati odnosnima, iako nisu atributne ili je njihova atributnost upitna. I u toj se skupini mogu izdvojiti dva osnovna „problema“: nerestriktivne odnosne rečenice te slobodne i bliske odnosne rečenice. Neki drugi tipovi odnosnih rečenica koji također mogu biti problematični, ali su u hrvatskom jeziku rijetki ili ih nema, ovdje se ne obrađuju. O njima v. Cinque (2020: 4 i posvuda).

2.1.2.1. Nerestriktivne odnosne rečenice

Neki autori razliku među restriktivnim i nerestriktivnim odnosnim rečenicama shvaćaju kao razliku zajedničku svim tipovima atributa, tj. kao razliku između restriktivnih atributa (npr. *lijeva ruka*) i nerestriktivnih, deskriptivnih ili kvalifikacijskih atributa (npr. *najdražoj majci*). Među takve pripadaju Gladrow i Kosta (1999: 409), te Meljčuk (Melčuk: 2021), a sličan stav prezentira i Kordić (1995: 26), iako nije jasno u kojoj ga mjeri zastupa. Međutim, neke odnosne rečenice koje se smatraju nerestriktivnima imaju neke osobine koje u većoj ili manjoj mjeri odstupaju od osobina tipičnoga atributa. Odstupanja mogu biti prvenstveno semantička i prvenstveno sintaktička.

Primjer je prvenstveno semantičkoga odstupanja (6). Riječ je o ruskom primjeru u kojem glava (antecedent) i odnosna zamjenica nisu koreferentne.¹⁴ Odnosna rečenica u tom primjeru nikako ne može biti atributna jer zapravo ništa ne govori o glavi. Takvi primjeri u hrvatskom nisu potpuno prihvatljivi, ali specifičnost u ruskoj rečenici radi boljšega razumijevanja fenomena prevodim doslovno.

¹⁴ Doduše, Givón (2001: 179) kaže da za nerestriktivne odnosne rečenice vrijedi uvjet koreferentnosti. Ipak, u Ljutikova 2011 (200), odakle je i preuzet primjer (6), rečenica se smatra apozitivnom odnosnom rečenicom.

(6) *Ja ne poterjal tol'ko syna, no i doč, kotoroj uspela stat' dlja menja Diana.*

‘?Nisam izgubio samo sina, nego i kćer, kojom je u međuvremenu za mene postala Diana.’

Navedeno je semantičko odstupanje ujedno i sintaktičko. Naime, ako odnosna rečenica iz (6) nije atributna, nameće se pitanje koju ulogu ima u složenoj rečenici. Odgovor bi se na to pitanje mogao potražiti u autora koji nerestriktivne odnosne rečenice smatraju u znatnoj mjeri nezavisnima, a takvih je mnogo: usp. pregled u Kordić (1995: 28), a v. i Lehmann (1989: 1205) te osobito Pekelis (2015: § 3).¹⁵ Dok se nerestriktivne odnosne rečenice obično smatraju uvelike nezavisnima, tipični se nerestriktivni atributi poput pridjeva u sintagmi *dragi oče*, koliko mi je poznato, ne smatraju takvima. Ta razlika u shvaćanju zavisnosti odnosnih rečenica i atributa ne postoji u donekle neobičnom Arsenijeviću pristupu, prema kojem se nerestriktivne odnosne rečenice smatraju zavisnima, ali ne i subordiniranima (Arsenijević 2006: 499).

Pod prvenstveno sintaktičkim razlikama između nerestriktivnih odnosnih rečenica i tipičnih nerestriktivnih atributa podrazumijeva se činjenica da nerestriktivne odnosne rečenice mogu dolaziti uz glave (antecedente) uz koje pridjevi u pravilu ne stoje. Takve su glave dosta raznolike, a ovdje ćemo izdvojiti lične zamjenice i rečenice.

Uz lične zamjenice u hrvatskom nisu osobito uobičajeni pridjevi kao nerestriktivni atributi, a uobičajenije su imeničke skupine kao nerestriktivne apozicije. To je na prvi pogled u skladu s činjenicom da neki autori nerestriktivne odnosne rečenice smatraju apozicijskima. Ipak, u vezi s nerestriktivnom odnosnom rečenicom kao apozicijom postoje određeni problemi.

Prvi je problem terminološke naravi. Naime, riječ se *apozicija* s jedne strane shvaća kao dometanje u relativno širokom smislu, a s druge strane kao specifična sintaktička uloga karakteristična za imeničke skupine. I doista, nerestriktivne se odnosne rečenice mogu smatrati u određenom smislu dometnutima (aponiranima). Tako Katičić (1991: 374 i 379–380) nerestriktivne odnosne rečenice, kao i neke druge rečenice, zove dometnutima, a spominje i termine *apozicija* i *apozitivan* u značenju „dometanje“, odnosno „dometnut“. Slično Silić i Pranjković (2005: 355) atributne rečenice dijele na restriktivne (ili odredbene) i nerestriktivne (ili dopunske), koje se još nazivaju i apozicijskima. O neimeničkim apozicijama u nešto drugačijoj koncepciji usp. Heringa (2011: 13 i 59–60).

¹⁵ Problemu se (ne)zavisnosti nerestriktivnih odnosnih rečenica u literaturi pristupa dosta raznoliko. O tom v. i Arnold (2007).

Drugi je problem sintaktičke naravi, a tiče se shvaćanja nerestriktivnih odnosnih rečenica kao apozicija u užem smislu, koje nalazimo kod autora, kao što su de Vries (2002: 215), Bičanić i dr. (2013: 295) te Piper, Klajn i Dragičević (2022: 575). Povezivanje se nerestriktivnih odnosnih rečenica s apozicijom u užem smislu obično obrazlaže zamjenom nerestriktivne odnosne rečenice tipičnom apozicijom, usp. *ja, koji pišem ove retke i ja, pisac ovih redaka*. Ipak, takva zamjena često nije moguća, npr. *ja, koji ti nastojim pomoći*. Štoviše, nekad se, kao u (7) i (8), nameće zamjena pridjevskom ili participskom konstrukcijom, koja neće biti apozicija u užem smislu.

(7) a) *On, koji je obično bio srdačan, taj je put neočekivano grubo reagirao.*

b) *On, obično srdačan, taj je put neočekivano grubo reagirao.*

(8) a) *Njemu, koji je učinio toliko zla, sam je Bog pružao ruku pomoći.*

b) (ruski)¹⁶ *Emu, sdelavšemu stol'ko zla, sam Bog protjagival ruku pomošči.*

S tim u vezi nema jakih razloga da se nerestriktivne odnosne rečenice smatraju upravo apozicijama u užem smislu. Naime, između atributa i apozicija u užem smislu nema razlika koje bismo mogli preslikati na odnosne rečenice. I atribut i apozicija mogu biti restriktivni i nerestriktivni,¹⁷ a razlikuju se ponajprije u tom što je tipični atribut pridjev uz imenicu, dok je tipična apozicija, pojednostavnjeno rečeno, imenica uz imenicu. Odnosna pak rečenica nije ni imenica ni pridjev, ali je tipična odnosna rečenica s veznikom¹⁸ *koji* ipak bliža pridjevu nego imenici, pa vjerojatno ni nerestriktivne odnosne rečenice s tim veznikom ne bi trebalo smatrati apozicijama u užem smislu. Ipak, i atributnost je odnosnih rečenica u prethodnim primjerima sporna zbog njihove parentetičnosti.

Uz cijelu rečenicu (osim same odnosne rečenice) ili njezin dio¹⁹ kao antecedent, u hrvatskom obično dolaze nerestriktivne odnosne rečenice s veznikom što (9).

(9) *Stalno se vrpeljio, što mi je išlo na živce.*

¹⁶ Ruski je primjer izvornik (<https://www.3angels.ru/pochitat/stati/tochka-nevozvrata-istoriya-yuria-churilova/> – pristupljeno 24. srpnja 2023.).

¹⁷ Toga je svjestan de Vries, pa nerestriktivne odnosne rečenice povezuje upravo s nerestriktivnim apozicijama (2002: 181). Doduše, neki autori smatraju da su restriktivna i nerestriktivna apozicija međusobno prerasličite da bi se mogle smatrati varijantama jednoga fenomena, usp. Heringa (2011: 3–5). O shvaćanju i tipovima apozicije v. i Bauer (2017: 5–12).

¹⁸ Naravno, riječ je o funkcionalnom vezniku, tj. o zamjenici u vezničkoj funkciji. Termine kao *relativizator*, *komplementizator* i *adverbijalizator* ne smatram nužnima, osobito ako se uzme u obzir da odnosne rečenice po mnogim autorima mogu funkcionirati kao argumenti i priložne oznake. Navedenim terminima pretpostavljam tradicionalni termin (*funkcionalni*) *veznik*, koji u slučaju hrvatskih odnosnih rečenica može biti zamjenica i čestica.

¹⁹ Rematski dio klauze, cijelu klauzu ili nekoliko klauza unutar složene rečenice (Xolodilova 2014: § 5.1.5.).

Takve se rečenice ne mogu smatrati ni atributima ni apozicijama. Dakle, samo se dio nerestriktivnih odnosnih rečenica s većom ili manjom vjerojatnošću može smatrati atributnima. Naime, nerestriktivne su odnosne rečenice relativno heterogen dio kontinuuma između restriktivnih rečenica i relativnoga povezivanja. Neke su rečenice u tom dijelu kontinuuma bliže tipičnim (restriktivnim) odnosnim rečenicama, a neke dalje od njih.

2.1.2.2. Slobodne i njima bliske odnosne rečenice

Posljednji su problem povezan s koncepcijom odnosnih rečenica kao atributnih rečenica slobodne odnosne i njima bliske rečenice. Bliske su slobodnima odnosne rečenice uz imeničke upitne i neodređene zamjenice kao *tko?*, *što?*, *netko*, *nešto*, *nitko*, *ništa*, *svatko*, *svašta*, *sve* te uz pokazne zamjenice kao *onaj*, *ovo*, *to*, *ono*. Takve se i slične rečenice ili izdvajaju u posebnu skupinu odnosnih rečenica s tzv. formalnim antecedentom²⁰ ili se, ovisno o autoru, pridružuju bilo tipičnim odnosnim rečenicama s imeničkim antecedentom, bilo slobodnima (Urošević 2015: 97). Uz upitne su i neodređene zamjenice moguće samo restriktivne rečenice, a uz pokazne su moguće i nerestriktivne, ali one nisu tema ovoga poglavlja. Slobodne su pak takve odnosne rečenice koje nemaju izrečen antecedent u glavnoj rečenici. Ponekad se za takve rečenice upotrebljavaju i termini *imeničke odnosne rečenice* i *odnosne rečenice bez glave*.²¹ Slobodne se odnosne rečenice u uobičajenim koncepcijama odnosnih rečenica smatraju uvijek restriktivnima (Kordić 1995: 34).²²

Uz upitne i neodređene zamjenice kao glave nerijetko stoje pridjevi (*tko pame-tan?*, *netko mlađi*, *ništa dobro*), ali nije sasvim jasno jesu li takvi pridjevi atributi. Semantički se oni od tipičnih atributa razlikuju time što sasvim isključuju opisnost. Naime, i atributi su koji se mogu smatrati restriktivnima *par excellence*, zapravo opisni. Tako govornik u (10) polazi od konkretne ruke i navodi njezinu bitnu osobinu da bi adresatu pojasnio na koju ruku misli, tj. pomoću opisa se dolazi do restrikcije. U slučaju se pak primjera (11) ne može tvrditi da govornik polazi od konkretnoga „koga“ čiju osobinu navodi, da bi adresatu pojasnio da upravo toga „koga“ ima u vidu. Prema tome, riječ je o konstrukciji koja se može smatrati elektivnom.

²⁰ Od formalnoga antecedenta, koji stoji pred odnosnom rečenicom, valja razlikovati korelat, tj. pokaznu ili ličnu zamjenicu koja stoji iza odnosne rečenice i s njom je u odnosu. Korelat se u literaturi određuje na razne načine, a ovdje prihvaćeno poimanje korelata odnosnih rečenica potječe iz Kordić (1995: 200–201). Takvo shvaćanje korelata smatram praktičnim jer se suodnosni elementi iza odnosnih rečenica sa *tko* i *što* znatno razlikuju od suodnosnih elemenata pred njima, pri čem odnosna rečenica može istodobno imati i antecedent i korelat. Odnosne se rečenice koje nemaju antecedent (ni imenički ni formalan), ali imaju korelat, ovdje smatraju slobodnim (korelativnim) odnosnim rečenicama.

²¹ Ipak, i takve rečenice imaju glavu: po jednim teorijama apstraktnu (sadržanu u odnosnoj zamjenici), a po drugima konkretnu (predikat glavne rečenice).

²² S tom se tvrdnjom slažem. Nerestriktivne su rečenice pri implicitnom vremenu, o kojima će se govoriti u 3.1.2.5., samo prividna iznimka.

(10) *Digni lijevu ruku!*

(11) *Tko pametan baca hranu?*

Pridjevi su uz upitne i neodređene imeničke zamjenice specifični i sintaktički, usp. *ništa veliko* i *veliko ništa* (s poimeničenom zamjenicom). U hrvatskom²³ je tipičan pridjevski atribut uz imenicu preponiran, a uz zamjenicu postponiran. Osim toga, pridjev uz zamjenicu dolazi samo u neodređenom liku. Konačno, kongruentni su pridjevi uz zamjenice, ali ne i uz imenice, često zamjenjivi svojevrsnim nekongruentnim elektivnim konstrukcijama, usp. *tko od pametnih?*, *ništa dobroga*.²⁴ Ako dopustimo da su opisani sročni pridjevski zavisnici specifični elektivni atributi, onda su svakako atributne i odnosne rečenice koje im odgovaraju, npr. *Tko, tko ima imalo pameti?*, *ništa što valja*. Ako opisane pridjevske zavisnike ne smatramo atributima, nego nečim drugim, onda atributne nisu ni odgovarajuće odnosne rečenice. U anglocentričnoj su lingvistici pridjevski zavisnici upitnih i neodređenih imeničkih zamjenica jednostavno modifikatori (McCawley 1992), dok su u rusistici mišljenja različita (usp. Blažev 1963 i Furašov 2015). Smatram da ne bi trebalo biti dvojbe o tom da je u takvim sintagmama glava zamjenica, premda neki ruski autori to dovode u pitanje. Sročni bi zavisnik imeničkih upitnih i neodređenih zamjenica u terminologiji tradicionalnih sintaktičkih uloga vjerojatno bilo najpraktičnije smatrati atributom, ali specifičnim elektivnim atributom. Prema tome, vjerojatno se i odgovarajuće odnosne rečenice mogu smatrati atipičnim atributnim rečenicama.

Pokazne zamjenice tipa *onaj, to* ne dolaze s pridjevskim atributima, iako mogu doći s pridjevima kao u (12).

(12) *Uzmi veliki nož, a meni daj onaj mali (sc. nož).*

One su ipak moguće s odnosnim rečenicama. Kao što u (12) sa zamjenicom *onaj* zapravo dolazi imenička skupina, tako se i odnosne rečenice sa *tko* i što uz pokazne zamjenice kao *onaj, to* mogu smatrati ekvivalentnima imeničkim skupinama, i s tim u skladu neće biti atributi. Navedene pokazne zamjenice s odnosnim rečenicama funkcioniraju kao svojevrsni determinatori, tj. oznake konkretnosti i značensjske uloge odnosne rečenice.

Što se tiče konkretnosti, može se primijetiti da se odnosne rečenice koje mogu doći, ali nisu uvijek obavezne, uz navedene zamjenice, mogu podijeliti na dva tipa među kojima nema oštre granice: konkretne i arbitrarne. Pred tipičnim konkretnim

²³ Konstrukcije su specifične i u drugim jezicima, npr. u njemačkom u takvim konstrukcijama dolaze postponirani pridjevi, koji se smatraju poimeničenima, pa se pišu velikim slovom, usp. *ein gutes Kind* (dobro dijete) i *etwas Gutes* (nešto dobro).

²⁴ Zanimljivo je da glava ovakvih konstrukcija s besprijedložnim genitivom može biti samo nominativ ili akuzativ zamjenice, usp. ***ničemu dobroga, **ni s čim dobroga*.

rečenicama u hrvatskom standardnom jeziku obavezno dolazi pokazna zamjenica. Njihov je referent određen i jedninski kao u (13) i (14).

(13) *Ono što smo jučer jeli, bilo je vrlo ukusno.*

(14) *To što ti tvrdiš, nije točno.*

Pred tipičnim pak arbitrarnim rečenicama zamjenica često ne dolazi. Drugim riječima, arbitrarne su odnosne rečenice nekad slobodne (bez korelata ili korelativne²⁵) kao (15) – (18), a nekad imaju pokaznu zamjenicu kao formalni antecedent (19). Referent je arbitrarne odnosne rečenice neodređen te općenit (*svatko tko, sve što*) ili potencijalan (*ako netko/nešto*).

(15) *Što nađem, odmah uzimam.*

(16) *Što nađeš, tvoje je.*

(17) *Tko rano rani, dvije sreće grabi.*

(18) *Koga sretnem, tom se i javim.*

(19) *Skuhat ću ručak od onoga što nađem u hladnjaku.*

Kao osnovni se uvjeti koji omogućuju upotrebu slobodne odnosne rečenice obično navode poklapanje kategorija, tj. tipa skupine (imenička, prijedložna itd.), i padeža²⁶ između rekcije predikata glavne rečenice prema odnosnoj rečenici i rekcije predikata odnosne rečenice prema odnosnoj zamjenici, leksičko poklapanje dviju rečenica²⁷ te neodređenost odnosne rečenice²⁸ (usp. van Riemsdijk 2006: 349–363). Odnos je tih i nekih drugih uvjeta dosta složen i različit u različitim jezicima. Ipak, pojednostavnjeno se može reći da u hrvatskom pokazna zamjenica pri arbitrarnoj rečenici ponajprije naznačava da odnosna rečenica funkcionira kao određen kosi ili prijedložni padež. Prema tome, pokazna je zamjenica uz arbitrarne odnosne rečenice uvelike sredstvo koje ukazuje na njihovu značenjsku ulogu. Razlika je između slobodnih odnosnih rečenica i (barem dijela) rečenica uz pokazne zamjenice prije morfosintaktička nego sintaktička: pokazna je zamjenica svojevrsni padežni marker. Na to upućuje i zamjena odnosnih rečenica s pokaznim zamjenicama participijskim

²⁵ Moglo bi se reći da takav korelat nekad ima čisto prozodijsku funkciju, usp. što zaželim, to i dobijem i što zaželim, uvijek i dobijem.

²⁶ Misli se i na analitički padež, tj. i na poklapanje prijedloga. Nije uvijek nužan isti padež, nego u nekim slučajevima može biti dovoljna i homonimija padeža u kategoriji o kojoj je riječ, kao u (16).

²⁷ Usp. ***pridružiti ću se kome bude dosadno, ?pomagati ću kome i ti pomažeš, pomagati ću kome budem htio* (sc. *pomagati*).

²⁸ Ovdje razlika između konkretnih i arbitrarnih odnosnih rečenica.

konstrukcijama bez pokaznih zamjenica u Kordić (1995: 205). Konačno, o tom svjedoči i stanje u jezicima s „analitičkim padežima“ poput engleskoga, francuskoga i talijanskoga, u kojima prijedlog može izravno regirati odnosnu rečenicu, što u hrvatskom, ponajprije zbog sintetizma, nije moguće.

(20)²⁹ (talijanski) *Chi tace, ottiene più di chi chiede.*

‘Tko šuti, dobiva više od onoga tko traži.’

Ukratko, odnosne se rečenice pri upitnim i neodređenim zamjenicama mogu smatrati atributnima, dok odnosne rečenice pri pokaznoj zamjenici kao formalnom antecedentu neće biti atributne.

Atributne neće biti ni slobodne odnosne rečenice, s korelatom ili bez njega, iako ih neki autori i tako shvaćaju (Givón 2001: 205–206).³⁰ Ipak, one se različito shvaćaju s obzirom na status i opseg. Jedni ih autori kao neatributne ne smatraju pravim odnosnim rečenicama ni u kojem opsegu, pa o njima govore kao o lažnim odnosnim rečenicama (Iordanskaja i Mel’čuk 2020: 112). Većina ih autora ipak smatra specifičnim neatributnim odnosnim rečenicama. Među njih mnogi autori ubrajaju samo rečenice koje sintaktički funkcioniraju kao imeničke skupine, najčešće kao argumenti, tj. kao subjekt i objekti (usp. i spomenut termin *imeničke odnosne rečenice*). Takve su hrvatske rečenice u (15) – (18) i talijanske rečenice u (20). Međutim, postoje također mnogi autori koji slobodne odnosne rečenice, a slično vrijedi i za odnosne rečenice s formalnim antecedentom, shvaćaju znatno šire, o čemu će se govoriti u idućem poglavlju.

2.2. Šire shvaćanje odnosne rečenice: umjereniji pristupi

Vidjeli smo da se odnosne rečenice ne mogu izjednačiti s atributnim rečenicama, ali i da je vrlo problematično shvaćanje odnosnih rečenica kao osobite podvrste atributnih rečenica. Pri takvu su shvaćanju problematične nerestriktivne te slobodne i bliske odnosne rečenice. Osobito su problematične slobodne odnosne rečenice s formalnim antecedentom. Naime, od takvih su odnosnih rečenica tipičnim atributnima najbližije one koje se i same mogu shvatiti kao atributne, tj. rečenice uz upitne i neodređene zamjenice. Njima su pak, a ujedno i tipičnim atributnim odnosnim rečenicama, funkcionalno i formalno vrlo srodne slobodne i bliske odnosne rečenice koje se mogu shvatiti kao argumenti: toliko srodne da su autori koji ih isključuju iz kategorije odnosnih rečenica, sasvim rijetki. Međutim, kad se odnosnima pribroje takve rečenice, teško je opravdati izdvajanje iz kategorije

²⁹ Izvor: Orazio. 1957. *Satire ed Epistole scelte da Concetto Marchesi*. 10. izd. Milano: Giuseppe Principato.

³⁰ U koncepcijama poput Givónove odnosna rečenica mora modificirati imenicu barem na dubinskoj (apstraktnoj) razini.

drugih njima bliskih rečenica: ponajprije raznih rečenica bez antecedenta i s formalnim antecedentom koje funkcioniraju kao priložne oznake.

Neki autori takve rečenice ipak ne ubrajaju u odnosne, iako naglašavaju njihovu srodnost s odnosnim rečenicama. Haspelmath i Buchholz (1997: 288) govore o bliskosti odnosnih rečenica s ekvativnim i drugim poredbenim rečenicama. Sličnost odnosnih rečenica s poredbenim i (nekim drugim) priložnim rečenicama primjećuje i Andrews (2007: 207). Konačno, Annear Thompson, Longacre i Hwang (2007: 243–245) napominju da načinske, mjesne i vremenske rečenice u raznim jezicima (studija je tipološka) često dolaze u obliku odnosnih rečenica ili s njima dijele neke osobine. Uz formalnu bliskost s odnosnim rečenicama takvim je adverbijalnim rečenicama svojstvena i mogućnost parafraziranja tipičnim odnosnim rečenicama, npr. *stavi ga gdje je bio / stavi ga na mjesto na kojem je bio*. Površinska formalna sličnost među jednim i drugim rečenicama, tvrde autori, odražava dubinsku semantičku povezanost: u svim tim rečenicama postoji element (vrijeme, mjesto, entitet) koji je jednak u glavnoj i zavisnoj rečenici.³¹

Drugi autori takve rečenice smatraju odnosnima, iako klasu adverbijalnih odnosnih rečenica obično ne definiraju strogo. Lehmann (1984: 293, 319) smatra adverbijalne odnosne rečenice (vremenske, mjesne i načinske) podvrstom slobodnih. On pri tom (1984: 323–324) razlikuje adverbijalne odnosne rečenice i adverbijalne rečenice.³² Govoreći o adverbijalnim rečenicama Lehmann napominje da postoje adverbijalne rečenice semantički slične adverbijalnim odnosnim rečenicama, ali formalno s njima nepovezane, kao i takve koje su formalno bliske odnosnima, ali semantički nisu odnosne. Prvom od dvaju navedenih tipova adverbijalnih rečenica po Lehmannu pripadaju njemačke vremenske rečenice sa *als* (za razliku od vremenskih rečenica sa *wenn*, koje su odnosne), a drugomu tipu pripadaju uvjetne i dopusne rečenice u indijskim jezicima i svahiliju koje se konstruiraju kao odnosne rečenice. Browne (1987: 187) kaže da postoje slobodne i bliske odnosne rečenice s priložnim značenjem, ali da su opravdani i njihovi tradicionalni nazivi kao mjesne i vremenske rečenice, koji su pedagoški³³ možda i bolji. I u Cinque (1988: 444 i 489–491) podvrstom se slobodnih odnosnih rečenica smatraju količinske rečenice sa *quanto*, mjesne rečenice i vremenske rečenice sa *quando* kad se *quando* može parafrazirati kao *nel tempo / momento in cui*. Slobodne adverbijalne odnosne rečenice (uz adverbijalne pri imenicama, koje se ovdje ne smatraju adverbijalnim) ima i de Vries (2002: 56). On u tu kategoriju svrstava načinske, mjesne i vremenske

³¹ Usp. uvjet koreferentnosti spomenut u 2.1.1.1.

³² Takva terminologija nije osobito sretna, ali jasno je da i jedne i druge rečenice Lehmann smatra adverbijalnim. Doduše, postoje i autori koji odnosne rečenice nazivaju subjektivnim, objektivnim ili adverbijalnim prema sintaktičkoj funkciji veznika u odnosnoj rečenici, kao de Vries (2002: 55), ali to za Lehmann ne vrijedi, što primjećuje i de Vries (2002: 56).

³³ Opisuje se podjela rečenica u gramatici za strance.

rečenice. Kao rečenice koje se mogu pogrešno shvatiti kao odnosne, de Vries navodi rečenične dopune imenica, obične adverbijalne rečenice (npr. uzročne) i zavisnou-pitne rečenice. I Kordić (1995: 214) adverbijalne rečenice uvedene veznicima *kako*, *koliko*, *gdje*, *kad* smatra slobodnim odnosnim rečenicama. Raguž (1997) razlikuje identifikacijske, posvojne, kvalitativne, količinske, mjesne, vremenske, načinske i poredbene odnosne rečenice, pri čem u pet posljednjih tipova obuhvaća uglavnom adverbijalne rečenice. Sve su takve rečenice po Ragužu odnosne rečenice, tj. u Raguža nema vremenskih ili poredbenih neodnosnih rečenica. Za više domaćih i stranih autora koji priznaju (i koji ne priznaju) adverbijalne odnosne rečenice v. opsežan pregled u Kordić (1995: 227–231).

Zanimljivo je pitanje kako definiraju odnosne rečenice autori koji u tu kategoriju uključuju i adverbijalne rečenice poput načinskih, količinskih, mjesnih i vremenskih. Oni među njima kod kojih se može naći neka definicija, obično³⁴ daju definiciju prototipne odnosne rečenice, koja je atributna, odnosno modifikator imenskoga elementa, pa naknadno dodaju manje tipične osobine objašnjavajući ih bilo kao apstrakciju prototipa, bilo kao odstupanje od njega, usp. Lehmann (1984: 401), Cinque (1988: 443) i Kordić (1995: 20–21). Iako atributnost navodi kao tipičnu osobinu odnosne rečenice, Kordić (1995: 231) tvrdi da odnosnost s jedne strane te priložnost, atributnost, subjektnost itd. s druge, nisu pojmovi iste razine. Mogao bih se složiti da je odnosnost fenomen neovisan o sintaktičkoj ulozi. Međutim, ako je tako, onda bismo upravo odnosnost, tj. ono po čemu su odnosne rečenice odnosne, trebali pokušati što jasnije definirati ne koristeći se pritom pojmovima kao što su sintaktičke uloge.

2.3. Šire shvaćanje odnosne rečenice: radikalniji pristupi

Mnogi bi se autori koji odnosnost shvaćaju kao fenomen više ili manje neovisan o atributnosti, složili da se ona određuje na temelju formalnih i semantičkih kriterija, usp. Lehmann (1984: 323–324), Kordić (1995: 232) i Arsenijević (2006). Ipak, ti kriteriji u literaturi obično nisu jasno definirani zato što se u definiciji odnosne rečenice većinom polazi od relativno uskoga sintaktičkoga prototipa, a osim toga, mogu se znatno razlikovati od autora do autora. Tako dio autora odnosnu rečenicu shvaća još šire nego autori spomenuti u 2.2.

Bhatt i Pancheva (2006: 662–663) kao odnosne rečenice promatraju i uvjetne rečenice. Uspoređuju se ponajprije uvjetne rečenice u inverziji s korelatom i kore-

³⁴ Iznimka je primjerice de Vries (2001: 231–232), koji kao univerzalne osobine koje definiraju odnosnu rečenicu, navodi podređenost i povezanost s okruženjem preko stožerne sastavnice, koju dijele glavna i zavisna rečenica i koja u glavnoj rečenici može biti i neizrečena, a u tom slučaju njezino mjesto popunjava cijela odnosna rečenica. Iako odnosne rečenice shvaćam drugačije nego de Vries, njegovu definiciju smatram jednom od utemeljenijih.

lativne odnosne rečenice (usp. 21 i 22), a u potvrdu se odnosnosti uvjetnih rečenica navodi koreferentnost korelata uvjetne rečenice sa samom uvjetnom rečenicom i slična logička funkcija korelata uvjetne i tipičnije odnosne rečenice.

(21) *Ako netko ne voli životinje, onda ne voli ni ljude.*

(22) *Tko ne voli životinje, taj ne voli ni ljude.*

U gramatici se Barić i dr. (1990) odnosnima smatraju sve ili neke načinske, uvjetne, vremenske, mjesne i dopusne rečenice (za uvjetne i dopusne rečenice usp. str. 351 i 363). U izmijenjenom izdanju Barić i dr. (1997) odnosne se rečenice shvaćaju znatno uže.

Korak dalje ili, točnije, nekoliko koraka dalje u širokom shvaćanju odnosnosti otišao je Arsenijević, koji odnosnima između ostaloga smatra izrične, tipične uzročne i uvjetne rečenice. On (Arsenijević 2006: 488) navodi tri obilježja odnosne rečenice, koja su obavezno prisutna semantički, ali formalno mogu biti neizrečena: 1. antecedent u glavnoj rečenici, 2. relativizator, 3. sintaktičko-semantička i pragmatička funkcija antecedenta u samoj odnosnoj rečenici. Prva je dva obilježja lako pripisati raznim rečenicama koje se obično ne smatraju odnosnima, osobito ako uzmemo u obzir da, utvrđujući odnosnost prema relativizatoru, zapravo dobivamo kružnu definiciju: rečenica je odnosna jer sadrži relativizator, a element je relativizator jer je rečenica koja ga sadrži, odnosna. Treće je pak obilježje vrlo problematično, pa Arsenijević u nastavku rada zamjenjuje pojmove i ne govori više o funkciji antecedenta, nego o funkciji relativizatora u zavisnoj rečenici,³⁵ a uz to se, u slučaju izričnih i uzročnih rečenica, zadovoljava logičkom funkcijom veznika kao oznaka (ne) faktivnosti, a ne traži od njih tipičnu sintaktičku funkciju, koja se, obično, traži od odnosnih veznika (Arsenijević 2006: 492 i 495). Pri uvrštavanju se uvjetnih rečenica u odnosne Arsenijević u prvom redu poziva na rad Kratzer (1979), gdje se uvjetne rečenice smatraju vremenskim rečenicama koje operiraju vremenskim intervalima u mogućim svjetovima, ali ne u aktualnom svijetu. Prema tome, budući da su vremenske rečenice odnosne, odnosne su i uvjetne. Rekao bih da je smatranje uvjetnih rečenica vremenskima, i time odnosnima, ne samo nepotrebna apstrakcija, nego i pogreška. Uvjetne rečenice označavaju uvjet, a ne vrijeme. Ispunjavanje je uvjeta, doduše, često vremenski usko povezano s posljedicom kao u (23), ali to nije nužno kao što se vidi u (24). Moglo bi se reći da vremenska povezanost postoji između bilo koje dvije situacije, ali uvjetne rečenice tu povezanost među dvjema situacijama ne definiraju kao vremensku i ne preciziraju njihov vremenski odnos.

³⁵ Arsenijević zapravo podrazumijeva da riječi koje smatra relativizatorima, zastupaju antecedent i to dokazuje porijeklom samo nekih takvih riječi poput izričnoga što i uzročnoga *jer* od odnosnih zamjenica. Ipak, takvi i slični dokazi, koji se ionako tiču samo dijela Arsenijevićevih relativizatora, nisu uvjerljivi jer se funkcija i značenje s vremenom mijenjaju.

(23) *Ako su vrata otvorena, lako ćemo izaći.*

(24) a) *Ako sada dobro uložiš novac, za nekoliko godina ćeš biti bogat čovjek.*

b) *Ako je sada tako spretnan, onda je u mladosti vjerojatno bio još spretniji.*

Kao alternativu opisanoj interpretaciji Arsenijević (2006: 498) nudi i definiciju uvjetne rečenice kao odnosne rečenice čiji relativizator pridaje istinosnu vrijednost iskaza u zavisnoj rečenici performativnoj funkciji u okviru glavne. Smatram da je takva analiza preapstraktna da bi se moglo govoriti o zadovoljenosti trećega Arsenijevićeva obilježja odnosne rečenice.

Konačno, Arsenijević se, kao što je rečeno, u radu detaljnije bavi izričnim, uzročnim i uvjetnim rečenicama kao odnosnima, ali tvrdi (Arsenijević 2006: 498) da se odnosnima mogu smatrati sve ili gotovo sve zavisne rečenice. Ako bi to bilo tako, nameće se pitanje koja je praktična vrijednost termina (i pojma) *odnosne rečenice* kao gotovo sinonimna terminu *zavisne rečenice*. Ta je vrijednost vjerojatno vrlo mala, pa bi već zbog toga kategoriju odnosnih rečenica bilo poželjno shvaćati nešto uže.

3. Semantički pristup odnosnoj rečenici

U poglavlju smo 2. vidjeli da se kategorija odnosnih rečenica odabiranjem različitih kriterija može definirati, i definira, u različitu opsegu. Ipak, bilo bi poželjno pronaći što bolje kriterije pomoću kojih bi se kategorija odnosnih rečenica definirala u maksimalno zadovoljavajućem opsegu. Pri tom se valja držati određenih načela. Bitna su načela za odabir kriterija jednostavnost (jasnoća) i što šira primjenjivost. U tom sam smislu nastojao da kriteriji budu što manje apstraktni i u znatnoj mjeri semantički. Za opseg su kategorije također bitna dva načela: funkcionalnost unutar sustava koji se definira, i funkcionalnost definiranoga sustava u nadsustavu. Prema prvom načelu novodefinirani sustav odnosnih rečenica mora biti koherentan, tj. posjedovati određene osobine koje povezuju samo ili gotovo samo njegove članove. Jednostavnije rečeno, obrađivanje svih novodefiniranih odnosnih rečenica na jednom mjestu u gramatici ili unutar jedne nastavne cjeline mora imati određena smisla. Hoće li se one doista tako obrađivati, ovisi o ciljevima i metodološkim sklonostima gramatičara odnosno predavača, ali eventualno takvo obrađivanje mora biti opravdano. Prema drugom načelu novodefinirani se sustav odnosnih rečenica mora skladno uklapati u neposredno nadređeni sustav: u ovom slučaju, u sustav zavisnih rečenica. Drugim riječima, organizacija sustava zavisnih rečenica s novodefiniranim odnosnim rečenicama ne bi smjela biti manje sustavna i manje praktična od organizacije sustava zavisnih rečenica s odnosnim rečenicama u drugačijem opsegu. U nastavku se ovoga poglavlja daje osnovan uvid u kategoriju odnosnih rečenica

kako se ona shvaća u ovom radu, a nakon toga se nastoji dokazati unutarnja funkcionalnost kategorije i funkcionalnost kategorije u nadsustavu zavisnih rečenica.

3.1. Prvi uvid u kategoriju

U ovom se potpoglavlju prvo definira i opimjeruje kategorija odnosnih rečenica, a zatim se ukratko razmatraju neki problematičniji slučajevi.

3.1.1. Definicija i opseg

Opseg se neke kategorije koju definiramo, nužno ograničava samom definicijom. Međutim, on se može ograničiti i preliminarno, tj. prije definiranja. To se čini i ovdje u tom smislu što se pri definiranju odnosne rečenice razmatraju samo finitne konstrukcije, a nefinitne se konstrukcije poput participskih unaprijed isključuju iz definicije. Drugim riječima, pitanje se u kojoj se mjeri participske konstrukcije mogu shvatiti kao odnosne rečenice, ovdje ne razmatra. Tako se postupa iz praktičnih razloga. Naime, u hrvatskom su jeziku, na kojem je ovdje težište, participske konstrukcije relativno slabo razvijene. Osim toga, takve je konstrukcije zgodnije obrađivati zasebno nego unutar određenih skupina zavisnih rečenica. To ne vrijedi samo za hrvatski nego i za neke indoeuropske jezike s razvijenijim participskim konstrukcijama, kao što je latinski. Particip je u takvim jezicima ponajprije morfološki fenomen, tj. jasna je forma, pa ju je praktično uzimati kao polazište u proučavanju (usp. uvod u ovaj rad), dok su značenje i upotreba vrlo raznoliki. Tako u latinskom particip uz morfološku funkciju (tvorba složenih glagolskih oblika) ima razne sintaktičke funkcije (atribut, kopulativ, sekundarni predikat, priložna oznaka), koje ovisno o kontekstu mogu imati nevjerovatno šarolika značenja, pa se latinski participi prevode mnoštvom tipova zavisnih rečenica od kojih je mnoge teško ili nemoguće shvatiti kao odnosne (usp. Gortan, Gorski, Pauš 1985: §§ 483–515). U slučaju se pak finitnih zavisnih rečenica obično polazi od sintakse i semantike, a forma u užem smislu nije osobito važna, pa se mnoge rečenice s istim veznicima svrstavaju u različite kategorije. Pitanje bi li preliminarno isključivanje participa iz definicije bilo opravdano u slučaju nekih drugih jezika, npr. turkijskih, ostavljam otvorenim. Nakon preliminarnoga ograničavanja kategorije možemo pristupiti njezinoj definiciji.

Odnosne su rečenice zavisne rečenice koje primarno vrijednost nekoga parametra u situaciji glavne rečenice određuju kao jednaku ili na ovaj ili onaj način nejednaku vrijednosti istoga parametra u situaciji koju same izriču, i poluzavisne rečenice nadovezane na glavnu rečenicu tako da kao specifičnu anaforu sadrže neku njezinu sastavnicu, parametar ili cijelu situaciju.

U navedenoj se definiciji kao odnosne rečenice shvaćaju i restriktivne (zavisne) i nerestriktivne (poluzavisne) odnosne rečenice. Ipak, ovdje se bavimo ponajprije

restriktivnim odnosnim rečenicama, a o nerestriktivnima će se nešto više reći u 3.1.2.5.

Osnovni su parametri koje određuju hrvatske odnosne rečenice, sljedeći: entitet³⁶, osobina, količina, prostor i vrijeme. Osobina se može odnositi na entitet i na proces, a slično vrijedi i za količinu. Eventualno bi se kao parametar mogao izdvojiti i uzrok, ali on je kao parametar odnosnih rečenica u hrvatskom slabo gramatikaliziran, a i uzročne su odnosne rečenice u hrvatskom relativno rijetke. Prema tome, hrvatske se odnosne rečenice mogu podijeliti na pet osnovnih semantičkih tipova: entitetske (25) i (26), kvalitativne (27) i (28), količinske³⁷ (29) i (30), prostorne³⁸ (31) i vremenske (32). Sve su entitetske i prostorne rečenice rečenice jednakosti, a ostale se rečenice mogu podijeliti na rečenice jednakosti (a) i nejednakosti (b). Moguće su i daljnje potpodjele ili paralelne podjele, npr. po dodatnim semantičkim i formalnim obilježjima ili po sintaktičkim funkcijama. Atributne odnosne rečenice ovdje uvijek smatram ili entitetskima ili kvalitativnima ili količinskima, tj. rečenice tipa *mjesto gdje su stajali* ovdje se smatraju entitetskim, a ne prostornim rečenicama.

(25) Ent. *Nagradu će dobiti (onaj) tko najbolje riješi test.*

(26) Ent. *Nagradu će dobiti učenik koji najbolje riješi test.*

(27) Kval. a) *Dobio sam sat kakav sam i ranije imao.*

b) *Dobio sam bolji sat nego što sam ranije imao.*

(28) Kval. a) *Radim kako rade i ostali.*

b) *Radim malo drugačije nego što rade ostali.*

(29) Kol. a) *Plaća mi je kolika je bila i u doba recesije.*

b) *Plaća mi je veća nego što je bila u doba recesije.*

(30) Kol. a) *Radim koliko radi većina mojih kolega.*

b) *Radim više nego što radi većina mojih kolega.*

³⁶ *Entitet* se ovdje upotrebljava kao naziv za jezični koncept koji obuhvaća bića, stvari i pojave kao tipične sudionike u nekoj situaciji, tj. za koncept koji odgovara imeničkomu značenju, usp. Benić (2021). O nekim problemima u vezi s pojmom *entitet* u predloženoj podjeli odnosnih rečenica govorit će se kasnije.

³⁷ Kategorija je količinskih rečenica u ovakvoj koncepciji dosta složena i možda bi je bilo dobro podijeliti na nekoliko kategorija ili potkategorija. Uz to je količinu ponekad teško razlikovati od osobine (načina). Ipak u ovom radu nema mjesta za detaljnije razmatranje tih problema.

³⁸ Upravo prostorne, a ne mjesne, jer neke takve rečenice ne označavaju mjesto, nego neku drugu prostornu kategoriju, npr. put, usp. *idem kuda idu i ostali*.

(31) Prost. *Stanujem (ondje) gdje sam i ranije stanovao.*

(32) Vrem. a) *Ugledao sam ga kad sam izašao iz kuće.*

b) *Ugledao sam ga prije nego što sam izašao iz kuće.*

Ovdje opisana kategorija odnosnih rečenica najbližnja je odgovarajućoj kategoriji u Raguž (1997). O jednakosti kao elementu zajedničkom odnosnim rečenicama već su govorili Annear Thompson, Longacre i Hwang (2007), a ovdje su među odnosne rečenice dodane i rečenice nejednakosti. U takvu je opsegu odnosne rečenice (barem restriktivne) lako definirati semantički, dok je jasnu i jednostavnu sintaktičku definiciju teže dati. Shvaćanje odnosnih rečenica kao rečenica jednakosti i nejednakosti (takvo je shvaćanje donekle sporno u slučaju nerestriktivnih odnosnih rečenica) i terminu *odnosne rečenice* daje nov, jasniji smisao: odnosne rečenice postaju rečenice koje se temelje na odnosu jednakosti i nejednakosti, tj. prije relacijske nego relativne rečenice.

3.1.2. Osnovni problemi

Kriterij je određivanja parametra iz glavne rečenice kao jednakoga ili na neki način nejednakoga u osnovi relativno jasan i jednostavan. U (25) se entitet (biće, stvar ili pojava) u glavnoj rečenici određuje kao jednak entitetu iz zavisne (dobitnik nagrade = autor najboljega testa). Da se uspoređuju upravo subjekti dviju rečenica, pokazuje sintaksa i morfologija u tim rečenicama. U (30b) se količina rada iz glavne rečenice određuje kao veća od količine rada iz zavisne rečenice. Ipak, s tim su osnovnim kriterijem povezani i određeni stvarni ili potencijalni problemi, koji se ovdje ukratko razmatraju. Popisu bi se takvih problema mogao dodati i problem opsega analepse u odnosnim rečenicama, o kojem v. 3.2.6.

3.1.2.1. Parametri

Parametri se moraju određivati po relativno jasnim kriterijima. Ovdje se kao dva osnovna kriterija izdvajaju formalni i logički kriterij. Ti su kriteriji u određenoj mjeri međusobno suprotstavljeni.

Prema formalnom kriteriju parametar mora biti relativno jasno formalno izražen, tj. trebao bi postojati određen veznik ili skupina veznika karakteristična za određen parametar. Naime, ako se ne bismo držali formalnoga kriterija, mogli bismo postulirati poseban parametar za svaku značenjsku ulogu koju istovremeno može imati glava slobodne (ili bliske) odnosne rečenice (tj. odnosna rečenica u glavnoj rečenici) i veznik (odnosna zamjenica) u samoj odnosnoj rečenici, usp. (33).

- (33) a) (sredstvo) *Čime smo ga dovukli, tim ćemo ga i odvući.*
b) (adresat) *Sad se mogu uživo obratiti onom kom sam dosad samo pisao.*
c) (karitiv) *Neće nam biti teško bez onoga bez čega smo ranije živjeli.*

Postuliranje takvih parametara u hrvatskom nema smisla. To su ipak entiteti u različitim značenjskim ulogama, tj. u različitim analitičkim i sintetičkim padežima. Na to ukazuje i činjenica da se takve uloge kodiraju različitim padežima odnosno zamjenice, a ne posebnim odnosnim zamjenicama (veznicima). Još u većoj mjeri na to upućuje činjenica da pri upotrebi istoga oblika odnosno zamjenice (veznika) takve uloge u glavnoj i zavisnoj rečenici ne moraju biti jednake, a jednak ostaje, uvjetno rečeno, samo entitet (34). Zato se takve rečenice i mogu pretvoriti u atributne odnosne rečenice s glavom *entitet, osoba, biće, stvar, pojava*.

(34) a) *Nemam ono čime smo ga dovukli. = Nemam entitet kojim smo ga dovukli / nemam stvar kojom smo ga dovukli.*

b) *Konačno sam uživo vidio onoga kom sam dosad samo pisao. = Konačno sam uživo vidio entitet kojem (osobu kojoj) sam dosad samo pisao.*

Formalno slične konstrukcije sa specifičnim veznicima za prave parametre kao što je vrijeme, nisu uvijek sasvim pravilne, a ako i jesu gramatički pravilne, od njih se ne mogu stvoriti atributne odnosne rečenice odgovarajuće rečenicama u (34).

(35) a) *?Nedostaje mi ono kad smo išli na more. ≠ Nedostaje mi onaj entitet u vrijeme kojega (pojava u vrijeme koje) smo išli na more.*

b) *Sjećaš li se onoga kad smo išli na more. ≠ Sjećaš li se one pojave u vrijeme koje smo išli na more.*

Upravo se prema formalnom kriteriju uzrok ne može smatrati pravim parametrom hrvatskih odnosnih rečenica. Kao prvo, za uzrok ne postoji poseban odnosni veznik: uzrok se uvodi prijedložnom skupinom *zbog čega* (36a). Kao drugo, rečenica uvedena sa *zbog čega* sasvim dobro funkcionira kao entitetska odnosna, što se vidi iz slučaja kao (36b) gdje zavisna rečenica ne označava uzrok. Naravno, ako se gleda samo semantika, rečenice poput (36a) možemo smatrati svojevrsnim uzročnim odnosnim rečenicama.

(36) a) *Iz ove zajednice izlaziš zbog onoga zbog čega si u nju i ušao: zbog vlastite koristi.*

b) *Nedostaje mi ono zbog čega smo sklopili ovaj brak. = Nedostaje mi pojava zbog koje smo sklopili ovaj brak.*

Svrha je drugoga od dvaju kriterija za određivanje parametara odnosnih rečenica – logičkoga kriterija – svođenje većega broja formalno izraženih vrijednosti u poje-

dinim jezicima na manji broj običnijih i relativno univerzalnih parametara. Naime, izdvojenih pet osnovnih parametara predstavlja logičko-semantičke kategorije koje ne odgovaraju sasvim kategorijama formaliziranim u odnosnim rečenicama. Tako ne postoji poseban veznik za kategoriju *entitet* ili za kategoriju *prostor*, nego su formalno u entitetskim i prostornim odnosnim rečenicama izražene potkategorije tih kategorija. Tako u (25) zamjenica *tko* predstavlja kategoriju *osoba*, dok zamjenica *što* u primjerima kao *uzeo sam što mi je trebalo* predstavlja kategoriju *kategorijā entiteta*.³⁹ U (26) je pak relativno uska kategorija među čijim se nekim članovima uspostavlja odnos jednakosti, naznačena imenicom u glavnoj rečenici. Isto tako, u (31) veznik *gdje* ne označava kategoriju *prostor*, nego njezinu potkategoriju *smještaj*. Ipak, podjela je po pet logičko-semantičkih kategorija sustavnija i praktičnija od podjele koja bi vjerno pratila formalne karakteristike odnosnih rečenica, zato što se može smatrati jednostavnom i bliskom univerzalnosti, a uz to se u osnovi ne presijeca s formalnim podjelama, nego ih obuhvaća kao potkategorije.

Doduše, granice među pet parametara nisu uvijek jasne. Tako se, s jedne strane, razne potkategorije kategorije *prostor* kao smještaj, cilj, put mogu smatrati entitetima (*tko* = čovjek koji, *gdje* = na mjestu na kojem, *kuda* = putem kojim). Ipak, prostorne se rečenice ovdje izdvajaju zbog svojih formalnih i sintaktičkih osobitosti, tj. zbog specifičnih veznika i adverbijalne funkcije. Slično u još većoj mjeri vrijedi za vremenske rečenice.

S druge strane, mogući su združeni ili teže razdvojivi parametri kao u (37) i (38).

(37) *Ne volim ljude koji lažu.*

(38) *Bolji je nego što je bio.*

U (37) ljude shvaćamo prije kao tip, kao ljude s određenom osobinom (*takvi ljudi*), nego kao neku konkretnu skupinu ljudi (*ti ljudi*). Prema tome, u glavnoj je rečenici riječ o osobini. Zamjenica pak u zavisnoj rečenici označava (id)entitet, a ne osobinu, na što ukazuje i veznik *koji*, pa se i entitet u glavnoj i zavisnoj rečenici uvelike poklapaju. U (37) je, dakle, riječ o sličnom razilaženju kao i u (36b). Naime, u (36b) zavisna rečenica, kao što je već rečeno, nikako nije uzročna, nego je entitetska (što se tiče značenjskih uloga označava karitiv), ali prijedložna skupina s odnosnom zamjenicom u njoj funkcionira kao priložna oznaka uzroka. Tako je u (37) zavisna

³⁹ Oblici se kao *tko*, *netko*, *svatko* tradicionalno smatraju oblicima za živo, a oblici kao *što*, *nešto*, *svašta* oblicima za neživo. Ipak, u slučaju hrvatskoga i mnogih drugih jezika takva terminologija nije točna. Prvi su oblici u hrvatskom individualni (označavaju ponajprije osobu kao individu), a drugi su kategorijski (označavaju neku kategoriju živih ili neživih entiteta koja može biti i jednočlana), usp. *što je rodila: sina ili kćer?*, *što si ulovio?*, *što si po zanimanju?*, *nešto me ugrizlo: vjerojatno komarac*. O problemu usp. i Idiatov (2007: 16–17). U vezi sa zabudom da je što zamjenica za neživo usp. također van der Auwera i Kučanda (1985: 920).

rečenica kvalitativna (govori o tom kakve ljude ne voli subjekt), iako u njoj dolazi entitetska odnosna zamjenica, koja u samoj zavisnoj rečenici i označava kategoriju *entitet*. U tom bi se smislu mogle razlikovati deskriptivne kvalitativne rečenice kao u (27a) i identifikacijske kvalitativne rečenice kao u (37). S druge strane, budući da semantička razlika između entitetskih i identifikacijskih kvalitativnih rečenica nije lako uhvatljiva,⁴⁰ a ta su dva tipa rečenica formalno sasvim slična ili jednaka, mogli bismo konvencionalno sve rečenice s veznicima entitetskoga značenja i smatrati entitetskima, što se ovdje i čini. Tako se ovdje razlikuju dva tipa entitetskih odnosnih rečenica: rečenice konkretne identifikacije kao u (26) i rečenice generičke identifikacije kao u (37).⁴¹ Kvalitativnima se pak smatraju rečenice kao u (27) i (28). U rečenicama je generičke identifikacije nužna barem djelomična koreferentnost ključnih entiteta u glavnoj i zavisnoj rečenici, dok u atributnim kvalitativnim rečenicama takve koreferentnosti u osnovi nema⁴² ili ona barem nije nužna. Doduše, razlika između osobine i entiteta u hrvatskom i mnogim jezicima nije uvijek dosljedno formalizirana, pa se, primjerice, (42c) može shvatiti i kvalitativno, tj. kao da subjekt odnosne rečenice nije tražio neku konkretnu olovku, nego olovku određene boje.

U (38) se na prvi pogled određuje osobina. Ipak, ako malo razmislimo, uviđamo da se u toj rečenici nejednakosti uspoređuju upravo nejednake količine jedne osobine, tj. određuje se količina, usp. i odgovarajuću restriktivnu rečenicu jednakosti: *dobar je koliko je i bio*. Prema tome, (38) je količinska rečenica.

3.1.2.2. Semantička funkcija u odnosu na glavnu rečenicu

U definiciji se odnosne rečenice iz 3.1.1. o restriktivnim odnosnim rečenicama govori da primarno određuju vrijednost nekoga parametra iz glavne rečenice. Tu je relativno ključan pojam *primarno*. Naime, o više ili manje beziznimnom se određivanju parametra iz glavne rečenice, i to samo djelomičnom (v. 3.1.2.4. o pravilu partikularnosti) može govoriti samo ako imamo u vidu ponajprije logičku strukturu rečenice složene s odnosnom rečenicom, a komunikativnu strukturu zanemarimo. Ako pak imamo u vidu i komunikativnu strukturu, onda se pri odnosnoj rečenici kao temi, dok je glavna u remi (39), teško može govoriti o određivanju parametra iz glavne rečenice.

(39) *Tko laže, taj i krade.*

⁴⁰ U osnovi nema velike razlike u tom ne podnosi li netko ljude koji lažu, kao skupinu individua ili kao tip.

⁴¹ Ta je podjela time opravdanija što se donekle slična podjela može provesti i unutar kategorije kvalitativnih atributnih rečenica.

⁴² Usp. s (27a), gdje je riječ o različitim satovima. Koreferentnosti u osnovi nema ni u primjerima kao *dobio sam sat kakav sam želio*. Naime, zavisna rečenica određuje samo tip sata, ali ne i konkretne satove. Doduše, možda bi se slično moglo tvrditi i za glavnu rečenicu u (37).

U takvim će rečenicama prije biti riječ o tom da glavna rečenica dodaje situaciju koja vrijedi za zastupnike ključnoga parametra odnosne rečenice. Ipak, ovdje se, kao što je rečeno, ponajprije ima u vidu logička struktura, tj. radi jednostavnosti se definicijē kao primarna shvaća struktura s odnosnom rečenicom iza glavne.

3.1.2.3. Granica među glavnom i odnosnom rečenicom

Dok se granica odnosnih rečenica jednakosti s glavnom rečenicom smatra jasnom, iako bi se neki stavovi o njoj mogli dovoditi u pitanje, granica je između rečenica nejednakosti i glavne rečenice donekle problematična. Na to upućuje opisanje sklopa *prije nego (što)* u vremenskim rečenicama kao posebnoga veznika, dok se slični sklopovi s komparativima i riječima kao *drugačije* u količinskim i kvalitativnim rečenicama nejednakosti tako ne opisuju. Naime, ni *prije nego (što)* neće biti tipičan veznik jer se *prije* može modificirati (40a) (modificirati se može također *pošto* i *nakon što*), a rubno se i razdvaja od *nego* (40b).⁴³ S druge strane, komparativ se priloga i predikatni⁴⁴ komparativ pridjeva u inverziji zajedno s *nego* odvaja od (ostatka) glavne rečenice kao u (41).

(40) a) *Dva dana prije nego je došao, dobili smo njegovo pismo.*

b) *A ti ćeš meni prije doći nego ja uđem u tvoj vrt.*

(41) a) *Znatno bolji nego što smo se nadali, bio je rezultat ekipe juniora.*

b) *Drugačije nego što vi gledate na to, takve stvari shvaćaju upućeniji ljudi.*

c) *Više nego što mi danas radimo, radili su naši preci.*

Nesmatranje je komparativa dijelom veznika količinskih i kvalitativnih rečenica nejednakosti prirodno i opravdano, ali i problematično zato što dovodi u pitanje status tih rečenica. Naime, u tom je slučaju takve rečenice logičnije smatrati komparativnim⁴⁵ nego kvalitativnim i količinskim rečenicama. Vjerojatno se ipak mogu pretpostaviti različiti stupnjevi povezanosti komparativa sa *nego*, pa bi to, kao i poželjan paralelizam s odgovarajućim rečenicama jednakosti i s vremenskim rečenicama, moglo poslužiti kao argument za postuliranje količinskih i kvalitativnih rečenica nejednakosti. Još se jedan važan argument za takvo postupanje navodi u 3.1.2.4.

⁴³ Razdvajanje je znatno običnije u latinskom, iako i latinske gramatike govore o veznicima *antequam priusquam*, usp. Gortan, Gorski, Pauš (1985: §§ 612–613).

⁴⁴ Odvaja se i atributni komparativ pridjeva, ali on sa sobom povlači i imenicu na koju se odnosi. Tako se (41a) može parafrazirati kao *znatno bolji rezultat nego što smo se nadali, ostvarila je ekipa juniora*.

⁴⁵ Od *komparat* (lat. *comparatum*). Tradicionalne nazive članova usporedbe (*comparandum, comparatum* i *tertium comparationis*) smatram intuitivnijima od novijih termina kao što su *sadržaj, prijenosnik* i *osnova usporedbe*, o kojima usp. primjerice Parizoska (2018: 139).

3.1.2.4. Jednakost i nejednakost

Moguće su dvije podjele parametara s obzirom na jednakost i nejednakost: 1. na skalarne i neskalarne i 2. na entitetske i osobinske. Te se dvije podjele u znatnoj mjeri poklapaju.

Skalarni su parametri količina i vrijeme, a neskalarni entitet, prostor i osobina. Rečenice su nejednakosti karakteristične ponajprije za skalarne parametre i rubno za osobinu, dok za entitet i mjesto, barem u hrvatskom i mnogim drugim europskim jezicima, nisu moguće. Naime, nejednakost je ponajprije razlika na nekoj ljestvici, rubno je osobinska razlika, a nije razlika među entitetima. Doduše, rečeno vrijedi samo ako se termin *nejednakost* ograniči na rečenice koje se mogu shvatiti kao komparatne u širem smislu poput zavisnih rečenica pod b u (27) – (30) i (32). Međutim, nejednakost se može izricati i u rečenicama s negacijom sastavnice, koje su formalno sasvim slične ili jednake rečenicama jednakosti.⁴⁶ Takvim se rečenicama može izraziti nejednakost u slučaju parametara obaju tipova, tj. i u slučaju parametara *entitet* i *prostor* kao u (42c, d). U slučaju su pak ostalih parametara (42a, b) takve rečenice koje izražavaju nejednakost, gotovo sinonimne klasičnim rečenicama nejednakosti sa *nego*. To je još jedan razlog da se i klasične rečenice nejednakosti smatraju odnosnim rečenicama (kvalitativnim, količinskim i vremenskim).

- (42) a) *Sad ne zarađujem koliko sam prije zarađivao.*
b) *Ne radim to više kako sam prije radio.*
c) *Nije mi dao olovku koju sam tražio.*
d) *Nije više gdje je prije bio.*

Iako je o odnosnim rečenicama kao u (42) sasvim opravdano govoriti kao o rečenicama nejednakosti, ovdje se takve rečenice zbog formalne bliskosti s tipičnim rečenicama jednakosti uvjetno također smatraju rečenicama jednakosti. Kao što ćemo uskoro vidjeti, one se i logički mogu protumačiti kao specifične rečenice jednakosti.

Entitetski su parametri entitet, mjesto i vrijeme, a osobinski (u širem smislu) osobina i količina. U slučaju se tih dviju kategorija (ne)jednakost koncipira različito. U slučaju je entitetskih parametara to (ne)identičnost, a u slučaju osobinskih parametara (ne)jednolikost. Identičnost se ovdje shvaća kao isti entitet, a jednolikost kao različit entitet pri jednakim osobinama. Dakle, prema ovdje prihvaćenoj terminologiji, ako dvaput sretnemo istu osobu, riječ je o identičnosti, a ako tu osobu uspoređujemo s jednojajčanim bratom blizancem, riječ je o jednolikosti. S tim se u

⁴⁶ U ovom je slučaju sastavnica koja se niječe, glava odnosne rečenice i njezini zavisnici, tj. odnosna rečenica s glavom. U slučaju (42c) riječ je o negaciji sastavnice ako pretpostavimo da je osoba iz glavne rečenice dobila neku drugu olovku, a o rečeničnoj je negaciji riječ ako pretpostavimo da osoba iz glavne rečenice nije dobila nikakvu olovku. U prvom slučaju rečenica izražava nejednakost, a u drugom jednakost.

vezi samo osobinski, ali ne i entitetski, parametri mogu uspoređivati. To je razlog što se upravo kvalitativne i količinske rečenice, ali ne i entitetske, mjesne i vremenske, često zovu poredbenima. Semantička razlika, kao što će se vidjeti u 3.2.6., ima i neke formalno-sintaktičke reperkusije. Bez obzira na razliku dvaju tipova tradicionalna je podjela s poredbenim, mjesnim, vremenskim i sl. rečenicama manje sustavna od predložene jer se u njoj rečenice izdvajaju po različitim kriterijima, a ako bi se klasifikacija provodila po jednom kriteriju, poredbenim bi rečenicama bile ravnopravne rečenice (ne)identičnosti (entitetske, prostorne i vremenske). Međutim, budući da se s oprekom entitetskih i osobinskih parametara presijeca opreka po skalarnosti, općenito ima više smisla u pregledima rečenica zanemariti obje opreke da bi se izbjeglo nepotrebno usložnjavanje građe.

Identičnost u slučaju odnosnih rečenica može biti potpuna i nepotpuna. Pravilo, koje ovdje zovem pravilom partikularnosti, određuje da za sve slučajeve ključnoga parametra iz odnosne rečenice, ako ona nije posebno označena kao partikularna, vrijedi situacija glavne rečenice, dok obratno nije nužno, iako je moguće.⁴⁷ Pri tom treba imati u vidu da su bitni faktori za određivanje referencije konsituacijā i određene prešutne konvencije među sudionicima komunikacije. Pravilo partikularnosti u osnovi vrijedi i pri negaciji sastavnice u glavnoj rečenici kao u (42c): jedna od svih postojećih i/ili fiktivnih olovaka koje nisu dane, identična je traženoj. Univerzalnost se i partikularnost odnosne rečenice naznačava u glavnoj rečenici kao u (43). Za pravilo partikularnosti u takvim slučajevima usp. sljedeća tumačenja primjera (43): 1. samo neke (dosl.: ne sve) sjajne stvari su identične zlatu; 2. zlato je identično samo nekim (ne svim) sjajnim stvarima.

(43) *Nije zlato sve što sjja.*

3.1.2.5. Nerestriktivnost

Formalno su nerestriktivne odnosne rečenice bliske restriktivnim rečenicama jednakosti, od kojih i potječu. Ipak, one se od njih i razlikuju. Osnovne su razlike sljedeće:

1. restriktivne su rečenice zavisne, a nerestriktivne poluzavisne⁴⁸
2. restriktivne su rečenice identifikacijske⁴⁹ (određuju parametar iz glavne), a nerestriktivne nisu, nego donose u određenom smislu nov iskaz

⁴⁷ Tako su u (39) nužno svi lašci kradljivci, ali nisu nužno svi kradljivci lašci. U osnovi isto pravilo vrijedi i za uvjetne rečenice.

⁴⁸ Termin upotrebljavam kao konvencionalan naziv za različite stupnjeve povezanosti s glavnom rečenicom karakteristične za nerestriktivne odnosne rečenice.

⁴⁹ Zbog toga Ragužev termin *identifikacijske odnosne rečenice* samo za dio restriktivnih rečenica, tj. za rečenice koje se ovdje zovu entitetskima, možda nije najsretniji, premda ima određena smisla.

3. restriktivne odnosne rečenice s glavnom dijele neki parametar, a nerestriktivne se mogu nadovezivati i na cjelokupnu situaciju glavne rečenice (2.1.2.1. primjer 9)

4. značenje je restriktivnih odnosnih rečenica relativno strogo povezano s parametrom koji određuju, a nerestriktivne odnosne rečenice nerijetko, ovisno o konsituaciji, dobivaju neki dodatan smisao, npr. uzročni, posljedični, dopusni.

Zbog svega navedenoga, možemo se pitati ima li smisla takve rečenice smatrati odnosnima. Osobno smatram da ima smisla. Prvi je razlog velika formalna sličnost s restriktivnim odnosnim rečenicama jednakosti. Drugi je, i važniji, razlog semantička bliskost s njima. Naime, i u slučaju se nerestriktivnih odnosnih rečenica može govoriti o odnosu koji se temelji na jednakosti: dio je sadržaja glavne rečenice ili cijeli njezin sadržaj jednak značenjskoj ulozi u nerestriktivnoj odnosnoj rečenici anaforički naznačenoj odnosnom zamjenicom. Takva jednakost ne služi identifikaciji i u određenom je smislu zališna. Upravo zbog te zališnosti nerestriktivne odnosne rečenice često dobivaju dodatne smislove koji nisu osobito karakteristični za restriktivne odnosne rečenice. Ako netko ipak nije sklon svrstavanju nerestriktivnih rečenica među odnosne, lako može izostaviti drugi dio definicije odnosne rečenice, koji je sasvim samostalan.

Druga i treća navedena osobina nerestriktivnih odnosnih rečenica imaju još neke bitne reperkusije.

Prva je reperkusija terminološka. Naime, budući da nerestriktivne odnosne rečenice ne određuju parametre, nego se na njih nadovezuju, njihove se podvrste vjerojatno ne bi trebale imenovati jednako kao podskupine restriktivnih odnosnih rečenica. Naime, nazivi kao *entitetske*, *količinske* ili *vremenske rečenice* podrazumijevaju da je riječ o rečenicama koje određuju entitet, količinu ili vrijeme. Zato ovdje za podskupine nerestriktivnih odnosnih rečenica upotrebljavam nešto drugačije, duže nazive. Naravno, radi kratkoće bi se mogli upotrebljavati i nazivi bliski nazivima podskupina nerestriktivnih rečenica, ali pri tom valja imati na umu da u vezi s nerestriktivnim rečenicama ti nazivi imaju specifično značenje.

Druga je, i bitnija, reperkusija formalna. Naime, sve se nerestriktivne odnosne rečenice nadovezuju bilo na parametar bilo na situaciju, pa bi se moglo reći da u slučaju nerestriktivnih odnosnih rečenica nema ekvivalenata slobodnim restriktivnim odnosnim rečenicama. Parametar u slučaju nerestriktivnih rečenica uglavnom mora biti eksplicitno izrečen u glavnoj rečenici (ili, ako je riječ o situaciji, samom glavnom rečenicom) kao u (44) i (45). Dok pri određivanju restriktivnim odnosnim rečenicama nije problem prazna formalno izražena ili nulta glava koju restriktivna rečenica semantički ispunjava, pri nadovezivanju je nerestriktivnih rečenica takva glava logički problematična jer se nerestriktivna odnosna rečenica nadovezuje samo na nešto što je već izrečeno i poznato. Ipak, postoji i specifičan slučaj nerestriktivnih odnosnih rečenica pri implicitnom vremenu. Naime, nerestriktivne bi se odnosne

rečenice mogle podijeliti u tri osnovne skupine: rečenice pri parametru, rečenice pri situaciji i rečenice pri implicitnom vremenu. Doduše, i situacija se može shvatiti kao parametar (entitet), ali ovdje se radi preglednosti situacije izdvajaju iz skupine parametara.

Nerestriktivne se rečenice pri parametru nadovezuju na parametar izrečen u glavnoj rečenici. S obzirom na to na koji se parametar rečenica nadovezuje, mogu se razlikovati nerestriktivne odnosne rečenice pri entitetu, pri osobini, pri količini, pri prostoru i pri vremenu.

- (44) a) Pri ent. *Pridružiti će nam se Ivan Šimić, kojeg već svi znate.*
b) Pri ent. *Postoji i krovni direktor operacija, što je trenutno Blanka.*
c) Pri osob. *Bio je potkupljiv, kakvi su bili i njegovi prethodnici.*
d) Pri osob. *Radio je temeljito, kako je uvijek radio.*
e) Pri kol. *Spavao je petnaest sati, koliko nikad prije nije spavao.*
f) Pri kol.⁵⁰ *Imamo dva ormara, što nam je premalo.*
g) Pri prost. *Odrastao je u Zagrebu, gdje se rodio i njegov suvremenik Antun Mihanović.*
h) Pri vrem. *To se dogodilo u tri sata ujutro, kad su svi spavali.*

Nerestriktivne se rečenice pri situaciji nadovezuju na situaciju koja je obično izrečena glavnom rečenicom. Ta situacija u odnosnoj rečenici može imati različite uloge.

- (45) a) *Došao je, što inače nije činio u ovo vrijeme.*
b) *Došao je, što me je razveselilo.*
c) *Došao je, čemu se nismo nadali.*
d) *Došao je, zbog čega je nastradao.*
e) *Došao je, kako bih i ja postupio.*⁵¹

Rečenice su pri implicitnom vremenu zapravo rečenice pri situaciji u širem smislu, pri čem situacija implicira vrijeme. Riječ je o rečenicama kao u (46).

- (46) a) *Bilo je točno pet sati, kad je on iznenada rekao da pokupimo stvari i krenemo.*

⁵⁰ Ovo je zapravo rečenica pri kvantificiranom entitetu. Eventualne rečenice sa što, koje bi doista stajale pri osobini, količini, prostoru i vremenu, ne bi bilo lako razgraničiti od rečenica pri situaciji.

⁵¹ Ovo nije rečenica pri implicitnom načinu, kako bi se možda moglo pretpostaviti, nego rečenica pri situaciji, dok odnosna rečenica sadrži anaforu glavne, pri čem je *kako* aktant uvelike praznoga predikata *postupiti*.

- b) *Upravo sam se spremao izaći iz kuće, kad se odjednom začulo kucanje.*
- c) *Dugo smo tako šetali, dok konačno nismo našli neki hotel.*
- d)⁵² *Stigli smo u Zagreb, nakon čega smo najprije otišli u hotel.*

Dio se rečenica iz (46) obično ne smatra nerestriktivnim odnosnim rečenicama, iako za njihovo uključivanje u nerestriktivne odnosne rečenice postoje relativno jaki razlozi. U (46a, b) riječ je o pojavi koja se u latinskoj gramatici zove obrnuto *kad* (usp. Gortan, Gorski, Pauš 1985: § 604) jer glavna rečenica služi kao vremenska odredba zavisne. Ta je „obrnutos“ tipična za nerestriktivne rečenice jer one ne određuju, nego same kao svojevrsnu anaforičku odredbu vlastite situacije preuzimaju parametar iz glavne rečenice ili cijelu situaciju glavne rečenice. U rečenicama su s obrnutim *kad* uobičajene specifične oznake iznenadnosti (riječi kao *odjednom*, *iznenada*, *eto (ti)*, historijski prezent i dr.). One u takvim rečenicama uvelike služe kao sredstvo razlikovanja od restriktivnih vremenskih rečenica sa *kad*. Bliska je rečenicama s obrnutim *kad* rečenica sa *dok* u (46c). I u takvim rečenicama mogu dolaziti izrazi kao *konačno*, koji između ostaloga mogu služiti i kao oznake nerestriktivnosti. Naime, logički se oba tipa – i tip s obrnutim *kad* i tip sa *dok* kao u (46c) – obično mogu shvatiti kao vremenske rečenice (one dovode dva događaja u vremenski odnos), ali je jasno da takve zavisne rečenice nisu namijenjene davanju obavijesti o vremenu glavne rečenice jer se upravo vrijeme glavne rečenice doživljava kao poznato i kao svojevrsno polazište na koje se nadovezuje odnosna rečenica. U tom se smislu i te rečenice mogu smatrati nerestriktivnima. Štoviše, u (46a) nikako ne može biti riječi o tom da odnosna rečenica određuje vrijeme glavne, kad je glavna rečenica sama po sebi relativno precizan podatak o vremenu. Pri tom se mora priznati da rečenice (46a, b) pripadaju istomu tipu. Doduše, moglo bi se reći da se u slučaju (46a) ne može govoriti o implicitnom vremenu. Bez obzira na to, budući da se odnosna rečenica ne nadovezuje na oznaku vremena kao u (44h), te da je riječ o istom tipu rečenica kao u (46b) (u obje rečenice zapravo situacija predstavlja vrijeme), i (46a) smatram odnosnom rečenicom pri implicitnom vremenu. U (46d) posrijedi je specifična konstrukcija koja je nemoguća u slučaju restriktivnih odnosnih rečenica, pa nisu potrebna ni dodatna obilježja koja bi ukazivala na nerestriktivnost. Zanimljivo je da ta nerestriktivna rečenica „jednakosti“ odgovara restriktivnoj rečenici nejednakosti s veznikom *prije nego (što)* (*došli smo u Zagreb prije nego (što) smo otišli u hotel*). To je zato što element *prije* u vezniku *prije nego*, ako se shvaća kao prilog, logički pripada glavnoj rečenici (usp. *u Zagreb smo došli prije*), a kao orijentir *prije* kojega se smješta radnja glavne rečenice služi zavisna rečenica. U nerestriktivnoj je rečenici pak obratno: element nakon pripada odnosnoj rečenici, a kao orijentir nakon kojega se događa radnja odnosne rečenice služi anafora glavne rečenice čega. Valjalo bi još odgovoriti na pitanje zašto, u svakom slučaju u mno-

⁵² Izvor: Belaj (2019: 309).

gim europskim jezicima, nema nerestriktivnih odnosnih rečenica pri eventualnim drugim implicitnim parametrima, nego one dolaze samo pri implicitnom vremenu. Odgovor vjerojatno treba tražiti u činjenici da je vrijeme gotovo inherentno situaciji: ono je osnova nizanja događaja u pripovijedanju, pri čem se neki događaji kao doručak, ručak, večera, odlazak na posao, određeni poljoprivredni radovi itd. obično relativno čvrsto vezuju uz određeno vrijeme, pa mogu služiti kao vremenski orijentiri. Uz to je vrijeme relativno apstraktno, pa nije samostalno poput prostora. Konačno, događaji se u govoru neprestano vremenski obilježavaju u odnosu na trenutak govora. Tako se situacija, iako nije isto što i vrijeme, lako pretvara u oznaku vremena unutar nerestriktivne rečenice.

3.1.2.6. Granice kategorije

Dosad se u poglavlju 3.1. govorilo ponajprije o tom koje rečenice valja smatrati odnosnima. Da bi situacija bila jasnija valja reći ponešto i o rečenicama koje ne treba smatrati odnosnima, iako su im na ovaj ili onaj način bliske.

Odnosne nisu neke rečenice koje formalno podsjećaju na odnosne, ali su semantički suprotne. Takve su s jedne strane rečenice sa suprotnim *dok* kao u (47a, b). One su bliske nerestriktivnim odnosnim rečenicama, ali nisu nerestriktivne odnosne rečenice jer ne označavaju nikakvu jednakost. Naime, vremenska je jednakost u takvim rečenicama lažna, tj. veznik *dok* zbog semantičkoga pomaka više ne označava vrijeme, što se dobro vidi u (47b). Sve se pak prave vremenske rečenice (tako i one s veznicima čim i *pošto*) ovdje smatraju odnosnima. S druge strane, rečenicama formalno bliskim odnosnima, ali semantički suprotnima pripadaju rečenice s *kao što* poput onih u (47c, d). Takve su rečenice bliže odnosnim rečenicama od rečenica sa suprotnim *dok*, ali ni one ne označavaju jednakost načina, nego prije supostojanje situacija.

(47) a) *Meni to nimalo ne smeta, dok neke ljude takve pojave izluđuju.*

b) *Mi više radimo intelektualno, dok su naši preci, osobito prije industrijske revolucije, više radili fizički.*

c) *Kao što mi vjerujemo u jednoga boga, drugi vjeruju u mnoge bogove ili ne vjeruju ni u šta.*

d) *Kao što ga ja mogu pitati da ti pomogne, možeš ga i ti sam pitati.*

Među odnosne se rečenice ovdje očekivano ne ubrajaju uvjetne rečenice jer ne zadovoljavaju definiciju. Naime, nemoguće je naći stalan parametar koji bi protaza dijelila s apodozom i tako ga identificirala. Takav parametar ne može biti ni slučaj ni splet okolnosti. Ipak, činjenica je da uvjetne rečenice dijele neke osobine s odnosnima, ali to ne mora značiti i ne znači da su odnosne. Odnosne nisu ni opće uvjetno-

dopusne rečenice,⁵³ iako su formalno vrlo slične odnosnima: usp. opće uvjetnodopusne rečenice u (48) s odnosnima u (49). Razlika je između prvih i drugih rečenica u tom što se u prvima ne dijeli parametar između glavne i zavisne rečenice,⁵⁴ dok se u drugima dijeli i identificira kao jednak.

- (48) a) *Što god ja radio / koliko god se ja trudio, ona nije zadovoljna.*
b) *Što god sam radio / koliko god sam se trudio, ona nije bila zadovoljna.*
- (49) a) *Što god ja radio, ona smatra ispravnim.*
b) *Što god sam radio, ona je smatrala ispravnim.*

Diobe parametra nema ni u raznim specifičnim⁵⁵ parentetičkim konstrukcijama kao u (50), pa se ni one ne smatraju odnosnim rečenicama, iako se izvode iz odnosnih rečenica jednakosti.

- (50) a) *Što se mene tiče, možeš ići.*
b) *Kao što smo vidjeli, stvar je vrlo jednostavna.*
c) *Koliko znam, on nije dolazio.*

Nisu odnosne ni zavisne rečenice u (51), koje se u literaturi zovu proporcionalnima i pri tom se svrstavaju u načinske (Kortmann 1997: 87–88) ili u poredbene (Nikolić 2018: 408) ili se jednostavno svrstavaju u poredbene ili načinske rečenice bez posebnoga imenovanja.

- (51) a) *Što sam stariji, to sam bolesniji.*
b) *Kako je vrijeme odmicalo, sve više sam ih zaboravljao.*
c) *Što je zrak bliži tlu, to je gušći.*
d) *Što su ljudi obrazovaniji, to ih je teže prevariti.*
e) *Što više moći čovjek ima, to ponizniji treba biti.*
f) *Što ti budeš odlučniji, to će prije oni odustati.*

⁵³ Terminologija je povezana s rečenicama koje ovdje, kao i Silić i Pranjković, nazivam uvjetnodopusnima, nejedinstvena, usp. König (1986), Haspelmath i König (1998), Xrakovskij (2004: 14 i 17), Silić i Pranjković (2005: 350–351) te Palić (2018). Haspelmath i König (1998: 563) uvjetnodopusne rečenice dijele na skalarne (*makar ne imao što jesti, neću prodati kuću*), alternativne (*htio ti ili ne htio, ja ću se ošišati*) i univerzalne (*što god se dogodilo, mi ostajemo pri svom*). Umjesto tih naziva predlažem domaće termine *jednostavne*, *rastavne* i *opće*. Termin *skalarne* ne smatram osobito prikladnim jer takve rečenice nikad ne označavaju nekakvu ljestvicu, a često ne označavaju ni najveći/najmanji mogući stupanj neke hipotetičke ljestvice, pa ga zamjenjujem terminom *jednostavne*.

⁵⁴ Naravno, moguće su apstrakcije koje bi „dokazivale“ dijeljenje parametra i u prvom paru, kao „nije bila zadovoljna onim što sam radio“, ali takve apstrakcije po mom mišljenju nisu osobito plodne.

⁵⁵ Budući da često nije riječ o umetanju, više bi smisla imalo govoriti o pridodanim konstrukcijama/rečenicama.

g) *Što sam duže pio homeopatski lijek, bilo mi je bolje, ali ne znam je li to slučajna podudarnost ili je lijek doista djelovao.*

h) *Što prije završiš posao, duže ćeš se odmarati.*

i) *Što se duže danas budeš odmarao, to ćeš više sutra morati raditi.*

Takve rečenice nisu ni proporcionalne. Tako zavisne rečenice u (51a, b) ne kažu da je gubljenje zdravlja upravo proporcionalno starenju ili da je zaboravljanje upravo proporcionalno odmicanju vremena, npr. vrijeme odmiče ravnomjerno, a zaboravljanje vjerojatno nije bilo ravnomjerno. Zavisne rečenice kao u (51) govore da se razlika/promjena u jednoj situaciji podudara s razlikom/promjenom u drugoj situaciji, pri čem su dvije situacije međusobno nekako povezane (sudionicima, vremenski, prostorno, uzročno-posljedično: najčešće kombinirano). Zato se takve rečenice mogu zvati rečenicama podudarne razlike, odnosno kraće: rečenicama podudarnosti ili korespondencije. Međutim, podudarnost ne znači jednakost. Naime, glavna i zavisna rečenica ne dijele zajednički parametar koji se označava kao jednak (ili nejednak). Takav parametar sigurno nije vrijeme, kako bi se možda moglo pretpostaviti na temelju (51a, b, g), jer su vremenski odnosi u raznim rečenicama razni, a pri tom su često sasvim sporedni. Eventualno bi se kao zajednički parametar, koji bi mogao biti jednak ili suprotan, mogao shvatiti smjer promjene veličine ili kraće: smjer gradijenta. Ipak, shvaćanje je zavisnih rečenica u (51) kao odnosnih rečenica smjera gradijenta problematično. Kao prvo, nije jasno kako bi se uopće smjer gradijenta nekih dviju pojava u rečenicama kao u (51) mogao određivati kao jednak ili suprotan. Naime, ako po smjeru gradijenta uspoređujemo dvije pojave, moramo imati i neku koordinatu kao što je vrijeme ili prostor. I doista, u (51a, b, g) takva bi koordinata mogla biti vrijeme, ali u ostalim je primjerima iz (51) takva koordinata krajnje problematična. Kao drugo, već je rečeno da se u rečenicama kao u (51) ne mogu dovesti u vezu bilo koje dvije situacije koje imaju „jednak smjer gradijenta“, što god to značilo, nego da situacije moraju biti (još) nekako međusobno povezane. Takva pak nužna povezanost nije karakteristična za odnosne rečenice, u kojima se situacije mogu dovesti u odnos jednostavno po jednakosti ili različitosti ključnoga parametra. Prema tome, ipak nije riječ o odnosnim rečenicama, nego o rečenicama podudarnosti, koje bi se mogle shvatiti kao rubni član rečenica uzročnoga kompleksa: rubni jer, premda se često mogu shvatiti uzročno, takve rečenice, kao što pokazuje (51g) označavaju samo podudarnost. Ipak, rečenice su podudarnosti vrlo bliske odnosnim rečenicama, i moglo bi se reći da stoje na samoj granici „neodnosnih“ rečenica prema odnosnima. Za razliku od rečenica podudarnosti, drugi se tip rečenica povezanih s komparativom odnosno sa superlativom (tip *trčao je što je brže mogao* odnosno *trčao je najbrže što je mogao*) može smatrati specifičnom podvrstom količinskih odnosnih rečenica.

Zavisne su rečenice u (52) izrične⁵⁶ uzročne rečenice, a odnosnim su rečenicama slične samo formalno.

(52) a) *Kako nismo imali novaca, nismo ništa kupovali.*

b) *Nisam uspio, kad si me ti ometao.*

Ni zavisna rečenica u (53a) nije odnosna, nego je izrična objektna ili depiktivna. Zavisna je rečenica u (53b) objektna izrična rečenica, a nije ni vremenska ni odnosna, što dobro pokazuje problematičnost dodavanja u glavnu rečenicu izraza kao *u vrijeme, u trenutku*. Takve su rečenice ipak semantički bliske vremenskim, a iz njih su se i razvile.

(53) a) *Vidio sam (ga) kako/gdje prilazi.*

b) *Ne volim kad lažeš.*

Dok bi s prethodno obrađenim tipovima rečenica stvari trebale biti jasne, zavisna je rečenica u (54) problematična.

(54) *Nema sela u Slavoniji da ga ja ne znam.*

Takve se rečenice u literaturi zovu subjunktivnima (usp. npr. Janić 2014).⁵⁷ Taj naziv smatram spornim jer spornim smatram i postuliranje konjunktiva u srednjojužnoslavenskom,⁵⁸ kao i zato što se takve rečenice samo donekle poklapaju s rečenicama s Browneovim *da*₂, koje bih eventualno mogao smatrati srednjojužnoslavenskim konjunktivnim rečenicama (usp. Browne 1986: 72–73). Odnosnost je pak tzv. subjunktivnih odnosnih rečenica sporna iz drugih razloga. Tako je zavisnoj rečenici u (54) bliska zavisna rečenica u (1) (*znam jedan vic da pukneš od smijeha*). Zavisna rečenica u (1) podsjeća prije na posljedičnu⁵⁹ (*znam vic tako dobar da pukneš od smijeha*) nego na odnosnu. Zavisna je rečenica u (54) bliža odnosnima, iako se i ona eventualno može interpretirati kao posljedična (*nema sela tako maloga/nepoznatoga da ga ja ne znam*). Riječ je o rečenicama u različitim stadijima prijelaza između posljedičnih i namjernih rečenica s jedne strane i odnosnih s druge. One se djelomično mogu smatrati odnosnima jer su po značenju vrlo bliske tipičnim odnosnim rečenicama, a na to da takve rečenice čine dio stupnjevito prijelaza između neodnosnih i odnosnih rečenica, ukazuje i njihova veća učestalost i bliskost odnosnim rečenicama na jugu južnoslavenskoga područja. S druge strane, takve su se

⁵⁶ O terminu v. 3.3.

⁵⁷ Doduše, u domaćoj bi se literaturi očekivao naziv *konjunktivne rečenice*.

⁵⁸ Nije sasvim jasno što bi u srednjojužnoslavenskom bio konjunktiv, pa ga autori mogu određivati kako ih je volja (usp. i Janić 2012: 35). Slične je fenomene u takvim jezicima zato bolje definirati kao semantičke kategorije, koje bi u tom slučaju imale i odgovarajuće nazive u skladu sa značenjem.

⁵⁹ Doduše, i posljedične su rečenice donekle sporna kategorija, o čem v. 3.3.

rečenice nedvojbeno razvile od neodnosnih rečenica i imaju njihove formalne i djelomično semantičke osobine. Pri tom veznik *da* u takvim rečenicama nije anaforički element (ili barem nije pravi anaforički element) poput tipičnih odnosnih veznika. Tako uz nesklonjivo odnosno što nominativna resumptivna zamjenica nije moguća, a u drugim je padežima u određenim slučajevima moguć izostanak resumptivne zamjenice. Međutim, u primjerima poput (54) ne može izostati lična zamjenica u zavisnoj rečenici, a zamislive su odgovarajuće rečenice u kojima bi mogla doći lična zamjenica u nominativu, npr. *ne možeš tražiti (takvog) partnera da on sve rješava za tebe*.

Konačno, unatoč određenoj semantičkoj i formalnoj sličnosti, odnosnim rečenicama ne smatram infinitivne konstrukcije iz (55), tzv. slobodne odnosne rečenice s irealom⁶⁰ (Grosu i Landman 1998: 155–158).

(55) a) *Nemam s kim razgovarati.*

b)⁶¹ *Nëmon ti čâ dâti.*

Ne ulazeći u detalje (već zbog infinitivnosti⁶² ove konstrukcije nisu predmet rada), navodim samo da zamjenica u takvim konstrukcijama nije odnosna nego neodređena. U svakom slučaju, na to upućuje čakavski primjer (55b) iz mjesta u kojem, slično kao u mnogim čakavskim govorima,⁶³ postoji formalna razlika između upitnoga *čâ*, odnosnoga *ča* (nenaglašeno) i neodređenoga *čâ*.⁶⁴ Sintaktički ta neodređena zamjenica ovisi o infinitivu, a infinitiv ovisi o finitnom glagolu. Semantički je neodređena zamjenica povezana i s finitnim glagolom i s infinitivom, pa zato mora biti pred infinitivom. Ipak, konstrukcija se i semantički razlikuje od odnosne rečenice jednakosti time što zapravo ne izražava jednakost, koja se zbog toga i ne može naglasiti pokaznom zamjenicom, kao što je to moguće u tipičnim slobodnim (i bliskim) odnosnim rečenicama. Štoviše, u (55a) bi, da je riječ o pravoj odnosnoj rečenici, morala stajati pokazna zamjenica kao glava.

3.2. Koherentnost kategorije: unutarinja funkcionalnost

U poglavlju se 3.1. govorilo pretežno o semantici redefiniranih odnosnih rečenica, a u ovom će se poglavlju dati neki podaci ponajprije o njihovoj sintaksi i formi.

⁶⁰ Ireal se shvaća kao semantička kategorija koja obuhvaća glagolske oblike i semantičke zone irealnoga značenja. Detaljnije o tom, dosta spornom, terminu v. Plungjan (2004).

⁶¹ Govor Kukljice na Ugljanu.

⁶² Doduše, u južnijem slavenskom u takvim primjerima dolazi konstrukcija *da* s finitnim glagolom, koju mnogi smatraju svojevrsnim nadomjestkom infinitiva.

⁶³ Usp. Vermeer (1994: 478–479), Mandić i Pliško (2011: 30) te Kapović (2015: 235).

⁶⁴ Usp. u Kukljici *čâ si i?* (što si jeo?), *i san ča san nâšo i jesi čâ i?*. Odnosna se zamjenica u određenim slučajevima može kontrastivno naglasiti kao *čâ*, ali upitna zamjenica ne može biti nenaglašena.

Ti bi podaci trebali pokazati da je posrijedi koherentna kategorija koja dijeli veći broj specifičnih bitnih obilježja, pa se može promatrati kao jedan fenomen. Riječ je o devet osobina specifičnih samo ili gotovo samo za kategoriju odnosnih rečenica. Na početku se navode četiri međusobno bliske osobine karakteristične samo za rečenice jednakosti, a zatim slijedi pet osobina karakterističnih za odnosne rečenice općenito.⁶⁵ Navedene osobine ne moraju biti karakteristične za sve rečenice jedne ili objiju velikih kategorija odnosnih rečenica, ali u pravilu obuhvaćaju odnosne rečenice svih pet parametara.

3.2.1. Uvođenje odnosnim zamjenicama

Odnosne se rečenice jednakosti u tipičnim europskim jezicima uvode prvenstveno odnosnim zamjenicama. Iako se može smatrati točnom, ova je teza povezana s dva problema, na koja se valja osvrnuti.

Prvi je problem naveden u samoj tezi. To je činjenica da uvođenje odnosnih rečenica odnosnim zamjenicama nije tipično za neeuropske jezike (usp. Polančec i Mihaljević 2016: 434). Ipak, tema je ovoga rada ponajprije hrvatski jezik, koji u pogledu uvođenja odnosnih rečenica ne odstupa od tipičnih europskih jezika. Osim toga, uvođenje je europskih odnosnih rečenica jednakosti ponajprije zamjenicama povezano s činjenicom da te rečenice sadrže anaforu elementa (parametra) iz glavne rečenice. Ta je pak osobina karakteristična za odnosne rečenice općenito i nije ograničena na tipične europske jezike, ali se može različito formalizirati, o čem usp. 3.2.5.

Drugi je problem razumijevanje kategorije zamjenica. Naime, tradicionalno se zamjenice shvaćaju kao riječi koje zamjenjuju imena, tj. imenice i pridjeve, ili čak samo imenice (u nekim radovima na engleskom, francuskom i talijanskom – usp. Klajn 1985: 26–28). U suvremenijim se radovima zamjenice obično shvaćaju podjednako, ali se pri tom naglašava da pripadaju široj klasi zamjeničkih riječi ili prooblika.⁶⁶ Upravo se ta šira klasa ovdje obuhvaća terminom *zamjenice*. Dakle, zamjenice se ovdje shvaćaju kao riječi koje sintaktički u znatnoj mjeri odgovaraju ponajprije imeničkim, pridjevskim i priložnim skupinama,⁶⁷ ali ne označavaju uže

⁶⁵ Osobinama karakterističnim za samo jednu kategoriju odnosnih rečenica mogla bi se eventualno dodati i činjenica da se sve rečenice nejednakosti mogu u određenoj mjeri shvatiti kao komparatne rečenice (3.1.2.3.). Osim toga, djelomičan je paralelizam restriktivnosti i nerestriktivnosti karakterističan za mnoge odnosne rečenice jednakosti: usp. i vremenske rečenice s rečenicama pri implicitnom vremenu (3.1.2.5.). Konačno, od više tipova rečenica jednakosti razvile su se specifične parentetičke konstrukcije.

⁶⁶ Dva termina imaju slično značenje, iako značenje termina *prooblici*, čini se, više varira od autora do autora, pa se oni često spominju samo kao deiktičko-anaforičke riječi, dok se o drugačijim prooblicima govori rjeđe.

⁶⁷ Činjenica da odgovaraju ponajprije skupinama s nominacijskim riječima, a ne samim takvim riječima, označava da obično nemaju zavisnike (usp. *dobar prijatelj* i ***dobar on*). To ne znači da zamjenice

pojmove, nego samo obuhvaćaju šire kategorije, a referencija im je, ukoliko postoji, vrlo varijabilna unutar jednoga diskursa, što se tiče elemenata stvarnosti na koje se zamjenica referira, dok je sam tip referencije (referentni status) relativno čvrsto zadan pojedinom zamjenicom. Određene na ovaj način zamjenice se mogu suprotstaviti klasi nominacijskih⁶⁸ riječi, koje imaju klasičan označenik i nemaju predodređen referentni status, pri čem između dviju klasa, kao što je to često u jeziku, nema oštre granice. Upravo je definirana kategorija zamjenica univerzalnija i prirodnija od tradicionalne klase zamjenica. Naime, tradicionalna je klasa zamjenica plod antičke gramatike, u čijem su središtu pozornosti bili prije oblici promjenjivih riječi nego funkcija riječi, pa su u skupinu zamjenica ušle samo promjenjive riječi, koje su imale specifičnu deklinaciju, dok se funkcionalno odgovarajuće nepromjenjive riječi nisu izdvajale. Takvo definiranje po mješovitim kriterijima nije samo nelogično, nego je i nespretno jer upravo šire shvaćene, a ne tradicionalne, zamjenice imaju specifične funkcije nesvojtvene nominacijskim riječima poput funkcije neodređenih zamjenica, upitnih riječi u pitanjima koja se često zovu zamjenička, i, konačno, odnosnih veznika, pa je i bolje o takvim riječima govoriti kao o zamjenicama nego kao o zamjenicama i priložima, tim više što su prilozi koji obuhvaćaju i tzv. zamjeničke priloge prilično heterogena skupina izdvojena po drugačijim kriterijima nego što su izdvojene imenice i pridjevi. Zato se i izdvajanje klase zamjenica kao posebne klase koja čini jezgru klase zamjeničkih riječi, može smatrati nepotrebnim kompromisom između antičke i suvremene gramatike. Osim toga, hrvatski termin *zamjenica*, koji za razliku od nekih stranih termina ne sadrži i termin *ime* ili *imenica*, nije neprikladan za označavanje šire, funkcionalne kategorije zamjenica. On je spretniji od termina *zamjenička riječ* i skladniji od termina *prooblik*. Slično se kao ovdje zamjenice shvaćaju, primjerice, u Haspelmath (1997: 11), Švedova (1998: § 1) i Bhat (2004: 5).⁶⁹ O problemu opsega klase zamjenica usp. također Majtinskaja (1969: § 18), Krylov i Padučeva (1990 a i b), Strazny (2005: članak Pro-forms), Saxena (2006) i Marković (2012: 320–322).

Zamjenice se mogu klasificirati po tri parametra: po funkciji, po morfosintaktičkim osobinama i po značenju. Po funkciji se hrvatske zamjenice mogu podijeliti na deiktičko-anaforičke (među njima su i odnosne zamjenice kao vrsta anaforičkih

uopće ne mogu imati zavisnike (već se u 2.1.2.2. govorilo o elektivnim atributima uz neodređene zamjenice), ali se može reći da je upotreba zavisnika uz zamjenice ograničena. U nekim bi se jezicima mogle izdvojiti i zamjenice koje odgovaraju drugačijim skupinama, npr. prijedložnim i glagolskim, ali to je za hrvatski manje bitno, iako bi se i u hrvatskom zamjenice kao *dokad*, *dokle*, *odakle* možda mogle promatrati i kao prijedložne skupine. Količinske zamjenice, naravno, djelomično odgovaraju brojevima. Riječi *da* i *ne*, koje su rečenični ekvivalenti koji podrazumijevaju anaforu, i u tom bi se smislu mogle smatrati zamjenicama, ovdje se ne ubrajaju u zamjenice.

⁶⁸ Misli se na nominaciju, odnosno imenovanje kao način referiranja. Nominaciji se obično suprotstavlja deiksa kao još jedan vrlo važan način referiranja.

⁶⁹ Još šire zamjenice shvaća Jespersen (1924: 84–85).

zamjenica), upitne i neodređene.⁷⁰ Po morfosintaktičkim se kriterijima hrvatske zamjenice mogu podijeliti na imeničke, pridjevske i priložne. Po značenju se u hrvatskom – kao i u slučaju odnosnih rečenica – može izdvojiti pet osnovnih tipova (entitetske, kvalitativne, količinske, prostorne i vremenske) i rubni uzročni tip. U tom se smislu sve odnosne rečenice jednakosti u (25) – (32) uvode odnosnim zamjenicama.

Odnosne su zamjenice formalno bliske upitnim i pokaznim zamjenicama (usp. tablicu 1.). U jednim je jezicima dosljedna bliskost s pokaznim zamjenicama, kao u staroslavenskom,⁷¹ u drugim je dosljedna bliskost s upitnim zamjenicama, kao u hrvatskom. U trećim je pak jezicima, poput grčkoga i njemačkoga, bliskost podijeljena: jedne su odnosne zamjenice bliže pokaznima, a druge upitnima ili su neke bliske obama tipovima, a neke samo jednomu. Međutim, ta se podjela ne poklapa u raznim jezicima (u grčkom su i njemačkom odnosi različiti), a uz to se vjerojatno ni u jednom jeziku sličnost jednim zamjenicama ne poklapa potpuno s nekim od užih tumačenja kategorije odnosnih rečenica. Bliskost s pokaznim zamjenicama nije samo formalna, nego i etimološka.⁷² Što se tiče bliskosti s upitnim zamjenicama, postoje dvije teorije. Jedni autori kao Musić (1899: 94–95), Hahn (1946: 68, 70, 85) i Bauër (1967: 55) smatraju da su se odnosne zamjenice razvile neposredno iz tipa neodređenih zamjenica koji smo već susreli u (55), koji je u osnovi homoniman upitnim zamjenicama i srodan s njima. Drugi pak kao Haudry (1973: 150), Heine i Kuteva (2006: 208–209), Givón (2009 (117–118), Hendery (2012: 48–51) te Kuteva i dr. (2019: 355–356) odnosne zamjenice izvode neposredno iz upitnih. Konačno, treći (Belyaev i Haug 2020) smatraju da prva teorija objašnjava jedan dio slučajeva, a druga drugi. Osobno prvu teoriju, barem za dio slučajeva (arbitrarne slobodne i korelativne rečenice), smatram vjerojatnijom i semantički utemeljenijom.

⁷⁰ Podjela je po funkciji zapravo dosta složeno pitanje, kojim se ovdje nećemo detaljnije baviti.

⁷¹ Doduše, staroslavenske, a slično i grčke, odnosne zamjenice dosljedno imaju korijen karakterističan samo za jedan tip pokaznih zamjenica.

⁷² Ipak, usp. također Sonnenhauser i Wandl (2020: 8–9).

Tablica 1. Neke upitne, pokazne i odnosne zamjenice u klasičnom grčkom, staroslavenskom, hrvatskom i njemačkom^a

	klas. grčki			staroslavenski			hrvatski			njemački		
	upit.	pokaz.	odnos.	upit.	po-kaz.	odnos.	upit.	po-kaz.	odnos.	upit.	po-kaz.	odnos.
entitet (osoba)	tīs	hoū (gen.)	hós / hóstis ^b	k̑to	ego (gen.)	iže	tko	on	tko	wer	er	wer
entitet				(kyi) / kotoȓi	t̑ / tyi	iže	koji	taj	koji	welcher	der	der / (welcher)
količina	pōson	tōson	hōson / hopōson	koliko	toliko	elikože	koliko	toliko	koliko	wie viel	so viel	soviel
način	pōs	(hoútōs)	hōs / hōpōs	kako	tako	jakože	kako	tako	kako	wie	so	wie
prostor	poū	(enthāde)	hoū / hōpou	k̑de	tu	ideže	gdje	tu	gdje	wo	da	wo
vrijeme	pōte	tōte	hōte / hopōte	kogda	togda	egdaže	kada	tada	kada	wann	dann	wenn

^a Grčki prema Kappus i Walter (1941: 40–41). Staroslavenski prema Hamm (1974: 135–136, 181 i 183) te Večerka (2002: 232).

^b Drugim se tipom zamjenica u grčkom uvode opće odnosne rečenice (*tko god, kad god, gdje god*) i zavisna pitanja.

Odnosne zamjenice mogu imati neke osobitosti koje ne ovise o parametru koji označavaju. Drugim riječima, određena osobitost specifična samo za odnosne zamjenice postoji neovisno o tom je li riječ o zamjenici koja uvodi entitetske, kvalitativne, količinske, prostorne ili vremenske rečenice. Takva je osobitost sufigurirana čestica *-že* u staroslavenskom, a tako i srodni sufixi *-r* odnosno *-ž* u slovenskom i lužičkim jezicima te sufix *-to* u bugarskom (v. tablicu 2.). Takva su formalna obilježja zajednička funkcionalnim veznicima dobar argument u prilog tvrdnji da su i rečenice koje ti veznici uvode, međusobno vrlo bliske.

Tablica 2. Neke upitne i odnosne zamjenice u hrvatskom, slovenskom i bugarskom^a

	hrvatski	slovenski		bugarski		
	upit./odnos.	upit.	odnos.	upit.	odnos.	
entitet	tko	k̑o	k̑dor	koj	kojto	
	što	kaj	kar	kakvo, što	(štoto)	
	koji	ki, kateri	ki (kir), kateri	koj	kojto	
osobina	kakav	kakšen	kakršen	kak̑v	kak̑vto	
	kako, (kao)	kako	kakor	kak	kakto	
količina	koliko	koliko	kolikor	kolko	kolkoto	
	prostor	gdje	kje	kjer	k̑de	k̑deto
		kamo	kam	kamor	k̑de	k̑deto
vrijeme	kuda	kod	koder	---	---	
	kada	kđaj	kadar	koga	kogato	
	dokle (up.) dok(le) (odn.)	doklej (zast.)	dokler	dokoga	dok(og)ato	

^a Slovenski prema Bajec, Kolarič, Rupel (1973: 181–182 i 276). Bugarski prema (Maslov 1981: 312, 388–389). Za gornjoluzički v. Faške (1981: 608, 615), a za donjoluzički Šwela (1952: 42–43 i 77).

3.2.2. Opće odnosne zamjenice i rečenice

Druga je zajednička osobina odnosnih rečenica jednakosti svih parametara mogućnost uvođenja općim odnosnim zamjenicama tipa *koji god* kao u (56).

- (56) a) Ent. slob. *Tko god je to rekao, ima pravo.*
b) Ent. atrib. *Dobit ćeš nagradu koju god zaželiš.*
c) Kval. atrib. *Uzmi majicu kakvu god hoćeš.*
d) Kval. pril. *Kako god se ti budeš ponašao prema meni, tako ću se ja ponašati prema tebi.*
e) Kol. atr. *Platit će mu odštetu koliku god bude tražio.*
f) Kol. pril. *Koliko god mi koristi, toliko mi i šteti.*
g) Prost. *Kamo god ja krenem, krene i on.*
h) Vrem. *Kad god dođe, stvara probleme.*
i) Vrem. *Radit ću dok(le) god budem mogao.*

Još se češće od ovakvih odnosnih rečenica općim odnosnim zamjenicama uvode već spomenute opće uvjetnodopusne rečenice kao u (48). Takve rečenice nisu odnosne rečenice, ali po nekim formalnim i semantičkim osobinama mogu odgovarati odnosnim rečenicama svih pet parametara – ovdje dajem još tri primjera. Već (56f) upućuje na semantičku povezanost jednih i drugih rečenica.

- (57) a) *Kako god ja njemu objašnjavao, on ništa ne shvaća.*
b) *Kolika god bila izlaznost na izborima, naša pobjeda je sigurna.*
c) *Kad god on došao, proba počinje u pet.*

3.2.3. Distributivne odnosne rečenice

Još su jedan fenomen koji ukazuje na to da odnosne rečenice jednakosti ima najviše smisla shvaćati u ovdje predloženom opsegu, odnosne rečenice koje bismo mogli nazvati distributivnima. Naime, te se rečenice također protežu na svih pet parametara. Riječ je o odnosnim rečenicama kao u (58).

- (58) a) Ent. slob. *Neka uzme tko što želi.*
b)⁷³ Ent. atrib. *... te da je pravedno kršćanima i svima ostalima dati slobodu da slijede religiju koju tko hoće...*
c)⁷⁴ Kval. atrib. *Slobodno je registrirat domenu kakvu tko želi...*

⁷³ Izvor: [https://www.wikisource.org/wiki/Milanski_edikt_\(Laktancije\)](https://www.wikisource.org/wiki/Milanski_edikt_(Laktancije)) (pristupljeno 25. srpnja 2023.).

⁷⁴ Izvor: <https://wmforum.geek.hr/t/crtica-u-domeni/3041/10> (pristupljeno 25. srpnja 2023.).

- d) Kval. pril. *Snalazili smo se kako je tko mogao.*
- e) Prost. *Mogli su nabavljati robu odakle je tko htio.*
- f) Vrem. *Dolazili smo kad se kome vidjelo.*
- g)⁷⁵ Vrem. *Partijat ćemo dokle tko izdrži.*

U takvim se odnosnim rečenicama distributivno (dvoje po dvoje) kombiniraju dvije skupine međuovisnih entiteta ili se kombiniraju entiteti s članovima nekoga drugoga parametra. Takve su rečenice samo naizgled dvostruke, odnosno višestruke, odnosno rečenice. Tako Cinque (2020: 122–123) primjećuje da se u odgovarajućim bugarskim rečenicama obično samo druga od dviju zamjenica sintaktički ponaša kao odnosna, tj. odnosi se ujedno na predikat glavne i zavisne rečenice. U hrvatskom vrijedi slično, ali je sintaktički odnosna zamjenica vjerojatno obično prva. To se ne vidi dobro iz (58) jer se zapravo u svim ondje navedenim primjerima može zamisliti isti glagol u glavnoj i zavisnoj rečenici (takve su rečenice najčešće), ali se vidi iz spontanoga primjera (59) koji potječe iz čakavskoga govora Kukljice na Ugljanu.

(59) *Oně su zamotāle što su kōmu kūpīle.*

Takvo sintaktičko stanje ima i svojevrsnu formalnu potvrdu. Sudeći prema primjerima iz Cinque 2020, u bugarskom prva zamjenica često nema odnosno *-mo*.⁷⁶ Slično vrijedi i za čakavske govore i za slovenski jezik, samo je neodnosna (točnije: neodređena) druga zamjenica (usp. (60b) s neodređenim *čuā* (ne s odnosnim *ča* ili upitnim *čā*) i (61b, c) s neodređenim *kaj* i *komu* (a ne s odnosnim *kar* i *komur*).

- (60)⁷⁷ a) *Neka jī ča kī ōće.*
- b) *Neka jī kī čuā ōće.*

- (61)⁷⁸ a) *Delajo, kar hočejo.*
(Rade što hoće.)

- b) *Jejo, kdor kaj utegne.*
(Jedu tko što uhvati.)

- c) *Ustavite se, kjer komu ustreza.*
(Stanite gdje komu odgovara.)

⁷⁵ Izvor: <http://www.glas-slavonije.hr/364512/3/Rasplesani-maturanti-okupirali-lijevu-obalu-Dra-ve-kod-katakombi> (pristupljeno 25. srpnja 2023.).

⁷⁶ Takve su zamjenice homonimne upitnima, a etimološki su vjerojatno prežitak nekadašnjih neodređenih zamjenica koje su se bile razvile iz upitnih. Za sustav upitnih, odnosnih i neodređenih zamjenica u suvremenom standardnom bugarskom usp. Bojadžiev, Stojanov, Popov (1983: 200–205).

⁷⁷ Govor mjesta Kali (Ugljan).

⁷⁸ Slovenski jezik.

U primjerima se poput (62) i očekuje neodređena zamjenica, ali u dosad navedenim primjerima neodređene zamjenice konvertirane od upitnih (Haspelmath 1997: 170), tj. neodređene zamjenice tzv. osnovnoga niza (Milas 2019: 152), možda i nisu najočekivanije.⁷⁹ One su ipak, barem u čakavskom, jednoznačno formalno potvrđene u takvim primjerima, a ako se bolje razmisli, može se zaključiti da takva upotreba i ne mora biti u suprotnosti s vrlo slabo određenom semantikom tih zamjenica.

(62)⁸⁰ *Osoba koja komu prenosi kakva znanja.*

Bilo kako bilo, distributivne odnosne rečenice nedvojbeno obuhvaćaju svih pet parametara i u tom smislu potvrđuju opseg odnosnih rečenica jednakosti zadan definicijom u 3.1. One su, kao i rečenice uvedene općim odnosnim zamjenicama, u hrvatskom relativno slabo proučene, pa bi ih valjalo detaljnije istražiti upravo u opisanom opsegu.

3.2.4. Tautološke konstrukcije

Za odnosne su rečenice jednakosti karakteristične i specifične tautološke konstrukcije kao u (63).

(63) a)⁸¹ Ent. *Kod nas je situacija takva da profesorica pročita naslov i prvi primjer iz knjige i onda nam daje zadatke da rješavamo, tko riješi, riješi.*

b) Kval. *Kakav jê, jê.*⁸²

c) Kval. *Kako bude, bude.*

d) Kol. *Koliko pojedeš, pojedeš.*

e) Prost. *Gdje padne, padne.*

f) Vrem. *Kad stigne, stigne.*

g) Vrem. *Dok ide, ide.*

Takve bi se tautološke konstrukcije mogle nazvati konstrukcijama *nebitne vrijednosti parametra*. One su vrlo bliske konstrukcijama *nebitne ostvarenosti uvjeta* u uvjetnim rečenicama. Zapravo u slučaju uvjetnih rečenica možemo govoriti o *nebitnoj ostvarenosti* (kad je ostvarivanje poželjno) – tip *ako prođe, prođe* – i o *nebitnoj neostvarenosti* (kad je ostvarivanje nepoželjno) – tip *ako zakasniš, zakasniš*. Slična razlika postoji i u slučaju odnosnih rečenica. Tako *nebitna vrijednost parametra* u

⁷⁹ U čakavskom neodređena zamjenica dolazi i kao druga zamjenica u tzv. dvostrukim pitanjima.

⁸⁰ Jedna od definicija riječi učitelj u <https://rječnik.hr?letter=u&page=2> (pristupljeno 25. srpnja 2023.).

⁸¹ Izvor: <https://forum.bug.hr/forum/topic/komentari-it-vijesti/teska-ta-matematika/207993.aspx> (pristupljeno 1. kolovoza 2023.).

⁸² Dajem supstandardni oblik glagola *biti* jer je i sama konstrukcija na rubu standarda.

(63) odgovara nebitnoj ostvarenosti u uvjetnim rečenicama. Nebitna pak vrijednost parametra u (64) odgovara nebitnoj neostvarenosti u uvjetnim rečenicama. U takvim bi slučajevima vjerojatno precizniji termin bio *zanemarena vrijednost parametra*.

- (64) a) Ent. *Tko zakasni, zakasni.*
- b) Kol. *Koliko izgubim, izgubim.*
- c) Vrem. *Što mu ja mogu: kad krepa, krepa.*

Štoviše, budući da se, ponajprije u entitetskim rečenicama, vrijednost parametra može shvatiti i kao nulta, može se govoriti o istom tipu tautologije u uvjetnim i odnosnim rečenicama. Već je rečeno da uvjetne i odnosne rečenice dijele određene osobine, pa spomenuta činjenica nije iznenađenje. Ovdje je znatno bitnije da su opisane tautološke konstrukcije tipične za odnosne rečenice jednakosti svih parametara i time, uz ostale zajedničke osobine, upućuju na čvrstu povezanost tih rečenica.

Za odnosne je rečenice entitetskih parametara u hrvatskom karakteristična još jedna tautološka konstrukcija koju bismo mogli nazvati kontrastnom jer se njome, pojednostavnjeno rečeno, kontrastira intenzivnija situacija pri određenom parametru s manje intenzivnom jednakom situacijom ili nepostojanjem takve situacije pri izostanku toga parametra kao u (65). U takvim se primjerima radi jasnoće u glavnu rečenicu može dodati *stvarno*.

- (65) a) Ent. *Tko zna, zna.*
- b) Prost. *Gdje ih ima, ima ih.*
- c) Vrem. *Kad zapne, zapne.*
- d) Vrem. *Dok se jede, jede se.*

Odnosne su tautološke konstrukcije još jedan fenomen koji se upravo u slučaju odnosnih rečenica u opisanom opsegu lako zamjećuje i upravo u opisanom opsegu zaslužuje detaljnije istraživanje.

3.2.5. Parametar kao sintaktička funkcija

Sve odnosne rečenice sadrže svoj parametar kao dio rečenice s određenom sintaktičkom funkcijom koja nikako nije čisto veznička, nego upravo funkcija tipična za dio jednostavne rečenice. Taj parametar u odnosnoj rečenici može biti izrečen na više načina, a ovdje ću ukratko spomenuti načine najtipičnije za hrvatske odnosne rečenice. U hrvatskim je odnosnim rečenicama parametar najčešće anafora,⁸³ pa se samo odnosne rečenice s anaforičkim parametrom i razmatraju.

42 ⁸³ Ili katafora – ovdje se radi jednostavnosti termini ne razlikuju.

U hrvatskim je odnosnim rečenicama jednakosti najčešća anafora parametra odnosna zamjenica. Drugim riječima, odnosna zamjenica, za razliku od veznika u tipičnim⁸⁴ „neodnosnim rečenicama“, neposredno ili, rjeđe, posredno zavisi od predikata odnosne rečenice. To vjerojatno ne treba posebno dokazivati u slučaju odnosnih rečenica sa sklonjivim odnosnim zamjenicama poput onih u (25), (26), (27a) i (29a), u kojima predikat odnosne rečenice određuje oblik odnosne zamjenice. O odgovarajućoj pak sintaktičkoj funkciji nesklonjivih odnosnih zamjenica svjedoče primjeri poput onih u (66), u kojima nesklonjiva odnosna zamjenica funkcionira kao aktant u odnosnoj rečenici.

- (66) a) *Ovo je mjesto gdje se nekad nalazila škola.*
b) *Ponašam se kako sam se i ranije ponašao.*
c) *Koliko sam danas potrošio, toliko ću sutra zaraditi.*
d) *Ostani gdje se nalaziš.*
e) *Neću ti se moći javljati dok bude trajala predstava.*

U svim se ili gotovo svim odnosnim rečenicama iz (66) odnosna zamjenica može smatrati aktantom. To se ponajbolje vidi u slučaju predikata *ponašati se* i *nalaziti se*, koji su nezamislivi bez „načina“ i smještaja, tj. imaju obavezne adverbijalne dopune načina. Doduše, donekle je problematičan glagol *trajati*, koji se relativno lako upotrebljava i samostalno. Razlika se dobro vidi u usporedbi s uzročnim rečenicama koje sadrže odgovarajuće predikate.

- (67) a) ***Zamrzio sam ga jer se ponašao.*
b) ***On želi otputovati u Vinkovce jer se nalazila njegova kuća.*
c) ***Ne mogu si danas ništa priuštiti jer sam jučer potrošio.*
d) *Nisam ti se mogao javiti jer je trajala predstava.*

Nešto je drugačija situacija s rečenicama u kojima nesklonjiva odnosna zamjenica nije aktant nego više ili manje tipična priložna oznaka. Logično je da i u takvim rečenicama odnosna zamjenica funkcionira kao tipičan dio rečenice, na što upućuje relativno neuspješno dodavanje drugih elemenata s odgovarajućom sintaktičkom i semantičkom funkcijom kao u (68).⁸⁵

⁸⁴ Naravno, sintaktičku funkciju u rečenici imaju i upitne zamjenice, pa ako upitne zamjenice u zavisnim pitanjima smatramo funkcionalnim veznikom, zavisnoupitne su rečenice još jedan tip rečenica u kojima veznik ima sintaktičku funkciju.

⁸⁵ U sličnim je odnosnim rečenicama sasvim moguće dodavanje priložne oznake u funkciji koju kao priložna oznaka ima i veznik, usp. *kad je jučer došlo do nesporazuma, ti si prilično burno reagirao*. Ipak, u takvim su slučajevima u rečenici moguće dvije priložne oznake iste funkcije, npr. *jučer u pet sati je došlo do nesporazuma*. Prema tome, dokaz specifične sintaktičke funkcije odnosnoga veznika nije nemogućnost upotrebe elementa iste funkcije općenito, nego je to međusobno isključivanje veznika i

- (68) a) ***Ja ću spavati gdje si ti nekad spavala u ovom krevetu.*
b) ***Kad sam ja došao danas oko podne, ti si bio u Osijeku.*
c) ***Kuća je bila prazna dok sam ja bio vani od trinaest do petnaest sati.*

U tipičnim „neodnosnim rečenicama“ nema takvih problema. Usp. „neodnosnu“, tj. izričnu, uzročnu rečenicu u (69a) u koju se lako dodaje priložna oznaka uzroka i odnosnu uzročnu rečenicu u (69b) u kojoj je takvo dodavanje problematično.

- (69) a) *Ljutim se na tebe jer sam zbog tebe izgubio sav novac.*
b) ***Ljutim se na tebe zbog čega sam se i prije ljutio zbog tvog nemara.*

Osim odnosnim zamjenicama hrvatske se atributne entitetske odnosne rečenice jednakosti uvode i veznikom što (nesklonjivim što), kojemu se u nekim slučajevima može dodati i resumptivna zamjenica. Takve su odnosne rečenice osobito česte u supstandardnom i nestandardnom jeziku.

- (70) a) *Sreo sam onog tvog prijatelja što radi s tobom.*
b) *Pozdravio te onaj moj prijatelj što smo s njim išli na pecanje.*
c)⁸⁶ *Daj mi onaj nož što režeš kruh.*
d)⁸⁷ *Skivam nešto jelo što se ne mora dugo stajati kod šporeta.*

I u takvim je odnosnim rečenicama neupitan anaforički parametar s određenom sintaktičkom funkcijom. Upitno je jedino čime je taj parametar zastupljen. Teoretski se može pretpostaviti da je on zastupljen nulom ili resumptivnom zamjenicom, dok što ima isključivo vezničku funkciju. Druga je moguća pretpostavka da je on izražen nesklonjivim što, ali u nekim slučajevima istovremeno i resumptivnom zamjenicom, koja u određenoj mjeri funkcionira kao pokazatelj živosti i padeža. Tomu u prilog govori i razlika između odnosnoga *da* i nesklonjivoga što spomenuta u 3.1.2.6, a na to bi upućivao i primjer (70d) u slučaju kojega je prilično teško zamisliti kako bi trebala izgledati konkretizacija nule, tj. koji bi oblik resumptivne zamjenice (s prijedlogom) takva nula trebala zastupati. Zbog toga sam, premda rješavanje takvih problema ne smatram osobito važnim, osobno skloniji drugomu rješenju. Ako bi ono bilo točno, moglo bi se reći da u svim pravim⁸⁸ hrvatskim odnosnim rečenicama jednakosti veznik ima sintaktičku funkciju u samoj odnosnoj rečenici.

nekih elemenata iste sintaktičke i semantičke funkcije: takvih koji se semantički ne nadopunjuju s veznikom.

⁸⁶ Primjer nije standardan, ali je ovjeren: nekoliko sličnih primjera imam u svom usmenom korpusu osječkih odnosnih rečenica. Za slične primjere u starijem, vukovskom standardu v. Maretić (1899: 469).

⁸⁷ Đakovo – primjer iz spontanoga govora.

⁸⁸ „Neprave“ bi bile granične odnosne rečenice s *da*, za koje je sintaktička funkcija veznika unutar rečenice u krajnjem slučaju upitna.

Anaforički parametar ima sintaktičku funkciju i u odnosnim rečenicama nejednakosti. Dokazi su tomu isti kao i dokazi za odnosne rečenice jednakosti, usp. (71).

(71) a) *Ljepša je nego što je bila.*

b) *Sad izgleda drugačije nego što je prije izgledao.*

c) *Oni proizvode više mesa nego što mi trošimo kruha.*

d) *Ja sam ustao prije nego si ti došao u osam sati i petnaest minuta.*

Glagol je *biti* u odnosnoj rečenici u (71a) kopula, i s tim u skladu mora imati predikativ (npr. *lijepa*), koji će u dotičnoj odnosnoj rečenici biti zastupljen anaforički. Glagol *izgledati* kao aktant ima opis izgleda, tj. nemoguće su rečenice kao *ja izgledam*, pa se i u odnosnoj rečenici u (71b) mora pretpostaviti takav anaforički aktant. U (71c) uz glagol *trošiti* dolazi dijelni genitiv *kruha*, iako rečenice s dijelnim genitivom kao ***mi trošimo kruha* nisu pravilne ili su barem sumnjive. Prema tome genitiv *kruha* mora zavisiti od neke anafore u značenju *mnogo* ili sličnom značenju. Konačno, u (71d) problematična je priložna oznaka vremena, po svoj prilici zbog već postojeće anaforičke. U tom se smislu može s velikom sigurnošću tvrditi da i u odnosnim rečenicama nejednakosti parametar ima sintaktičku funkciju tipičnu za dio jednostavne rečenice. Drugo je pitanje, na koje je teško odgovoriti, kojim je elementom odnosne rečenice nejednakosti zastupljena ta funkcija. Moglo bi se pretpostaviti da je u rečenicama s veznikom *nego što* ta funkcija zastupljena elementom *što*, a u rečenicama bez elementa *što*, ona se konvencionalno može pripisati elementu *nego*. U tom bi se slučaju općenito za hrvatske odnosne rečenice moglo reći da u njima veznik ima sintaktičku funkciju tipičnu za dio jednostavne rečenice. Ipak, povezanost bi anaforičkoga parametra s ovim ili onim elementom odnosne rečenice jednakosti tek trebalo dokazati.

3.2.6. *Analepsa predikata*

Prije nego što ponešto kažemo o analepsi u odnosnim rečenicama, potrebno je objasniti sam termin *analepsa*. Naime, u ovom se radu razlikuje analepsa (anaforička nula – primjer 72) i elipsa (neanaforička nula – primjer 73) unatoč tomu što je u današnjoj lingvistici upravo za anaforičku nulu (analepsu) uobičajen termin *elipsa*.

(72) *Kolumbo je otkrio Ameriku, a ne Indiju.*

(73) *Kad ćeš na more?*

Ukratko se o povijesti fenomena i termina može reći sljedeće. U početku je termin *elipsa* označavao ponajprije neanaforičke nule (usp. Simeon 1969: natuknica *elipsa*), premda se anaforičke i neanaforičke nule nisu uvijek jasno razlikovale. Pretjerivanje je s pretpostavljanjem neanaforičkih nula dovelo do njihova potpuna odricanja. Tako Charles Balli u svojoj knjizi *Linguistique générale et linguistique française*

ise elipsom smatra samo nultu anaforu (Balli 1955: 175–176), a za njim se, kako to obično biva, bez razmišljanja povela većina. Manjina pak razlikuje neanaforičko izostavljanje, koje se u tom slučaju obično zove *elipsa*, i anaforičko izostavljanje, za koje su mi poznati termini brahilogija (Kühner i Stegmann 1992b: 555), kontekstualna elipsa (Belčikov 1990)⁸⁹ i analepsa (Blatz 1896: 138 sqq.; Zifonun i dr. 1997: 412–413 i 569). Ni elipsa ni analepsa nisu prava izostavljanja (rečeno je ono što treba biti rečeno), nego su svojevrsna apstrakcija, a uz to nemaju jasne granice. Ipak, oba su fenomena bitna i korisna. Tako u (73) imamo futur I. koji ne sadrži infinitiv, iako futur I. po definiciji mora sadržavati infinitiv: može se pretpostaviti „izostavljanje“ glagola kretanja. Prema tome, elipsa je bitna za opis jezika. Važnosti su analepse za opis jezika lingvisti svjesniji, a o njoj će se govoriti i u nastavku ovoga potpoglavlja.

Analepsa je predikata, kao što se vidi iz (74) i (75), u određenim uvjetima moguća u odnosnim rečenicama jednakosti i nejednakosti svih parametara.

Jednakost:

- (74) a) Ent. *Jedem što i drugi.*
b) Kval. *Imam istu olovku kao i ti.*
c) Kval. *Radim kao i drugi.*
d) Kol. *Odmaram se koliko i ostali.*
e) Kol. *On zaradi za mjesec dana kao ti za godinu dana.*
f)⁹⁰ Prost. *Pasivni oblik glagola sa se obrađuje se gdje i ostali pasivni oblici.*
g) Vrem. *Došao sam kad i ti.*

Nejednakost:

- (75) a) Kval. *Mi smo tada bili drugačiji nego vi danas.*
b) Kval. *Ja radim drugačije nego ostali.*
c) Kol. *On za mjesec dana zaradi više nego ti za godinu dana.*
d) Vrem. *Ja sam tebe vidio prije nego ti mene.*

Takve analepse u neodnosnim zavisnim rečenicama nisu dopustive pri tipičnoj upotrebi jezika, tj. izvan jezičnih igara i dr.

- (76) a) ***Znam da i ti to.*
b) ***Ja to radim jer i ostali.*

⁸⁹ Za neanaforičku elipsu (ovdje *elipsa*) Belčikov upotrebljava ne osobito sretan termin *situacijska elipsa*.

⁹⁰ Izvor: Finka (1973: 259).

c) ***Doći ću ako i drugi.*

Doduše, valja priznati da analepsa predikata nije jednako dopustiva u svim tipovima odnosnih rečenica. Ona je najtipičnija za rečenice osobinskih parametara. To je i očekivano jer je upravo za osobinske parametre najvjerojatnije da će se uspoređivati u identičnim ili jednolikim situacijama. U priložnim je rečenicama s osobinskim parametrima najočekivanija upravo usporedba osobina u jednolikim procesima⁹¹ (*radim kao* (kako i) *ostali, radim koliko i ostali*), a u pridjevskim rečenicama usporedba osobinskih parametara dvaju entiteta,⁹² pri čem je „proces“ (finitni glagol) nerijetko kopula ili semantički blizak kopuli (*moj pas je kao i tvoj, imam istu olovku kao i ti*). Za entitetske je pak parametre, koji su u glavnoj i zavisnoj rečenici identični, tj. koreferentni, najočekivanije da se uspoređuju u različitim situacijama (*tko sije, taj i žanje; kad jedem, sjedim*).

U vezi se s čestom analepsom u rečenicama s osobinskim parametrima od veznika/zamjenice *kako* razvio veznik *kao* specifičan upravo za analeptične kvalitativne i količinske rečenice jednakosti.⁹³ Slično se u analeptičnim rečenicama nejednakosti upotrebljava samo veznik *nego* (a ne i *nego što*). Veznici se *kao* i *nego* kombiniraju s nekim drugim čestičnim elementima. Tako veznik *kao što* slično kao veznik *kako*⁹⁴ uvodi odnosne rečenice s izrečenim predikatom poput (77). Veznik se *kao što* možda može shvatiti kao analogija prema *nego što*.

(77) *Pravim zimnicu kao što / kako ju je pravila i moja majka.*

Drugačija je situacija s veznicima *kao/nego kad* i *kao/nego da*. Mnoge rečenice s tim veznicima mogu se shvaćati kao analeptične odnosne rečenice s dodatnom zavisnom (odnosnom ili neodnosnom) rečenicom. U (78a, b) od analeptične odnosne rečenice zavisni još jedna odnosna: vremenska. U (78c, d) od analeptične odnosne rečenice zavisni uvjetna rečenica. U (78e) je pak riječ o jednoj zavisnoj rečenici koja je potpuna i nije odnosna.

(78) a) *Osjećao sam se kao (što sam se osjećao) kad sam se zaposlio.*

⁹¹ Drugačije bi se moglo reći: usporedba dvaju jednolikih procesa (predikata) s obzirom na neku osobinu.

⁹² Drugačije: usporedba dvaju entiteta s obzirom na neku osobinu.

⁹³ Moglo bi se reći da taj veznik rubno dolazi i u entitetskim rečenicama kad se u sastavu glave nalazi riječ *isti*, osobito u slučajevima kad nije lako razlikovati entitet i osobinu. Usp. *imam istu olovku kao i ti* (riječ je o dvjema olovkama, a ista je osobina) i *pijem isti sok kao i ti* (riječ je o jednom soku (generički) ili o dva ista soka (konkretno)). Mogući su i primjeri s jednim konkretnim entitetom, usp. dvoznačno živim u istoj zgradi kao i oni.

⁹⁴ Upotreba nipošto nije jednaka, usp. *smirila sam ga kako sam mogla* i ***smirila sam ga kao što sam mogla*. Veznik je *kao što* kontrastivniji od veznika *kako*. Upravo s tim u vezi Silić i Pranjković (2005: 339) tvrde da *kao što* dolazi u usporednim (tj. poredbenim), ali ne i u načinskim rečenicama.

- b) *Osjećao sam se bolje nego (što sam se osjećao) kad sam se zaposlio.*
- c) *Osjećao sam se kao (što bih se osjećao) da me netko ošamario.*
- d) *Osjećao sam se gore nego (što bih se osjećao) da me netko ošamario.*
- e) *Čini mi se kao da netko dolazi.*

Već je rečeno da je analepsa fenomen koji nema jasne granice. Tako je u (78a–d) analepsa relativno vjerojatna, iako je u prva dva primjera vjerojatnija nego u druga dva. Još manje vjerojatno, iako se može djelomično prihvatiti, analepsa izgleda u (79), gdje u odnosnim rečenicama stoji samo finitni predikat od kojega bi mogao zavisiti infinitiv glagola jednaka glagolu u glavnoj rečenici. Ovdje dajem isključivo primjere s glagolima *moći* i *morati* kao strogo modalnim glagolima, od kojih može zavisiti infinitiv, ali ne i imenica kao objekt.

- (79) a) Ent. *Javljam se kome moram.*
- b) Kval. *Radim kako mogu.*
- c) Kol. *Radim koliko moram.*
- d) Kol. *Radim više nego što moram.*
- e) Vrem. *Kad budem mogao, doći ću.*
- f) Vrem. *Došao sam prije nego što sam morao.*

Takve su rečenice uobičajene u slučaju svih parametara, a, kao što se vidi iz (79e), moguće su i u inverziji, što nije uobičajeno za rečenice s entitetskim parametrima. Štoviše, slična je analepsa sasvim obična i u neodnosnim rečenicama kao u (80). U tom se smislu može pretpostaviti da je ovdje prije riječ o svojevrsnoj analogiji s glagolima kao *htjeti*, *željeti* i dr., koji osim klauze (u pravilu infinitivne) kao objekte mogu imati i imenice, nego o pravoj analepsi (usp. i 81).

- (80) a) *Radim jer moram.*
- b) *Doći ću ako budem mogao.*
- (81) a) *Uzeo sam žlicu koju sam htio.*
- b) *?Uzeo sam žlicu koju sam mogao.*

Međutim, postoje i razlozi zbog kojih je praktično pretpostavljati specifičnu analepsu ne samo u primjerima kao u (79), nego i u primjerima kao u (82), u kojima u odnosnoj rečenici dolaze glagoli koji imaju kombiniranu valenciju kojoj odgovara i imenica i klauza (obično infinitivna). Naime, neće biti da je u (82a) način obećavanja jednak načinu izvršenja, kao što nije vjerojatno da je u (82b) količina plivanja jednaka intenzitetu (količini) želje za plivanjem, iako u slučaju s plivanjem i u takvom

tumačenju postoji određena logika. Parametar u obje rečenice očito treba povezivati s predikatima *učiniti* i *plivati*.

(82) a) *Učinio sam kao što sam obećao.*

b) *Plivao sam koliko sam htio.*

Prava je analepsa, kad u odnosnoj rečenici uopće nema glagola, u slučaju rečenica entitetskih parametara relativno ograničena. Takve su rečenice entitetskih parametara gotovo obavezno iza glavne, gotovo obavezno sadrže česticu *i*, u pravilu⁹⁵ nisu atributne, a postoje i neka druga ograničenja, npr. problematičnost osobe kao parametra. Ograničenja je manje u slučaju osobinskih parametara jer upotreba veznika *kao* i *nego* može biti u određenom smislu bliska upotrebi prijedloga. Općenito je analepsa u odnosnim rečenicama vrlo složen problem koji bi također valjalo detaljnije istražiti. U vezi je pak s temom ovoga rada dovoljno znati da je analepsa finitnoga predikata moguća u odnosnim rečenicama jednakosti i nejednakosti svih parametara i da nije karakteristična za zavisne rečenice drugih tipova. Ta činjenica također upućuje na bliskost odnosnih rečenica u definiranom opsegu.

3.2.7. Zamjena sadržaja

S funkcijom je odnosnih rečenica kao rečenica određivanja parametra kao jednakoga ili nejednakoga povezana još jedna relativno trivijalna pojava karakteristična za odnosne rečenice jednakosti i nejednakosti svih parametara. Naime, sadržaj glavne i odnosne rečenice često su međusobno zamjenjivi bez bitne promjene značenja cijeloga rečeničnoga sklopa. Doduše, komparativ u rečenicama nejednakosti pri tom mora promijeniti predznak ili se mora zamijeniti komparativom antonimnoga pridjeva, odnosno priloga. Zamjena sadržaja u slučaju odnosnih rečenica jednakosti može biti otežana ili nemoguća zbog strogoga vremenskoga odnosa (npr. veznik *čim*), zbog uzročno-posljedične veze dviju situacija i zbog pravila partikularnosti, o kojem se govorilo u 3.1.2.2. i osobito u 3.1.2.4. Pravilo partikularnosti osobito dolazi do izražaja u slučaju entitetskih odnosnih rečenica općega značenja. Budući da je pojava trivijalna, ne oprimjerujem sve parametre.

Jednakost:

(83) a) *Krpa kojom brišem, je vlažna.*

b) *Brišem krpom koja je vlažna.*

(84) a) *Kako sam pravio zimnicu prije petnaest godina, pravim je i sada.*

b) *Kako zimnicu pravim sada, pravio sam je i prije petnaest godina.*

⁹⁵ Općenito između prihvatljivosti i neprihvatljivosti nema jasne granice.

- (85) a) *Dok si ti radio, ja sam se odmarao.*
b) *Dok sam se ja odmarao, ti si radio.*

Nejednakost:

- (86) a) *Trošio sam više nego što sam imao.*
b) *Imao sam manje nego što sam trošio.*
- (87) A) *Ustao sam prije nego je svanulo.*
b) *Svanulo je (tek) nakon što sam ustao.*

Takva zamjena sadržaja nije karakteristična za neodnosne rečenice. Doduše, u slučaju je nekih uvjetnih rečenica moguća bliska zamjena, ali pri tom se mijenja i tip uvjetne rečenice. Tako je u (88a) riječ o hipotetičkoj uvjetnoj rečenici (otvorenost slavine uvjetuje/omogućava tijek vode), a u (88b) o faktičnoj (činjeničnoj) uvjetnoj rečenici (tijek vode ne uvjetuje/omogućava otvorenost slavine, nego pretpostavka da voda teče čini vjerojatnom otvorenost slavine). O razlikovanju faktičnih i hipotetičkih uvjetnih rečenica v. Bhatt i Pancheva (2006: 671–672). Doduše, ni klasifikacija uvjetnih rečenica koja se ondje daje, neće biti idealna.

- (88) a) *Ako je slavina otvorena, voda teče.*
b) *Ako voda teče, slavina je otvorena.*

3.2.8. Nedostatnost obavijesti

Restriktivne se odnosne rečenice jednakosti i nejednakosti mogu opisati i kao potencijalno obavijesno manjkave rečenice. Drugim riječima, kao što se vidi iz (89) i (90), odnosna je rečenica potpuno obavijesna samo ako slušatelj raspolaže određenim specifičnim znanjem.

Jednakost:

- (89) a) Ent. *Bit ću u majici koju sam dobio za rođendan. – Ali ja ne znam koju majicu si dobio za rođendan.*
b) Kval. *Kakav je bio nekad, takav je i danas. – Ali ja ne znam kakav je on bio nekad.*
c) Kol. *Jeo je koliko sam mu dao. – Ali ja ne znam koliko si mu ti dao.*
d) *Provest ćemo praznike gdje smo ih proveli i prošle godine. – Ali ja ne znam gdje ste ih proveli prošle godine.*
e) Vrem. *To se dogodilo kad sam je upoznao. – Ali ja ne znam kad si je upoznao.*

Nejednakost:

(90) a) Kval. *Drugačiji je nego što je bio ranije. – Ali ja ne znam kakav je bio ranije.*

b) Kol. *Zarađujem više nego što sam dosad zarađivao. – Ali ja ne znam koliko si ti zarađivao?*

c) Vrem. *To se dogodilo malo prije nego što se ona udala. – Ali ja ne znam kad se ona udala.*

Neodnosne rečenice ili daju potpunu obavijest ili ne služe za davanje cjelovite obavijesti (zavisnoupitne rečenice), pa sugovornički komentari kao u (89) i (90) nisu osobito logični. Sugovornički je komentar u (91c) logičan samo ako se *ja* kontrastivno naglasi, ali u tom je slučaju riječ o sasvim drugačijem tipu komentara.

(91) a) *Nisam mogao doći jer me bolio zub. – Ali ja ne znam zašto te bolio zub.*

b) *Doći ću ako budem imao vremena. – Ali ja ne znam pod kojim uvjetom ćeš ti imati vremena.*

c) *Sjetio sam se kad je došao. – Ali ja ne znam kad je došao.*

Ova je osobina u osnovi karakteristična za sve restriktivne odnosne rečenice (iako bi se moglo govoriti o nekim spornim slučajevima) i dobro ih razgraničava od ostalih zavisnih rečenica. U tom je smislu ona jedan od ključnih argumenata za shvaćanje odnosnih rečenica upravo u definiranom opsegu.

3.2.9. Futur II. i bliski fenomeni

Hrvatski futur II. dolazi u restriktivnim odnosnim rečenicama jednakosti i nejednakosti svih parametara.

Jednakost:

(93) a) Ent. *Te rupe neka ti zatvori majstor koji ti bude lijepio pločice.*

b) Kval. *Kako se budeš ponašao prema drugima, tako će se drugi ponašati prema tebi.*

c) Kol. *Radit ću koliko budem mogao.*

d) Prost. *Gdje me budu cijenili, ondje ću i raditi.*

e) Vrem. *Doći ću kad budem imao vremena.*

Nejednakost:

(94) a) Kval. *Ponekad će stvari teći drugačije nego što budeš htio.*

b)⁹⁶ Kol. *Lukši ću pomoći uvijek i više nego što budem mogao.*

c) Vrem. *Prije nego što budeš gradio kuću, moraš napraviti temelje.*

Osim u restriktivnim odnosnim rečenicama futur II. dolazi u rečenicama podudarnosti spomenutim u 3.1.2.6., u uvjetnim i uvjetnodopusnim rečenicama i rubno još ponegdje. O našem su futuru II. mišljenja različita: jedni ga lingvisti smatraju indikativnim, a drugi neindikativnim oblikom. Ovdje se suvremeni hrvatski futur II. smatra neindikativnim oblikom koji označava eventualni ili nedovoljno određen budući proces.⁹⁷ Sličnu distribuciju u zavisnim rečenicama, ali ne i slično vidsko-vremensko značenje, ima i latinski futur II.⁹⁸ U portugalskom pak sličnu distribuciju ima oblik koji se zove konjunktiv futura.⁹⁹ U starogrčkom i novogrčkom našem futuru II. (i odgovarajućemu svršenomu prezentu) s obzirom na upotrebu u uvjetnim i odnosnim rečenicama uglavnom odgovara konjunktiv,¹⁰⁰ iako on ima širu distribuciju od futura II. O specifičnosti upotrebe glagolskih oblika za budući proces u uvjetnim i odnosnim rečenicama u raznim jezicima usp. također Bybee i Dahl (1989). Činjenica da je upotreba futura II. moguća u svim tipovima restriktivnih odnosnih rečenica te da odgovarajuća specifična upotreba glagolskih oblika postoji u svim ili mnogim tipovima odnosnih rečenica u više drugih jezika, još je jedan argument u potvrdu definicije odnosnih rečenica dane u ovom radu. U svim tim rečenicama futur drugi, pojednostavnjeno rečeno, označava da budući parametar nije unaprijed definiran – usp. (93a), gdje se majstor shvaća kao neidentificiran u trenutku govora (tek će se vidjeti koji majstor će lijepiti pločice) i (95), gdje se majstor može shvatiti kao relativno određen.¹⁰¹

(95) *Te rupe neka ti zatvori (taj tvoj) majstor koji će ti lijepiti pločice.*

Činjenica da futur II. (i bliski oblici u drugim jezicima) dolaze i u nekim neodnosnim rečenicama, ne umanjuje dokaznu vrijednost upotrebe futura II. u odnosnim rečenicama, nego samo govori o tom da postoje neke rečenice koje nisu odnosne, ali su im na ovaj ili onaj način bliske, što se već više puta tvrdilo u ovom radu.

⁹⁶ Izvor: <https://lastovo.hr/wp-content/uploads/2015/01/Zapisnik-sa-6.-sjednice-OVL-18.11.2013.pdf> (pristupljeno 1. kolovoza 2023.).

⁹⁷ Detaljnije o značenju futura II. i različitim njegovim tumačenjima u literaturi v. Benić (2024).

⁹⁸ Za distribuciju usp. primjere u Kühner i Stegmann (1992a: 151).

⁹⁹ Usp. Talan (2003: 212) te Nagamine Sommer i Peres Herhuth (2011: 134–135).

¹⁰⁰ Usp. Kappus i Walter (1941: 148–149) te Hedin (2000). Starogrčki se konjunktiv presenta i aorista s česticom *āv* po distribuciji vrlo dobro poklapaju s našim futurom II. i svršenim prezentom u odgovarajućim kontekstima.

¹⁰¹ O toj je razlici pisala još Grickat (1956: 91).

3.3. Uklopivost kategorije u nadsustav: vanjska funkcionalnost

U poglavlju je 3.2. pokazano da odnosne rečenice u opsegu u kojem su definirane u ovom radu, dijele mnoge specifične zajedničke osobine, što je dobar razlog da se te rečenice shvaćaju i opisuju kao jedna kategorija. Međutim, iz istoga se poglavlja jasno vidi i da odnosne rečenice jednakosti imaju više specifičnih zajedničkih osobina nego odnosne rečenice općenito. Stoga se možemo zapitati ne bi li bilo bolje odnosnima smatrati samo rečenice jednakosti, osobito ako se uzme u obzir da određen broj autora ionako već shvaća odnosne rečenice onako kako se ovdje shvaćaju odnosne rečenice jednakosti. Na to se može odgovoriti sljedeće. Odnosne su rečenice jednakosti i nejednakosti kategorije koje se semantički međusobno nadopunjuju, a pri tom su vrlo bliske: toliko bliske da se zapravo ne zna gdje je semantička granica među jednim i drugima. S tim u vezi one ipak dijele mnoge zajedničke osobine nesvojstvene drugim zavisnim rečenicama, a razlike su među njima uvjetovane ponajprije kontrastom između jednakosti i nejednakosti. Konačno, u prilog kategoriji odnosnih rečenica upravo u definiranom opsegu govori i funkcija tako definiranih odnosnih rečenica u nadsustavu zavisnih rečenica, o kojoj ćemo ponešto reći u ovom poglavlju.

Već je ranije rečeno da Kordić (1995: 231–232) odnosnost i sintaktičke funkcije smatra pojmovima različite razine. Štoviše, odnosnost Kordić smatra pojmom višim po rangu od sintaktičkih funkcija. Ta je tvrdnja donekle sporna zato što nije jasno postoje li uopće kriteriji pomoću kojih bi se takvi pojmovi mogli apsolutno rangirati. Ipak, tvrdnja bi se Snježane Kordić mogla preformulirati u manje spornu tvrdnju da bi upravo kriteriju (ne)odnosnosti trebalo dati prednost pri podjeli zavisnih rečenica, tj. da bi zavisne rečenice, iz praktičnih razloga, prvo trebalo podijeliti na neodnosne i odnosne, a tek poslije toga po ostalim kriterijima. Takav se stav argumentira i u radu Belaj (2019). Doduše, koncepcija se odnosnih rečenica u Belaj (2019), iako je relativno široka, dosta razlikuje od koncepcije u ovom radu, pa Belajeva kategorija odnosnih rečenica obuhvaća neke zavisne rečenice koje se ovdje ne smatraju odnosnima, i ne obuhvaća neke zavisne rečenice koje se ovdje smatraju odnosnima. U Gladrow i Kosta (1999) se, premda se ondje ne govori o kriteriju odnosnosti u podjeli svih zavisnih rečenica, daje sasvim prikladan termin za imenovanje barem dijela rečenica za koje se u literaturi obično upotrebljava donekle nespretna negativan naziv neodnosne rečenice. Naime, ondje se (1999: 408–409), kao što je već rečeno u 2.1.1.1., atributne rečenice dijele na restriktivne, deskriptivne i eksplikativne. Restriktivne su i deskriptivne atributne rečenice odnosne, npr. *nada koju sam izgubio*, a eksplikativne su atributne rečenice rečenice koje stoje uz imenice semantički povezane s glagolima i usporedive su s glagolskim dopunama, npr. *nada da ćeš doći*. Kao što se vidi iz primjera, odnosne (ponajprije restriktivne) rečenice opisuju imenicu o kojoj ovisе, pomoću neke situacije u kojoj ona sudjeluje, dok eksplikativne rečenice opisuju imenicu o kojoj ovisе, izričući (eksplicirajući) situacijsku dopunu

koja konkretizira značenje te imenice. U tom je bitna razlika između jednih i drugih rečenica. Kao što ćemo uskoro vidjeti, slična je razlika karakteristična i za rečenice drugih sintaktičkih tipova.

Sve bi zavisne rečenice vjerojatno bilo najpraktičnije podijeliti na tri semantička tipa: upitne, izrične (eksplicitivne) i odnosne (relativne). I izrične i odnosne rečenice su sintaktički više ili manje punovrijedne skupine. Drugim riječima, i jedna i druga skupina obuhvaća i dopunske i adverbijalne rečenice, dok se cirkumstantne atributne rečenice mogu smatrati samo odnosnima. Zavisnoupitne su rečenice sintaktički krnja grupa: riječ je o dopunama relativno ograničene skupine glagola/predikata i imenica. U tom bi se smislu, ako preferiramo dvočlanu podjelu, zavisnoupitne rečenice mogle shvatiti i kao nepotpune dopunske izrične rečenice, tj. kao izrične rečenice s nepoznatom/neekspliciranom istinosnom vrijednošću ili nepoznatim/neekspliciranim identitetom određenoga parametra (entiteta, osobine, količine itd.). Ipak, vjerojatno je i intuitivnija i praktičnija tročlana podjela. Specifičnost bi zavisnoupitnih rečenica trebala biti jasna sama po sebi, a u nastavku ćemo reći još ponešto o odnosu izričnih i odnosnih rečenica.

Struktura je kategorije izričnih rečenica nešto drugačija od strukture kategorije odnosnih rečenica. Ipak, ako bismo željeli, mogli bismo i u toj kategoriji provesti semantičku podjelu dosta blisku podjeli kategorije odnosnih rečenica. Tako bismo izrične rečenice mogli podijeliti na entitetske,¹⁰² kvalitativne i količinske, namjerne,¹⁰³ uzročne, uvjetne, dopusne,¹⁰⁴ rečenice podudarnosti,¹⁰⁵ supstitucijske¹⁰⁶ (s veznicama *umjesto da* i *umjesto što*) i možda još koji rubni tip. Među osobinskim i količinskim rečenicama nema oštre granice. Kao što se vidi, u popisu nema posljedičnih rečenica. Naime, prave zavisne posljedične rečenice u hrvatskom ne postoje. Čistu posljedicu u hrvatskom jeziku izražavaju nezavisne rečenice koje tradicionalno zovemo zaključnima, dok rečenice koje tradicionalno zovemo posljedičnima indirektno (preko posljedice) izražavaju osobinu ili intenzitet, tj. izražavaju posljedicu, ali samo kao opis osobine ili intenziteta/količine, usp. (96).¹⁰⁷

¹⁰² Entitetske su sve dopunske/aktantne rečenice. Doduše, taj semantički naziv nije osobito intuitivan, pa je vjerojatno prikladniji sintaktički naziv. Osim toga, te rečenice čine relativno veliku skupinu s većim brojem potkategorija povezanih sa skupinama predikata uz koje dolaze te rečenice, i još nekim parametrima.

¹⁰³ Bolji bi bio naziv *rečenice svrhe i namjere*. Tako, primjerice, *makni se da ne smetaš* neće biti isto što i *makni se u namjeri da ne smetaš*.

¹⁰⁴ S kategorijom uvjetnodopusnih rečenica, koje bi se možda mogle zvati i irealnim dopusnim rečenicama.

¹⁰⁵ Upravo te bi se rečenice mogle zvati i poredbenima ili usporednima.

¹⁰⁶ Taj naziv, koji upotrebljavaju, primjerice, Annear Thompson, Longacre i Hwang (2007: 263–264) smatram intuitivnijim od Kovačevićeva termina *ekspektivne rečenice* (Kovačević 1998: 141–150).

¹⁰⁷ Rečenice kao *nije učio, tako da nije ni položio ispit*, doduše, izražavaju upravo posljedicu, ali takve rečenice neće biti zavisne. Uz to što su semantički gotovo sinonimne tradicionalnim zaključnim

- (96) a) *Otišao sam kod zubara jer me bolio zub.*
b) *Bolio me zub, pa sam otišao kod zubara.*
c) *Tako me bolio zub da sam otišao kod zubara.*

Iz predložene podjele izričnih rečenica vidimo također da izrične i odnosne rečenice dijele neke zajedničke kategorije. Te su kategorije entitet,¹⁰⁸ osobina (način) i količina, a ovamo možemo dodati i uzrok, premda uzročne odnosne rečenice ne smatramo punopravnom kategorijom. Upravo usporedba izričnih i odnosnih rečenica istih parametara najbolje ilustrira razliku između tih dviju kategorija, usp. (97) i (98).

Izrične rečenice:

- (97) a) Ent. *Nadam se da će padati kiša.*
b) Kval. *Popni se tako da prvo dignesh lijevu nogu pa onda desnu.*
c) Kol. *Stavila je u jelo toliko ulja da ga nismo mogli jesti.*
d) Uzr. *Sudi mu se jer je opljačkao banku.*
e) Uzr. *Dobila je otkaz jer je javno istupala protiv nadređenih.*
f) Uzr. *Zvao sam ga jer mi je bilo dosadno.*

Odnosne rečenice:

- (98) a) Ent. *Nadam se čemu sam se i ranije nadao.*
b) Kval. *Popni se kao što se i ja penjem / drugačije nego što se ja penjem.*
c) Kol. *Stavila je u jelo toliko ulja koliko je i trebalo / više ulja nego što je trebalo.*
d) Uzr. *Sudi mu se zbog onoga zbog čega je i priveden.*
e) Uzr. *Dobila je otkaz zbog nečega zbog čega ga nije smjela dobiti.*
f) Uzr. *Zvao sam ga zbog čega god sam htio.*

U odnosnim se rečenicama vrijednost parametra koja se traži u glavnoj rečenici, izriče pomoću odnosa jednakosti ili nejednakosti s vrijednošću parametra u drugoj situaciji (u situaciji odnosne rečenice), pri čem se pretpostavlja da bi vrijednost parametra u toj situaciji mogla biti poznata. U izričnim se rečenicama vrijednost parametra koja se traži u glavnoj rečenici, eksplicira, tj. ne izriče se posredno pomoću neke situacije, nego se izriče neposredno kao situacija. Iznimka je količinska izrična

rečenicama sa *pa*, one su nezavisne i po više formalnih kriterija. O formalnim kriterijima razgraničenja zavisnih i nezavisnih rečenica v. Pekelis (2015: § 2.1.).

¹⁰⁸ Razliku između entiteta i situacije u ovom slučaju smatram ponajprije konceptualnom, tj. *naše branje grožđa* je entitetska koncepcija, a *beremo grožđe* situacijska. Zato u predloženoj podjeli mnoge rečenice koje bismo mogli zvati situacijskima, zovem entitetskima.

rečenica u (97c), u kojoj se količina ne izriče neposredno, ali se ne izriče ni pomoću odnosa jednakosti ili nejednakosti, nego pomoću posljedice.

Podjela izričnih rečenica predložena u ovom radu dana je ponajprije radi usporedbe s odnosnim rečenicama, ali izrične se rečenice, kao uostalom i odnosne, mogu dijeliti na razne načine po raznim kriterijima. Te su potpodjele manje bitne, ali je osnovna podjela, tj. predložena tročlana podjela zavisnih rečenica na upitne, izrične i odnosne, svakako bitna i korisna.

Kao prvo, ona sustav zavisnih rečenica čini preglednijim. Naime, klasična podjela zavisnih rečenica po sintaktičkim funkcijama ima određene „ozbiljne“ nedostatke (Belaj 2019: 300–301). Prema toj su podjeli, kako kaže Belaj, s jedne strane česte kategorije koje sadrže strukturno i značenjski potpuno različite tipove zavisnih rečenica, a s druge strane, strukturno i značenjski bliski tipovi rečenica pripadaju različitim kategorijama. Tako, primjerice, subjektivnim rečenicama pripadaju upitne, izrične i odnosne rečenice, pri čem odnosne rečenice pripadaju i atributnim i priložnim rečenicama. Jasno je da u svakoj kategoriji čiji se članovi mogu klasificirati po više kriterija, jednomu kriteriju treba dati prednost pred ostalima, pri čem je uvijek moguć prigovor da su ostali kriteriji zanemareni i da se različiti članovi kategorije svrstavaju u jednu nadskupinu i obratno. Međutim, nije nipošto nebitno kojemu ćemo kriteriju dati prednost pred ostalima. To mora biti kriterij po kojem se članovi kategorije najviše i najupadljivije razlikuju, tj. kriterij pomoću kojega se dobivaju potkategorije čiji članovi imaju najviše specifičnih zajedničkih obilježja. Kriterij sintaktičkih funkcija očito nije takav kriterij. Naime, objektna upitna, izrična i odnosna rečenica, rekao bih, imaju manje specifičnih zajedničkih obilježja nego objektna i atributna odnosna rečenica. Isto tako, pogrešno odabran sintaktički kriterij dovodi do marginalizacije ili potpunoga zanemarivanja određenih tipova rečenica. Do marginalizacije dolazi zato što, iako je nominalno sintaktički kriterij najviši, intuitivno ipak, barem u određenom smislu, dominira kriterij koji je najviši realno, a to je semantički (izrazno-sadržajni) kriterij. Tako s tradicionalnim subjektivnim i objektivnim rečenicama u prvom redu asociramo izrične rečenice, a tek potom odnosne i upitne. S tim je u skladu i detaljnost opisa, pa se kategorija zavisnoupitnih rečenica u pravilu ne opisuje osobito temeljito. To ne iznenađuje jer se i očekuje da u kategoriji čiji članovi imaju malo zajedničkih osobina, koja je u tom smislu i metodološki neprikladna, jednomu članu dajemo prednost, dok ostale marginaliziramo. Tradicionalno je slabo opisana i kategorija koju smo ovdje označili kao *kvalitativne izrične rečenice*. Naime, ta se kategorija sastoji od čisto načinskih rečenica (97b) te od kvalitativnih i količinskih rečenica s posljedičnom sastavnicom (97c). Međutim, izrične se načinske rečenice kao (97b) obično ne zamjećuju jer su dominantne odnosne. Konačno, odabirom pogrešnoga glavnoga kriterija kriterij se koji bi trebao biti glavni, potiskuje u pozadinu, pa ostaju nezapažene brojne specifične zajedničke osobine rečenica određenih tipova, poput specifičnih zajedničkih osobina odnosnih

rečenica obrađenih u 3.2. Predložena pak tročlana početna klasifikacija zavisnih rečenica daje tri relativno malene i kompaktne skupine zavisnih rečenica podijeljene po kriteriju po kojem se najviše razlikuju, a te se skupine prirodno mogu dalje dijeliti po kriterijima „nižega ranga“. Budući da je osnovna podjela prirodna, tj. budući da obuhvaća relativno bliske tipove rečenica, ne ostaju zanemareni ni kriteriji potpodjele jer se takvim potpodjelama dobivaju također kompaktne skupine koje ukazuju upravo na razlike specifične za kriterije po kojima se potpodjele vrše. Istini za volju, valja reći da i ova podjela ima svoje problematično mjesto, što nije čudno jer idealne klasifikacije zavisnih rečenica vjerojatno ni nema. To su s jedne strane nerestriktivne odnosne rečenice, koje se ovdje konvencionalno nazivaju poluzavisnima, a s druge su strane to rečenice koje nisu odnosne, ali su im formalno vrlo bliske, poput općih uvjetnodopusnih rečenica kao u (48) i parentetičkih konstrukcija kao u (50). Nerestriktivne odnosne rečenice ima smisla obrađivati kao zasebnu rubnu skupinu odnosnih rečenica, opće uvjetnodopusne rečenice u sklopu izričnih rečenica, a parentetičke konstrukcije izvan sustava zavisnih rečenica. Naravno, ako je nekomu bitno naglasiti povezanost tih skupina s odnosnim rečenicama, opis može oblikovati u skladu sa svojim ciljevima, ali pri tom svakako treba napomenuti da rečenice poput onih u (48) i (50) nisu odnosne. Problematična je naravno i granična skupina tzv. konjunktivnih odnosnih rečenica kao u (54), kojoj je dosta teško naći mjesto.

Kao drugo, prednost je predložene tročlane podjele u njezinoj jasnoći. Naime, u toj se podjeli izbjegava miješanje kriterija – jasni su kriteriji osnovne podjele i kriteriji potpodjele – a nastoji se i na jasnoći termina. To se ne može tvrditi za tradicionalne podjele, u kojima su kriteriji, a s tim u vezi i termini, često nejasni. Nejasnost kako kriterija tako i termina ilustrira već sama kategorija odnosnih rečenica. O problematičnosti kriterija određivanja odnosnih rečenica u ovom se radu već dovoljno govorilo. Osim toga nije sasvim jasan ni sam termin *odnosne rečenice*, iako se može pretpostaviti da je taj naziv povezan s njihovom tipičnom atributnom funkcijom, tj. s činjenicom da se one često odnose na imenicu, a nisu izravno povezane s predikatom. Bilo tako ili kako drugačije, termin je u tradicionalnom značenju neprecizan i malošto objašnjava. U smislu u kojem se ovdje upotrebljava (rečenice čija se funkcija temelji na odnosu jednakosti i nejednakosti), termin je *odnosne rečenice* jasniji. Problematičnost kriterija i termina ilustrira i fenomen načinskih i poredbenih rečenica. Kao poredbene, a obično i kao načinske, opisuju se gotovo samo odnosne rečenice.¹⁰⁹ Pri tom jedni autori imaju samo načinske rečenice (u takve se načinske rečenice u pravilu ubrajaju i priložne količinske), drugi samo poredbene, trećima su termini *načinske* i *poredbene rečenice* sinonimi, četvrtima su poredbene rečenice podskupina načinskih, petima su načinske podskupina poredbenih, a šesti

¹⁰⁹ Česta su iznimka rečenice koje se ovdje zovu rečenicama podudarnosti (usp. 59), koje se nerijetko svrstavaju u načinske/poredbene rečenice. Smatranje je takvih rečenica poredbenima opravdano, ali te rečenice nisu ni odnosne ni načinske.

razlikuju načinske i poredbene rečenice kao zasebne kategorije. Pri tom oni koji nekako razlikuju načinske i poredbene rečenice, razgraničavaju te rečenice na različite načine. Ovdje ćemo samo površno ilustrirati raznolikost razgraničavanja načinskih i poredbenih rečenica. Tako Brabec, Hraste i Živković (1968: 206) razlikuju rečenice s veznicima *kako*, *kao da*, *kao što*, *kanda*, koje smatraju načinskima, i druge koje smatraju poredbenima. U Bičanić i dr. (2013: 288–290) razlikuju se načinske rečenice (u užem smislu) s veznicima *kako*, *kao što*, *kao da* (bez korelata) i usporedbene rečenice (podskupina načinskih), koje obuhvaćaju rečenice s veznicima *kako* i *kao što* s pokaznim zamjenicama (obično korelatima) i neke druge rečenice. Silić i Pranjković (2005: 339–341) pak provode granicu između načinskoga veznika *kako* i usporednoga *kao što*. Konačno, u Nikolić (2018: 386) razlikuju se poredbene rečenice (ovdje većinom količinske i kvalitativne odnosne rečenice i izrične rečenice podudarnosti) i načinske rečenice (izrične rečenice s vezničkim izrazima *tako da/što*, *time da/što*, *na taj način da/što*). Uzrok je opisane zbrke u tom što se kategorije određuju prije intuitivno nego na temelju jasnih kriterija. Tako se među načinske uvrštavaju količinske odnosne rečenice i izrične rečenice podudarnosti, koje nikako ne označavaju način, i provodi se razlika među poredbenošću i načinom ondje gdje ne prolazi: ona ne prolazi ni između *kako* i *kao što* (i jedne i druge rečenice mogu se shvatiti i kao načinske i kao poredbene, pri čem je poredbenost kategorija šira od načina)¹¹⁰ ni među veznicima *kako* i *tako da* (i jedne i druge rečenice mogu se shvatiti kao načinske,¹¹¹ ali su jedne odnosne, a druge izrične). Te razlike u ovdje predloženom sustavu postaju jasnije.

Nedovoljno precizno izgledaju i kriteriji koji se primjenjuju u nekim radovima liberalnijima prema odnosnim rečenicama. Tako se u Belaj (2019: 303) kaže da „uključivanjem semantičko-pragmatskih kriterija sva adverbijalna značenja mogu biti iskazana relativnom klauzom“. U tom smislu Belaj (2019: 307–312), pozivajući se također na radove Kovačević (1998) i Vukojević (2008), postulira posljedične, uzročne, uvjetne, namjerne, dopusne, vremenske, mjesne, načinske i još neke rubne odnosne rečenice. Pri tom se Belaj, kao što se vidi iz njegovih primjera navedenih u (99), vodi različitim kriterijima, od kojih se nijedan ne poklapa s ovdje predloženim kriterijima.

(99) a) Uzr. *Sudac je u posljednjoj minuti isključio Dinamova kapetana, koji je napravio prekršaj za drugi žuti karton.*

b) Vrem. *Stigli smo u Zagreb, nakon čega smo najprije otišli u hotel.*

c) Vrem. *Dogodilo se to onoga dana kad mu je umro otac.*

¹¹⁰ Među odnosnim bi se rečenicama poredbenima mogle smatrati sve rečenice osobinskih parametara, iako se ovdje taj termin za njih ne upotrebljava. Među izričnim rečenicama bi se poredbenima mogle smatrati rečenice podudarnosti, ali se taj termin ovdje ne upotrebljava radi jasnoće.

¹¹¹ U Nikolić (2018: 386) razgraničavanje se argumentira tvrdnjom da u rečenicama s vezničkim izrazima *tako da* i sl. dominira kvalifikativno značenje.

U (99a) riječ je o nerestriktivnoj odnosnoj rečenici s dodatnim uzročnim smislom, koji proizlazi iz konsituacije (iz logike stvari), u (99b) riječ je o nerestriktivnoj odnosnoj rečenici pri implicitnom vremenu,¹¹² a u (99c) riječ je o atributnoj restriktivnoj rečenici uz imenicu *dan*. Takve se kategorije u ovdje predloženom sustavu semantički jasno razlikuju, što je jedna od njegovih prednosti. One se u ovom sustavu razlikuju i sintaktički: sintaksa je prvih dviju rečenica problematična jer je riječ o „poluzavisnim rečenicama“, a treća je rečenica atributna. Za Belaja su to pak relativno-adverbijalne rečenice, iako nije sasvim jasno kako Belaj točno shvaća taj termin. U ovdje se predloženom sustavu svi tipovi odnosnih rečenica izdvajaju na temelju istoga kriterija: kriterija (ne)jednakosti parametara. U tom se smislu jasno razlikuju uzročne odnosne rečenice (98d–f), iako se one u hrvatskom ne smatraju punopravnom kategorijom, i nerestriktivne odnosne rečenice s dodatnim uzročnim (99a) ili kojim drugim smislom, u kojima se uzrok i drugi parametri ne izriču na temelju (ne)jednakosti, nego eksplicitno, tj. neposredno, ali ne i eksplicitno, tj. ne naznačava se jasno da se izriče upravo uzrok, posljedica ili nešto drugo, nego se o njima zaključuje na temelju konsituacije.

Odnosne su i izrične rečenice dvije velike, moglo bi se reći i „osnovne“, kategorije zavisnih rečenica. Jasno je da se jedna kategorija temelji na odnosu, a druga na eksplicaciji, ali bi valjalo još objasniti odnos tih dviju kategorija s tipovima parametara. Naime, različiti parametri imaju različite preferencije prema izričnosti i odnosnosti. Pojednostavnjeno rečeno, entitet funkcionira podjednako dobro kao parametar odnosnih i izričnih rečenica, uzrok funkcionira bolje kao parametar izričnih rečenica, količina i osobina kao parametar odnosnih rečenica, dok uvjet i namjera funkcioniraju isključivo kao parametri izričnih, a prostor i vrijeme isključivo kao parametri odnosnih rečenica. Odnosnim se rečenicama zapravo mogu izraziti svi parametri, ali odnosne rečenice s parametrima kao namjera i uvjet nisu gramatikalizirane i mogu se smatrati „običnim“ atributnim entitetskim odnosnim rečenicama, usp. (100).

(100) a) *Onamo je otišao s namjerom s kojom je išao svaki dan.*

b) *Posudit ću ti novac pod uvjetom pod kojim si ga i ti meni zadnji put posudio.*

Ako pak promotrimo entitet kao parametar izričnih i odnosnih rečenica, možemo uočiti da su u entitetskim odnosnim rečenicama najčešći entiteti bića i predmeti, dok su u entitetskim izričnim rečenicama „entiteti“ zapravo pojave, odnosno situacije. Ta činjenica i upućuje na ključnu razliku između izričnih i odnosnih re-

¹¹² Ona nema dodatno vremensko značenje kao što (99a) ima dodatno uzročno, i zapravo nije vremenska jer ne određuje vrijeme glavne rečenice, nego se samo na nj nadovezuje. Ipak, ako bismo je željeli shvatiti kao vremensku rečenicu, u njoj vremensko značenje ne proizlazi iz konsituacije kao u (99a), nego je naznačeno izrazom *nakon čega*.

čenica. Naime, izrične su rečenice prikladne za izricanje situacija, dok su odnosne rečenice prikladne ponajprije za izricanje nesituacija, iako mogu izricati situacije. Tako su kategorije kao uzrok, a osobito namjera i uvjet tipične situacije. Kategorije su pak kao prostor i vrijeme, a u određenoj mjeri također osobina i količina tipične nesituacije. Tipične se nesituacije u pravilu izriču kao dopune i dodaci predikatu: kao imenice (*stol*), kao pridjevi (*dobar, zanimljiv*) i kao priložne oznake (*čvrsto, puno, u Zadru, zimi*). Parametri se pak kao uzrok, uvjet i namjera obično lako mogu izreći kao situacija, npr. *zato što me udario, ako te udari*. Parametri se kao prostor i vrijeme sami po sebi ne mogu ili gotovo ne mogu tako izreći, nego se, ako se već izriču kao rečenice s predikatom, izriču kroz neku situaciju koja ih sadrži, pri čem se označavaju kao jednaki i, u slučaju vremena, na ovaj ili onaj način nejednaki odgovarajućim parametrima u situaciji koja se prostorno ili vremenski definira. U tom je smislu razlika između izričnih i odnosnih rečenica usko povezana s ontološkom razlikom između, pojednostavnjeno rečeno, situacija i nesituacija.

4. Zaključak

Odnosna je rečenica vrlo zanimljiv i ujedno vrlo kontroverzan fenomen. Jedni autori pojam *odnosna rečenica* izjednačavaju s pojmom *atributna rečenica*, drugi odnosne rečenice smatraju podvrstom atributnih, treći ih, pojednostavnjeno rečeno, shvaćaju kao atributne i strukturno bliske rečenice, a četvrti ih shvaćaju još šire. Ovdje se taj problem pokušava riješiti tako da se odnosna rečenica odredi semantički jer se semantički kriterij ovdje smatra univerzalnijim od formalnoga. Pri tom se nastojalo na jasnoći kriterija i njihovu sustavnom provođenju.

Odnosne su rečenice definirane kao dvije kategorije rečenica, od kojih se druga može smatrati rubnom: 1. kao zavisne rečenice koje primarno vrijednost nekoga parametra u situaciji glavne rečenice određuju kao jednaku ili na ovaj ili onaj način nejednaku vrijednosti istoga parametra u situaciji koju same izriču; i 2. kao poluzavisne rečenice nadovezane na glavnu rečenicu tako da kao specifičnu anaforu sadrže neku njezinu sastavnicu, parametar ili cijelu situaciju. Potom su detaljnije razmotrena neka potencijalno problematična mjesta novodefinirane kategorije i jasno ocrtane njezine granice. Da bi se dokazala opravdanost tako određene kategorije odnosnih rečenica, provjerila se njezina unutarnja funkcionalnost, tj. koherentnost (količina specifičnih zajedničkih obilježja kategorije) i njezina vanjska funkcionalnost, tj. uklopivost kategorije u nadsustav zavisnih rečenica.

Pokazano je da kategorija ima veći broj zajedničkih obilježja specifičnih samo za novodefinirane odnosne rečenice ili gotovo samo za njih. Tako za odnosne rečenice općenito, tj. za odnosne rečenice jednakosti i nejednakosti, vrijedi da parametar koji određuju, sadrže kao sintaktičku funkciju, da dopuštaju analepsu predikata, da je njihov sadržaj u određenom smislu uvelike međusobno zamjenjiv sa sadržajem

glavne rečenice, da pružaju potencijalno nedostatnu obavijest i da se u njima upotrebljavaju neki specifični glagolski oblici. Osim toga, odnosne rečenice jednakosti kao kategoriju karakteriziraju neke dodatne zajedničke osobine kao što su uvođenje običnim i općim odnosnim zamjenicama te distributivne i tautološke konstrukcije. Sve nabrojane osobine ukazuju na koherentnost novodefinirane kategorije odnosnih rečenica.

Novodefinirana se kategorija odnosnih rečenica vrlo dobro uklapa i u nadsustav zavisnih rečenica. Pokazuje se da je odnosnost, o kojoj se i ranije govorilo kao o mogućem najvišem kriteriju za podjelu zavisnih rečenica, doista vrlo korisna za usustavljanje te kategorije. Tako se podjelom zavisnih rečenica na upitne, izrične (eksplikativne) i odnosne (relativne) – eventualno na upitno-izrične i odnosne – kao najviše potkategorije dobiva vrlo pregledan sustav zavisnih rečenica u kojem je marginalizacija pojedinih tipova zavisnih rečenica svedena na najmanju moguću mjeru. Prednost je takva sustava i u tom što se klasifikacija u njem provodi po preciznim i ujednačenim kriterijima. Vrijednost se razlikovanja odnosnih i izričnih rečenica kakvo se provodi u ovom radu, očituje i u vezi tih dviju kategorija s ontološkim kategorijama situacija i nesituacija. Naime, nesituacije kao mjesto i vrijeme, ako se izriču rečenicama s predikatima, mogu se izreći samo ili gotovo samo odnosnim rečenicama, dok su za situacije znatno prikladnije izrične rečenice.

Literatura

- Alanović, Milivoj. 2018. Rečenice sa dopunskom klauzom. U Piper 2018.
- Andrews, Avery Delano. 2007. Relative clauses. U Shopen 2007. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511619434.004>
- Annear Thompson, Sandra; Longacre, Robert; Hwang, Shin Ja. 2007. Adverbial clauses. U Shopen 2007. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511619434.005>
- Arnold, Doug. 2007. Non-restrictive relatives are not orphans. *Journal of Linguistics* 43(2). 271–309. <http://dx.doi.org/10.1017/S0022226707004586>
- Arsenijević, Boban. 2006. Dosledno semantički pristup relativnim klauzama i Kategoriji zavisnosti. *Srpski jezik* 11(2). 487–500.
- Bajec, Anton; Kolarič, Rudolf; Rupel, Mirko. 1973. *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Balli, Šarl'. 1955. *Obščaja lingvistika i voprosy francuzskogo jazykoznanija*. Moskva: Izdatel'stvo inostrannoj literatury.
- Barić, Eugenija i dr. 1990. *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Barić, Eugenija i dr. 1997. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bauer, Brigitte Louise Maria. 2017. *Nominal apposition in Indoeuropean. Its forms and functions, and its evolution in Latin-Romance*. Berlin. Walter de Gruyter.
- Bauer, Jaroslav. 1967. K razvitiyu odnositel'nyx pridatočnyx predloženij v slavjanskix jazykax. *Voprosy jazykoznanija* 5. 47–59.

- Belaj, Branimir. 2019. Relacija i supstitucija kao temelj podjele eksplicitno subordiniranih klauzi. *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 45(1). 299–328. <http://dx.doi.org/10.31724/rihij.45.2.4>
- Belaj, Branimir; Tanacković Faletar, Goran. 2020. *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga treća. Sintaksa složene rečenice*. Zagreb: Disput.
- Belyaev, Oleg, Igorevich; Haug, Dag. 2020. The genesis and typology of correlatives. *Language* 96(4). 874–907. <https://doi.org/10.31857/s0373658x0002019-9>
- Belčikov, Jurij Abramovič. 1990. Èllipsis. U Jarceva 1990.
- Benić, Mislav. 2021. Bezličnost i srodne pojave: osnovni problemi. *Jezikoslovni zapiski* 27(1). 139–158. <https://doi.org/10.3986/JZ.27.1.08>
- Benić, Mislav. 2024. Contemporary Croatian future II: A tense or a mood?. *Zeitschrift für Slawistik* 69(2). 273–302. <https://doi.org/10.1515/slav-2024-0015>
- Bhat, Darbhe Narayana Shankara. 2004. *Pronouns*. Oxford: Oxford University Press.
- Bhatt, Rajesh; Pancheva, Roumyana. 2006. Conditionals. U Everaert, Martin; van Riemsdijk, Henk (ur.). *The Blackwell companion to syntax*, svezak 1. Oxford: Wiley Blackwell. <http://dx.doi.org/10.1002/9780470996591.ch16>
- Bičanić, Ante i dr. 2013. *Pregled povijesti, gramatike i pravopisa hrvatskoga jezika*. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti Croatica.
- Blatz, Friedrich. 1896. *Neuhochdeutsche Grammatik mit Berücksichtigung der historischen Entwicklung der deutschen Sprache*, svezak 2. Karlsruhe: Lang.
- Blažev, Blažo Iliev. 1963. O semantiko-sintaksičeskoj strukturi sočetañij tipa *vse vozmožnoe*. *Filologičeskie nauki* 2. 156–163.
- Bojadžiev, Todor; Stojanov, Stojan; Popov, Konstantin. (ur.) 1983. *Gramatika na sovremennija bolgarski knižoven ezik v tri toma. Tom II. Morfologija*. Sofija. Bŭlgarska akademija na naukite.
- Brabec, Ivan; Hraste, Mate; Živković, Sreten. 1968. *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Browne, Eppes Wayles. 1986. *Relative clauses in Serbo-Croatian in comparison with English*. (Yugoslav Serbo-Croatian-English Contrastive Project. *New Studies* 4). Zagreb: Zavod za lingvistiku Sveučilišta u Zagrebu.
- Browne, Eppes Wayles. 1987. Classification of subordinate clauses in a grammar of Serbo-Croatian for foreign users. *The Zagreb English-Serbo-Croatian Contrastive Project. Contrastive Analysis of English and Serbo-Croatian* 3. 165–191.
- Cinque, Guglielmo. 1988. La frase relativa. U Renzi, Lorenzo i dr. (ur.) 1988. *Grande grammatica italiana di consultazione. Vol. I. La frase; I sintagmi nominale e preposizionale*. Bologna: Il Mulino.
- Cinque, Guglielmo. 2020. *The syntax of relative clauses: A unified analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, Bernard. 1981. *Language universals and linguistic typology. Syntax and morphology*. Oxford: Basil Blackwell.
- Cruse, Alan. 2000. *Meaning in language. An introduction to semantics and pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- de Vries, Mark. 2001. Patterns of relative clauses. *Linguistics in the Netherlands* 18. 231–243.

- de Vries, Mark. 2002. *The syntax of relativization*. Utrecht: Landelijke onderzoekschool taalwetenschap.
- Faßke, Helmut. 1981. *Grammatik der obersorbischen Schriftsprache der Gegenwart. Morphologie*. Bautzen: Domowina.
- Finka, Božidar. 1973. Upute za obrađivanje. *Rasprave Instituta za jezik* 2(1). 255–260.
- Furašov, Vladimir Ivanovič. 2015. Škala atributivnoj valentnosti mestoimënyx suščestvitel'nyx. *Vestnik Rossijskogo universiteta družby narodov* 4. 208–218.
- Givón, Talmi. 2001. *Syntax: An introduction*, svezak 2. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Givón, Talmy. 2009. *The genesis of syntactic complexity: Diachrony, ontogeny, neuro-cognition, evolution*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Gladrow, Wolfgang; Kosta, Peter. 1999. Syntax und Syntaxkonzeptionen. U Jachnow, Helmut; Seemann, Klaus-Dieter (ur.). *Handbuch der sprachwissenschaftlichen Russistik und ihrer Grenzdisziplinen*. Memmingen: Otto Harrassowitz.
- Gortan, Veljko; Gorski, Oton; Pauš, Pavao. 1985. *Latinska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Grickat, Irena. 1956. O nekim osobinama futura II (futura egzaktnog). *Naš jezik* 8(3). 89–105.
- Grosu, Alexander; Fred Landman. 1998. Strange relatives of the third kind. *Natural Language Semantics* 6. 125–170.
- Hahn, Emma Adelaide. 1946. The origin of the relative *kwi- kwo-*. *Language* 22(2). 68–85.
- Haspelmath, Martin. 1997. *Indefinite pronouns*. Oxford: Clarendon Press.
- Haspelmath, Martin; Buchholz Oda. 1998. Equative and similitive constructions in the languages of Europe. U van der Auwera, Johan (ur.). *Adverbial constructions in the languages of Europe*. Berlin: Mouton de Gruyter. <http://dx.doi.org/10.1515/9783110802610.277>
- Haspelmath, Martin; König Ekkehard. 1998. Concessive conditionals in the languages of Europe. U van der Auwera, Johan (ur.). *Adverbial constructions in the languages of Europe*. Berlin: Mouton de Gruyter. <http://dx.doi.org/10.1515/9783110802610.563>
- Haudry, Jean. 1973. Parataxe, hypotaxe et corrélation dans la phrase latine. *Bulletin de la société linguistique de Paris* 68(1). 147–186.
- Hedin, Eva. 2000. Future marking in conditional and temporal clauses in Greek. U Dahl, Sven Östen (ur.). *Tense and aspect in the languages of Europe*. Berlin: Mouton de Gruyter. <http://dx.doi.org/10.1515/9783110197099.2.329>
- Heine, Bernd; Kuteva, Tania. 2006. *The changing languages of Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Hendery, Rachel. 2012. *Relative clauses in time and space: A case study in the methods of diachronic typology*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Heringa, Herman. 2011. *Appositional constructions*. Neobjavljena doktorska disertacija, Utrecht: Landelijke onderzoekschool taalwetenschap.
- Idiatov, Dmitry Igorevič. 2007. *A typology of non-selective interrogative pronominals*. Neobjavljena doktorska disertacija, Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- Iordanskaja, Lidija Nikolaevna; Mel'čuk, Igor' Aleksandrovič. 2020. Mestoimenija *kto* i *kotoryj* v opredelitel'nom pridatočnom. *Trudy Instituta ruskogo jazyka imeni Viktora Vladimiroviča Vinogradova* 24(2). 107–136.

- Janić, Aleksandra. 2012. *Kategorija subjunktiva u srpskom i bugarskom jeziku – uporedno proučavanje*. Neobjavljen diplomski rad, Niš: Univerzitet u Nišu.
- Janić, Aleksandra. 2014. Subjunktivne relativne klauze u srpskom i bugarskom jeziku. *Nasleđe* 28. 111–122.
- Jarceva, Viktorija Nikolaevna (ur.). 1990 *Lingvističeskij enciklopedičeskij slovar'*. Moskva: Sovetskaja enciklopedija.
- Jespersen, Jens, Otto, Harry. 1924. *The philosophy of grammar*. London: George Allen and Unwin Limited.
- Kapović, Mate. 2015. *Povijest hrvatske akcentuacije. Fonetika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kappus, Carl Ludvig; Walter, Adolf. 1941. *Kurzgefaßte griechische Schulgrammatik*. Frankfurt am Mein: Moritz Diesterweg.
- Katičić, Radoslav. 1991. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika: nacrt za gramatiku*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Klajn, Ivan. 1985. *O funkciji i prirodi zamenica*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik.
- Knjazev, Jurij Pavlovič. 2007. *Grammatičeskaja semantika. Russkij jazyk v tipologičeskoj perspektive*. Moskva: Jazyki slavjanskix kul'tur.
- König, Ekkehard. 1986. Conditionals, concessive conditionals and concessives: Areas of contrast, overlap and neutralization. U Closs Traugott, Elizabeth i dr. (ur.). *On conditionals*. Cambridge: Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511753466.013>
- Kordić, Snježana. 1995. *Relativna rečenica*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kortmann, Bernd. 1997. *Adverbial subordination; a typology and history of adverbial subordinators based on European languages*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Kovačević, Miloš. 1998. *Sintaksa složene rečenice u srpskom jeziku*. Beograd: Raška škola.
- Kratzer, Angelika. 1979. Conditional necessity and possibility. U Bäuerle, Rainer; Egli, Urs; von Stechow, Arnim (ur.). *Semantics from different points of view*. Berlin: Springer. http://dx.doi.org/10.1007/978-3-642-67458-7_9
- Krylov, Sergej Aleksandrovič. 2001. Dopolnenie. Ėnciklopedija Krugosvet. Dostupno na: https://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/DOPOLNENIE.html Datum posjete stranici: 9. listopada 2023.
- Krylov, Sergej Aleksandrovič; Padučeva, Elena Viktorovna. 1990a. Mestoimenie. U Jarceva 1990.
- Krylov, Sergej Aleksandrovič; Padučeva, Elena Viktorovna. 1990b. Mestoimennye slova. U Jarceva 1990.
- Kühner, Raphael; Stegmann, Carl. 1992a. *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache (dritter Teil, erster Abschnitt)*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Kühner, Raphael; Stegmann, Carl. 1992. *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache (dritter Teil, zweiter Abschnitt)*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Kuteva, Tania i dr. 2019. *World lexicon of grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lehmann, Christian. 1984. *Der Relativsatz: Typologie seiner Strukturen; Theorie seiner Funktionen; Compendium seiner Grammatik*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Lehmann, Christian. 1989. Relativsätze. U Jacobs, Joachim i dr. *Syntax. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Berlin: Walter de Gruyter. <http://dx.doi.org/10.1515/9783110142631.2.20.1199>

- Ljutikova, Ekaterina Anatol'evna. 2011. Semantičeskie tipy odnositel'nyx predloženiĭ v russkom jazyke: analiz korpusnyx dannyx. *Vestnik Tatarskogo gosudarstvennogo gumanitarno-pedagoškogogo universiteta* 4(26). 199–204.
- Lyons, John. 1977. *Semantics*, svezak 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, John. 1995. *Linguistic semantic. An introduction*. New York: cambridge University Press.
- Majtinskaja, Klara Evgen'evna. 1969. *Mestoimenija v jazykax raznyx sistem*. Moskva: Nauka.
- Mandić, David; Pliško, Lina. 2011. *Govori općine Ližnjan*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
- Maretić, Tomislav. 1899. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Kugli i Deutsch.
- Marković, Ivan. 2012. *Uvod u jezičnu morfologiju*. Zagreb: Disput.
- Maslov, Jurij Sergeevič. 1981. *Grammatika bolgarskogo jazyka dlja studentov filologičeskix fakul'tetov universitetov*. Moskva: Vysšaja škola.
- McCawley, James, David. 1992. Modifiers hosted by indefinite and interrogative pronouns. *Linguistic Inquiry* 23(4). 663–667.
- Mel'čuk, Igor' Aleksandrovič. 2021. Odnositel'noe predloženie. (*Kollokvium Otdelenija teoretičeskoj i prikladnoj lingvistiki Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta*. Moskva, 29. rujna 2021.). Dostupno na: <http://tipl.philol.msu.ru/~otipl/index.php/science/colloquium/colloquium-2021-2022/Sept2021> Datum posjete stranici: 9. listopada 2023.
- Milas, Mate. 2019. Uporaba neodređenih zamjениčnih riječi u rečenicama poput Je li me netko/tko/tkogod tražio?. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika* 66(4-5). 150–165.
- Musić, August. 1899. Relativne rečenice u hrvatskom jeziku. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 138. 70–117.
- Nagamine Sommer, Nair; Peres Herhuth, Maria José. 2011. *Kurzgrammatik portugiesisch: zum Nachschlagen und Üben*. München: Hueber Verlag GMBH & Co.
- Nikolić, Marina. 2018. Rečenice s poredbenom klauzom. U Piper 2018.
- Palić, Ismail. 2018. O složenim rečenicama s alternativnim bezuvjetnim klauzama. *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu* 42(62). 139–156.
- Parizoska, Jelena. 2018. Poredbeni frazemi s vlastitim imenima u hrvatskome – korpusni pristup. *Slavistički studii: spisanie na Katedrata za slavistika pri Filološkiot fakultet „Blaže Koneški“ 18*. 139–151.
- Pekelis, Ol'ga Evgen'evna. 2015. Sočinenie i podčinenie. *Proekt korpusnogo opisanija ruskoj grammatiki*. Dostupno na: http://rusgram.ru/Сочинение_и_подчинение i http://rusgram.ru/new/chapter/label/Сочинение_и_подчинение/#label_sochinenie_i_podchinenie Datum posjete stranicama: 9. listopada 2023.
- Piper, Predrag (ur.). 2018. *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku*. Novi sad: Matica srpska; Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Piper, Predrag; Klajn, Ivan; Dragićević, Rajna. 2022. *Normativna gramatika srpskoga jezika*. 4. izd. Novi Sad: Matica srpska.
- Plungjan, Vladimir Aleksandrovič. 2004. Predislovie. U Lander, Jurij Aleksandrovič; Plungjan, Vladimir Aleksandrovič; Urmančieva, Anna Jur'evna (ur.). *Issledovanija po teorii grammatiki 3. Irrealis i irreal'nost'*. Moskva: Gnozis.

- Plungjan, Vladimir Aleksandrovič. 2011. *Vvedenie v grammatičeskuju semantiku: grammatičeskie značenija i grammatičeskie sistemy jazykov mira*. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet.
- Polančec, Jurica; Mihaljević, Ana. 2016. Croatian non-standard invariant relativizers in European perspective. *Jezikoslovlje* 17(1-2). 429–451.
- Raguž, Dragutin. 1997. *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Proekt korpusnogo opisanija ruskoj grammatiki Dostupno na: <http://rusgram.ru> i <http://rusgram.ru/new> Datum posjete stranicama: 9. listopada 2023.
- Saxena, Anju. 2006. Pronouns. U Brown, Keith (ur.). *Encyclopedia of language and linguistics*. Elsevier science. Oxford. <http://dx.doi.org/10.1016/B0-08-044854-2/00284-4>
- Shopen, Timothy (ur.). 2007. *Language typology and syntactic description II: Complex constructions*. New York: Cambridge University Press.
- Silić, Josip; Pranjković, Ivo. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Simeon, Rikard. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Sonnenhauser, Barbara; Wandl, Florian. 2020. Relative clauses. U Greenberg, Marc Leland (ur.). *Encyclopedia of Slavic languages and linguistics online*. Leiden: Brill. http://dx.doi.org/10.1163/2589-6229_ESLO_COM_032033 (pristupljeno 25. srpnja 2023.)
- Strazny, Philipp (ur.). 2005. *Encyclopedia of linguistics*. New York: Fitzroy Dearborn.
- Švedova, Natalija Jub-evna. 1998. *Mestoimenie i smysl. Klass russkix mestoimenij i otkryvaemye imi smyslovyje prostranstva*. Moskva: Azbukovnik.
- Šwela, Bogumił. 1952. *Grammatik der niedersorbischen Sprache*. Bautzen: Domowina.
- Talan, Nikica. 2003. *Osnove gramatike portugalskoga jezika = Gramática elementar da língua portuguesa*. Zagreb: Školska knjiga.
- Testelec, Jakov Georgievič. 2001. *Vvedenie v obščij sintaksis*. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet.
- Urošević, Danka. 2015. *Relativna rečenica u šumadijsko-voždanskom dijalektu*. Neobjavljena doktorska disertacija, Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.
- van der Auwera, Johan (ur.). *Adverbial constructions in the languages of Europe*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- van der Auwera, Johan; Kučanda, Dubravko. 1985. Pronoun or conjunction – the Serbo-Croatian invariant relativizer što. *Linguistics* 23. 917–962. <http://dx.doi.org/10.1515/ling.1985.23.6.917>
- van Riemsdijk, Hendrik Abraham Cornelis. 2006. Free relatives. U Everaert, Martin Bert Hans; van Riemsdijk, Hendrik Abraham Cornelis (ur.). *The Blackwell companion to syntax*, svetak 2. Oxford: Blackwell Publishing. <http://dx.doi.org/10.1002/9780470996591.ch27>
- Večerka, Radoslav. 2002. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax. IV. Die Satztypen: der zusammengesetzte Satz*. Freiburg: Weiher Verlag.
- Vermeer, Willem. 1994. Vowel length in Čakavian teksts from the fourteenth century. *Studies in Slavic and General Linguistics* 22. 467–491.
- Vukojević, Luka. 2008. *Izražavanje posljednjih odnosa u hrvatskome standardnom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Wierzbicka, Anna. 1988. *The semantics of grammar*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

- Xolodilova, Marija Aleksandrovna. 2014. Otnositel'nye pridatočnye. *Proekt korpusnogo opisani-ja russkoj grammatiki*. Dostupno na: http://rusgram.ru/Относительные_придаточные i http://rusgram.ru/new/chapter/label/Относительные_придаточные/#label_otnositelnye_pridatochnye Datum posjete stranicama: 9. listopada 2023.
- Xrakovskij, Viktor Samuilovič (odg. ur.). 2004. *Tipologija ustupitel'nyx konstrukcij*. Sankt-Peterburg: Nauka.
- Zifonun, Gisela i dr. 1997. *Grammatik der deutschen Sprache. Band 1–3 (Schriften des Instituts für deutsche Sprache. Band 7)*. Berlin: Walter de Gruyter.

RELATIVE CLAUSE: A SEMANTIC APPROACH

This paper attempts to provide a maximally satisfactory definition of relative clauses. It is based on semantic criteria since meaning is more universal than form. Only finite constructions are considered, and the analysis is focused on Croatian and, to a considerably lesser extent, on some other Indo-European languages. The typological relevance of the results; therefore, is still to be explored.

In the literature, relative clauses are defined in different ways. The interpretations of relative clauses are thereby either based on clear criteria but are not intuitive/practical, or they are intuitive/practical but not based on clear criteria. This article insists on clear criteria and the functionality of the defined category. Functionality is understood both as internal functionality (the coherence of the system of relative clauses) and as external functionality (its inclusivity into the supersystem of subordinate clauses).

In this article, relative clauses are defined as: [1] subordinate clauses that define the value of a certain parameter in the situation of the main clause either as equal or as unequal, in one way or another, to the value of the same parameter in the situation that they express (restrictive relatives), and [2] semi-subordinate clauses associated with the main clause in such a way that they contain one of its components, a parameter or the whole situation, as the specific anaphora (non-restrictive relatives). A category thus defined has certain disputable parts which are examined thoroughly in the article. Nevertheless, its coherence is indicated by numerous formal and syntactic characteristics specific solely or almost solely to the defined category. The newly defined category fits very well into the supersystem too, since it enables the classification of the majority of dependent clauses into three coherent and compact groups: interrogative, explicative, and relative clauses. Subordinate interrogatives can also be interpreted as a subgroup of explicative clauses, i.e., explicative clauses containing an unknown or an unknown truth value. However, the difference between explicative and relative clauses is an ontological one. Explicative clauses are suitable for expressing situations while relative clauses are suitable primarily for expressing non-situations.

Keywords: relative clauses, explicative clauses, subordinate clauses, restrictive relatives, non-restrictive relatives

Adresa autora:

Mislav Benić

Institut za hrvatski jezik

HR – 10 000 Zagreb, Republike Austrije 16

mbenic@ihjj.hr